

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชน :

ศึกษากรณีวิกฤติการณ์ภัยแล้ง

บ.หนองไผ่ล้อม ต.กุดตุ้ม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ

The Case study of Indigenous Knowledges of Villagers for Problem

Solving in the family and Community :

a case study of the drought crisis at

Ban Nongpailom Tambon Kuttum Amphur Muang Chaiyapum

โดย

จิราวุธ พลมณี

สนับสนุนการวิจัยโดย

คณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

และ

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

30 เมษายน 2536

ISBN 974-556-247-5

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชน :

ศึกษากรณีวิกฤติการภัยแล้ง

บ.หนองไผ่ล้อม ต.กุดชุม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ

The Case study of Indigenous Knowledges of Villagers for Problem

Solving in the family and Community :

a case study of the drought crisis at

Ban Nongpailom, Tambon Kuttum, Amphur Muang, Chaiyapum Province

โดย

จิราวุธ พลมณี

สนับสนุนการวิจัยโดย

คณะกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

และ

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

30 เมษายน 2536

ISBN 974-556-247-5

(ก)

คำนำ

การวิจัยเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชน : ศึกษากรณีวิกฤติการณ์ภัยแล้ง บ.หนองไผ่ล้อม ต.กุดตุ้ม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ เป็นกรณีศึกษาส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชนโดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2536 มีจุดมุ่งหมายให้ผลการศึกษาเป็นข้อมูลประยุกต์ใช้และพัฒนานโยบายในการวางแผนพัฒนางานวัฒนธรรม

การวิจัยครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะได้รับความอนุเคราะห์จากพ่ออ่ำกา อภัยฤทธิ์รงค์ ผู้ใหญ่บ้านหนองไผ่ล้อม พ่อพุทธ วรรณพงษ์ พ่อพัฒนา คู่มีขันน้ำ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน พ่อสำรอง มั่นคง ผู้ทรงคุณวุฒิ พ่อสง่า วงษ์ธรา มรรคทายก แม่สำรวย วรรณพงษ์ แม่ส่วย อภัยฤทธิ์รงค์ นายอุตร-นางระเบียบ พ่อกลิ่นเหี้ยะ พ่อคำพัน-แม่ถนนม-นายศักดิ์ คณะศักดิ์ พระอาจารย์ ทองคุณ เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองไผ่ล้อม ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่กล่าวนามข้างต้นที่กรุณาให้ข้อมูลการวิจัยโดยละเอียด ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข รองศาสตราจารย์ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นประกอบการศึกษา ขอขอบคุณคุณเพชรเกษม กิ่งใหญ่ และคุณเสถียร ชูสกุล สำนักงานเกษตรจังหวัดชัยภูมิ ที่กรุณาให้ข้อมูลวิกฤติการณ์ภัยแล้งและการเลือกพื้นที่วิจัย ตลอดจนอาจารย์จิระวรรณ วิเศษโสภา โรงเรียนเมืองพญาแลวิทยา ที่อำนวยความสะดวกต่าง ๆ ระหว่างการเก็บข้อมูลและที่สำคัญคือ ขอขอบคุณชาวบ้านหนองไผ่ล้อมทุกคน ซึ่งไม่อาจเอ่ยนามได้ทั้งหมด ที่แสดงความโอบอ้อมอารีและเป็นเสมือนครูผู้ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยในการศึกษาครั้งนี้

การวิจัยครั้งนี้อาจมีข้อบกพร่องอยู่มาก ผู้วิจัยขออภัยรับข้อบกพร่องต่าง ๆ ดังกล่าวเอาไว้ และหากผลงานวิจัยนี้จะมีความคืบหน้า ผู้วิจัยขอขอบพระคุณการแต่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมทุกคนด้วยความเคารพ

ผู้วิจัย

(ข)

กิติกรรมประกาศ

ผลการวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาคอขวดและชุมชน : ศึกษากรณีวิกฤติการณ์ภัยแล้ง บ.หนองไผ่ล้อม ต.กุศุดัม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ นี้ หากจะมีคุณค่าปรากฏอยู่บ้าง ผู้วิจัยขอมอบเป็นเกศเวทิตาคุณแก่ รศ.ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ด้วยความเคารพศรัทธา และเพื่อเป็นที่ระลึกในวาระครบรอบอายุ 60 ปีของท่าน ซึ่งตลอดเวลาท่านได้อุทิศตนเองในการทำงานพัฒนาทั้งในฐานะผู้บริหารโครงการพัฒนาชนบทต่าง ๆ และในฐานะนักพัฒนาระดับหมู่บ้านเพื่อชาวบ้านผู้ด้อยโอกาสในสังคมชนบท อีกทั้งการถ่ายทอดความรู้และวิธีการทางมานุษยวิทยาให้กับคนรุ่นหลังได้เรียนรู้อันเป็นคุณูปการต่อวงวิชาการไทยอย่างใหญ่หลวงยิ่ง

อนึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ รศ.ดร.ชัยนต์ วรรณะภุคิ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รศ.ดร.อุทัย ดุลยเกษม คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร อาจารย์สุรียา สมุทคุปต์ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และดร.มงคล คำนธามินทร์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ได้อุทิศเวลา กำลังกาย กำลังใจในการให้การศึกษอบรมอย่างเอาใจใส่และเอาจริงเอาจังมา ณ โอกาสนี้ด้วยความเคารพยิ่ง

ผู้วิจัย

30 เมษายน 2536

(ค)

ชื่อเรื่อง : การศึกษานโยบายชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชน : ศึกษากรณีวิกฤติ
การฉ้อฉล

ผู้วิจัย : นายจิราวุธ พลมณี

สถานที่ทำงาน : โรงเรียนสาธิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ช่วงเวลาดำเนินการวิจัย : พฤษภาคม 2535 - เมษายน 2536

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีโดยเลือกศึกษาบ้านหนองไผ่ล้อม ตำบล
กุดตุ้ม อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา
นโยบายชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชนกรณีปัญหาวิกฤติการฉ้อฉล ตลอดจนสภาพ
ทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า สภาพทั่วไปของชุมชนหนองไผ่ล้อมในอดีตมีทรัพยากรธรรมชาติอุดม
สมบูรณ์ ชาวบ้านทำการเกษตรกรรมเลี้ยงชีพมีอยู่มีกินตลอดปี จนกระทั่งมีการตัดถนนสาย
ชัยภูมิ-บัวใหญ่ ทำให้ชุมชนหนองไผ่ล้อมเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนชายขอบเมือง โดยได้รับอิทธิ
ผลจากวิถีชีวิตคนในสังคมเมือง มุ่งเน้นวัฒนธรรมบริโภค ซึ่งเงินเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด การ
ผลิตในภาคเกษตรกรรมดั้งเดิมลดลง ประกอบกับชุมชนหนองไผ่ล้อมประสบวิกฤติการฉ้อฉล
ทำให้การผลิตในไร่ล้มเหลว คนในวัยแรงงานส่วนใหญ่อพยพไปขายแรงงานในภาคธุรกิจ
อุตสาหกรรมก่อให้เกิดความขาดแคลนแรงงานในไร่ฯ ต้องว่าจ้างแรงงานทดแทนทำให้ต้นทุน
การผลิตในไร่สูงขึ้นโดยปริยาย ชาวบ้านต้องอาศัยสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตร
และสหกรณ์ ทั้ง ๆ ที่ผลผลิตในไร่ขาดปริมาณลงอันเนื่องมาจากวิกฤติการฉ้อฉลเป็น
สาเหตุ

ส่วนการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านแก้ไขปัญหากลุ่มในครอบครัวและชุมชนพบว่าชาวบ้าน
หนองไผ่ล้อมได้ใช้วิธีการขายข้าวในการทานาเพื่อแก้ไขปัญหาค่าไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้มี
ข้าวกินตลอดปี แต่ไม่เหลือขาย ในอดีตถ้าฝนแล้งขาดแคลนข้าวชาวบ้านมักใช้วิธีการไปขอ
แลกข้าวกับเครื่องยาหรือชุมชนอื่น ซึ่งมักได้รับความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเป็นอย่างดี การเลี้ยงผี
ไร่สีนา ผีต้นน้ำ ผีบ้านผีเรือน เป็นพิธีกรรมตามประเพณีท้องถิ่นที่แสดงภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

(ง)

ชุมชนที่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดทัศนคติ อุดมสมบูรณ์ และเกิดผลดีทางจิตใจต่อการเพาะปลูกในฤดูกาลผลิตใหม่ แต่คนรุ่นใหม่กลับเห็นว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวโบราณล้าสมัยไม่ทันอยู่ทันกัน มีบางครัวเรือนในบ้านหนองไผ่ล้อมได้พยายามสร้างงานขึ้นในครัวเรือนเพื่อให้สมาชิกมีงานทำนอกฤดูกาลทำนาตลอดปี อาทิ การทอผ้า การขายผ้า การเลี้ยงสัตว์ โดยไม่ออกไปขายแรงงานนอกหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในกรณีที่วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมไม่ได้รับความสนใจสืบทอดจากคนรุ่นใหม่ นั้น ควรให้ระบบการศึกษาได้ช่วยกล่อมเกลาคู่เรียนรู้ภูมิปัญญาที่มั่นคง ช่วยส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกชน ซึ่งการศึกษานานาชาติจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้ นอกจากนี้หน่วยงานพัฒนาของรัฐและเอกชน ควรส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัวและชุมชนอย่างกว้างขวางต่อไป

Title : The Case study of Indigenous Knowledges of Villagers for Problem Solving in the family and Community : a case study of the drought crisis at Ban Nongpailom, Tambon Kuttum, Amphur Muang, Chaiyapum Province

Researcher : Mr. Jirawudh Polmanee

Office : The Demonstration School, The Faculty of Education, Khon Kaen University

Duration : May, 1992 - April, 1993

Abstract

This is a case study of Ban Nong Pai Lom, Tambol Kuttum, Amphur Muang, Chaiyapum Province. It is a quantitative research study. Its purposes were to study the villagers' wisdom in solving problems of the family and the community during the time of a drought crisis, to study the general condition, and the changes in the community.

The results of the study showed that in the past the Nong Pai Lom Community was rich in natural resources. Its villagers successfully worked on their farms to earn their livings. They had enough to eat through the year. However, when Chaiyapum - Bua Yai Road was constructed, the Nong Pai Lom Community began to change. It finally become a suburb influenced by the city's way of life which put the emphasis on consuming culture, and saw money as the most important factor. The traditional farm products decreased. Additioinally, the Nong Pai Lom Community faced a drought crisis which caused the failure of farm production. The working-aged villagers migrated to labor in the industrial

(a)

business sector. Subsequently, there was the lack of man power to operate the farms. The farmers had to hire others to replace those who had left, and that automatically made the capital of farm products higher. Thus, the villagers had to rely on the loan from The Bank for Agriculture and Agricultural Cooperative despite the deduction of farm products due to the drought crisis.

The result concerning the villagers' wisdom in solving the family problems related to the drought revealed that so as to fight against such problems they used a method of scattering paddy seeds and letting them grow without transplanting the paddy sprouts in the fields. However, they could produce some rice just enough to consume, not enough to sell. In the past, when there was a drought, the villagers solved their problems by exchanging things for rice with relatives or people in other villages, and they were quite welcome to do so. Raising farming spooks, water genies, and housing spirits reflected traditional rites concerning indigenous cultural wisdom that the villagers in Ban Nong Pai Lom had done in order to ask for good rains and crops. In addition, the by-product they received was that it gave them mental support in planting crops during a new planting season. On the contrary, the new generation thought that all the traditional rites were outdated; they were too slow a process. Some families in Ban Nong Pai Lom had tried to create household jobs for the families' members to do all the year round after the planting season so they would not have to work elsewhere. Such jobs were, for example, weaving, selling material, and raising livestock.

(ii)

A suggestion to help solve the problem concerning the new generation's ignorance of the community traditions is that the improvement of the educational system. The system should provide the learners with strong and firm wisdom, and support each individual's potentiality. The study of the villagers' wisdom will help support the learning process. Moreover, the government's developing agencies and the private sectors should help provide the villagers with a learning network. Thus, they can deliberately and widely use their indigenous wisdom to solve the family and community problems that occur during the time of drought.

(๗)

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ข
บทคัดย่อ	
ภาษาไทย	ค
ภาษาอังกฤษ	จ
บทที่ 1	1
บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
ประเด็นปัญหา	2
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
แนวคิดทฤษฎีและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	2
กรอบแนวคิด	11
ระเบียบวิธีการวิจัย	12
ขอบเขตของการวิจัย	12
ระยะเวลาดำเนินการวิจัย	13
บทที่ 2	14
ชุมชนหนองไผ่ล้อม	14
ประวัติศาสตร์ชุมชนหนองไผ่ล้อม	15
สภาพทั่วไปของชุมชนหนองไผ่ล้อม	16
องค์ประกอบด้านกายภาพของชุมชนหนองไผ่ล้อม	17
สาธารณสมบัติและสาธารณสถานในชุมชนหนองไผ่ล้อม	17
ผู้นำชุมชน	19
สถานะทางเศรษฐกิจของชุมชนหนองไผ่ล้อม	20
สถานะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหนองไผ่ล้อม	21
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหนองไผ่ล้อม	23

	หน้า
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนหนองไผ่ล้อม	25
บทที่ 3	27
ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัวและชุมชน	27
วิกฤติการณ์ภัยแล้ง	27
ภัยแล้งในช่วง 3 ทศวรรษก่อนปี พ.ศ.2504	27
ภัยแล้งในช่วง 3 ทศวรรษหลังปี พ.ศ.2504	27
ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัวและชุมชน	29
การแก้ไขปัญหายุ่งยากระดับชุมชน	29
การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหายุ่งยากในแง่มุมทางเศรษฐกิจ	29
การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหายุ่งยากในแง่มุมทางสังคม	32
การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหายุ่งยากในแง่มุมทางวัฒนธรรม	33
แนวทางแก้ไขปัญหายุ่งยากระดับชุมชน	39
ผลกระทบด้านภัยแล้งต่อวิถีชีวิตชาวบ้านระดับชุมชน	40
แนวทางการแก้ไขปัญหายุ่งยากระดับครอบครัว	40
ครอบครัวของนายกองพัน-แม่ถนอม คณะภักดิ์	40
ครอบครัวของนายอุตร-นางระเบียบ พอกสันเทียะ	45
ครอบครัวของพ่ออาคา แม่ส่วย อภัยฤทธิ์รงค์	48
ทางเลือกการแก้ไขปัญหายุ่งยากระดับครัวเรือน	50
บทที่ 4	52
บทสรุปและข้อเสนอแนะ	52
สรุปผลการวิจัย	59
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	61
ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	63
บรรณานุกรม	64
ภาคผนวก	66
ภาคผนวก ก.	66

(๘)

	หน้า
แผนที่ตำบลกุศคุ้ม	67
แผนที่ชุมชนหนองไผ่ล้อม	68
ภาคผนวก ข.	69
รูปภาพประกอบการวิจัยชุด 1-7	69
ข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัย	78

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานการผลิตของประเทศเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารมีบทบาทสำคัญในชีวิตประจำวัน โดยส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนตลอดจนกระบวนการเศรษฐกิจสังคม ซึ่งกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมโดยตรง ลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติ ความเชื่อ ค่านิยมของคนชนบทไปสู่แบบแผนทางสังคมและวัฒนธรรมของคนเมือง ที่ผู้คนต้องสั่งสมการเรียนรู้และปรับตัวต่อวัฒนธรรมใหม่เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดและประสบความสำเร็จ ขณะเดียวกันความผูกพันในวิถีชีวิตตามกรอบประเพณีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ไม่มีความสำคัญอีกต่อไป การที่ความเจริญเติบโตของสังคมอุตสาหกรรมได้ดูดซับทรัพยากรจากท้องถิ่นชนบทในรูปของปัจจัยการผลิตทั้งวัตถุดิบและกำลังแรงงานต่าง ๆ แต่การกระจายรายได้ไม่เป็นธรรมได้ทำให้ชุมชนชนบทเกิดการอ่อนเปลี้ยลงไปทุกขณะ

จากข้อมูลสะท้อนภาพความเจริญของสังคมอุตสาหกรรมในเมืองที่หลายศักราชภาพชุมชนชนบทอยู่ตลอดเวลา นั้น กล่าวได้ว่าเป็นความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจน นอกจากนี้แล้วชุมชนชนบทในปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งชนบทอีสานยังคงเผชิญปัญหาวิกฤติการณ์ "ภัยแล้ง" ซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบากกันไปทั่วหน้าในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา การไม่สามารถทาน้ำทำไร่เพราะขาดแคลนน้ำดื่มทำไร่ อันเนื่องมาจากฝนไม่ตกตามฤดูกาล ชาวบ้านจึงต้องควั่นแควนและแสวงหาทางออกเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามสติปัญญา ความรู้ความสามารถของตน ผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพให้รอด รากฐานทางประเพณีวัฒนธรรมที่เคยยึดถือกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ ถูกละเลยขาดการยอมรับขาดการสืบทอด โดยทั้งการะทั้งหลายทั้งปวงให้ผู้สูงอายุดูแลลูกหลานและรักษาประเพณีวัฒนธรรมถิ่นฐานบ้านเรือนเอาไว้แต่เพียงลำพัง

สภาพการณ์อันเนื่องมาจากปัญหา "ภัยแล้ง" ดังกล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนหมู่บ้านในชนบทอีสานหลายแห่งกำลังแตกสลาย การพัฒนาหมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบากยิ่ง จากปรากฏการณ์ทางสังคมดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจว่าสาเหตุของปัญหาน้ำแล้งเป็นมาอย่างไร

โร และชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาในการจัดการแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ภัยแล้งในระดับครอบครัว และชุมชนของเขาอย่างไร ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยคือ ประการที่หนึ่ง คาดว่าจะได้ทราบสภาพทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน ประการที่สองได้เข้าใจภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาของครอบครัวและชุมชนในเรื่องปัญหาวิกฤติภัยแล้ง และประการสุดท้ายผลของการศึกษาจะได้ประมูคค์ใช้และพัฒนาเป็นนโยบายในการวางแผนพัฒนาทาง ด้านวัฒนธรรมและเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในอนาคตต่อไป

ประเด็นปัญหา

1. สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นไปในลักษณะใด
2. ปัญหาวิกฤติการณ์ภัยแล้ง มีสาเหตุและความเป็นไปในลักษณะใด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. ชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาของครอบครัวและชุมชนต่อปัญหาวิกฤติการณ์ภัยแล้งอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญหาสภาพทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน
2. เพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาของครอบครัวและชุมชนในลักษณะ สาเหตุ และผลของปัญหาวิกฤติการณ์ภัยแล้ง

แนวคิดทฤษฎีและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ภัยแล้ง

ความแห้งแล้งย่อมหมายถึงภัยพิบัติและความหายนะ ในปัจจุบันภัยที่เกิดจากความแห้งแล้งได้ทวีความรุนแรงอย่างรวดเร็ว กลายเป็นปัญหาสำคัญอันดับหนึ่งของปี 2536 นี้ หากจะวิเคราะห์หาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา "ภัยแล้ง" แล้วหามาตรการป้องกัน น่าจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนมากกว่าการปล่อยให้เกิดภัยแล้งแล้วค่อยหามาตรการแก้ไขภายหลัง

แต่เดิมในช่วงฤดูฝนเราได้ใช้ประโยชน์จากน้ำฝนที่ตกลงมาบนพื้นที่เกษตรกรรม โดยตรง นอกจากนั้นฝนที่ตกลงบนพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารส่วนหนึ่งจะไหลลงสู่ลำห้วยลำธารซึ่งนำ มาใช้ประโยชน์ได้ทันทีเช่นกัน สำหรับคนส่วนหนึ่งจะขุดลอกคูน้ำฝาย ซึ่งมีคุณสมบัติเหมือนพอง น้ำขนาดยักษ์ สามารถกักเก็บน้ำจากแนวมหาศาลเอาไว้ ในฤดูฝน ครั้นเข้าสู่ฤดูแล้งไม่มีฝน ตก น้ำซึ่งเก็บกักอยู่ในดินป่าฝายนี้เองจะทยอยระบายสู่ลำธารลำห้วย ทำให้ลำห้วยลำธารมี น้ำหล่อเลี้ยง ถึงแม้จะมีปริมาณไม่มากเท่าในฤดูฝน แต่ก็พอต่อการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมในช่วงฤดูแล้ง ครั้นเมื่อน้ำที่คั่งอยู่ในฝายกักเอาไว้ระบายลงสู่ลำห้วยลำธารจนหมด ก็จะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมเหมาะเป็นวัฏจักรของน้ำตามธรรมชาติที่สมดุลหมุนเวียนเช่น น้ตลอดมา

ภาวะภัยแล้งที่เราเผชิญขณะนี้คือ การที่ไม่มีน้ำไหลในลำห้วยลำธารในช่วง ฤดูแล้ง ข้างถึงฤดูฝนฝนกลับไม่ตก ทำให้ฤดูแล้งขยายช่วงเวลายาวออกไป ช่วงเวลาที่ขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคก็ขยายยาวออกไปด้วยเช่นกัน ปัญหาที่ก่อให้เกิดภัยแล้งมี 2 ประการคือ

1. ในฤดูแล้งเพราะเหตุใดที่ไม่มีน้ำไหลในลำห้วยลำธารเช่นเดิม น้ำหายไปไหน
2. เหตุใดฝนจึงไม่ตกต้องตามฤดูกาลเหมือนแต่ก่อน ฝนหายไปไหน คำตอบพื้นฐานต่อปัญหาทั้งสองประเด็นคือ "ต้นน้ำต้นน้ำลำธารถูกทำลาย ทำให้ดินเสื่อมคุณสมบัติในการอุ้มน้ำ เมื่อดินไม่สามารถเก็บกักน้ำในช่วงฤดูฝนไว้ได้ จึงไม่มีน้ำมาหล่อเลี้ยงลำห้วยลำธารในฤดูแล้ง และการทำลายป่าทำให้สภาพดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลงส่งผลให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล"

ปัญหาการทำลายป่ามี 2 ประเด็นคือการลักลอบตัดไม้และการบุกรุกป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย มาตรการการแก้ไขจึงมุ่งไปที่การป้องปรามการลักลอบตัดไม้และทำไร่เลื่อนลอย ผนวกกับการเร่งระดมปลูกสร้างสวนป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ให้มากขึ้น ซึ่งเป็นการแก้ไขที่ถูกประเด็น แต่เหตุใดภาวะภัยแล้งยังคงอยู่ และมีแนวโน้มว่าจะมีความรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้เพราะตัวการที่ก่อให้เกิดความหายนะต่อการทำลายป่าอีกอย่างหนึ่งคือ ไฟป่า ไฟป่าสามารถเผาผลาญป่าไม้อันกว้างใหญ่ให้หมดไปได้ในพริบตา ไฟป่าสามารถล้างผลาญป่าไม้ได้รวดเร็วกว่าเลื่อยยนต์และแทรกเตอร์จนเทียบไม่ติด แม้เมืองไทยไฟป่าไม่รุนแรงจนหาอันตรายต่อไม้ใหญ่ให้เห็นชัดอย่างในยุโรปหรืออเมริกา แต่ไฟป่าเกิดซ้ำแล้วซ้ำเล่ากันพื้นที่กว้างใหญ่

ไฟศาลาหลายสิ่งปกคลุมดินและจุลินทรีย์ในดิน ทำให้คุณสมบัติในการอุ้มน้ำของดินเสื่อมอย่างรวดเร็ว ป่าหมดสภาพที่จะกักเก็บน้ำโดยสิ้นเชิง นี่คือความหายนะที่แท้จริงของป่าต้นน้ำลำธาร

เมื่อเกิดไฟป่าผลของกระบวนการเผาไหม้ก่อให้เกิดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์จำนวนมากศาลาลอยขึ้นไปสะสมเพิ่มขึ้นอยู่ในบรรยากาศ ทำหน้าที่สกัดกั้นความร้อนที่แผ่ขึ้นจากผิวโลกเกิดสภาวะที่เรียกว่า "สภาวะเรือนกระจก" ซึ่งทำให้อุณหภูมิของอากาศสูงขึ้น ก่อให้เกิดการแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ ฤดูกาลเปลี่ยนแปลงไป ผลสุดท้ายคือ ฝนฟ้าไม่ตกตามฤดูกาลและก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ "ภัยแล้ง" ในที่สุด (สุนทร, 2536)

ผลกระทบของภัยแล้ง

สภาวะความแห้งแล้งในภาคอีสานได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงกับชาวบ้าน โดยทั่วไปตั้งแต่การขาดแคลนน้ำสำหรับการบริโภค และที่สำคัญคือไม่มีน้ำสำหรับการเกษตร ผลกระทบที่เกิดกับชาวบ้านโดยตรงก็คือ ปัญหาขาดแคลนข้าวสำหรับการบริโภค ปัญหาหนี้สิน พอกพูน การสูญเสียทรัพย์สิน เช่น วัว ควาย ที่ดิน เพราะที่ต้องนำเงินมาซื้อข้าวกินและใช้หนี้ การถูกเอารัดเอาเปรียบจากการอพยพแรงงานมาหางานทำในเมือง ปัญหาภัยแล้งเป็นเรื่องใหญ่เกินกว่าที่ชาวบ้านธรรมดาสามัญจะแก้ไขได้ การยื่นมือเข้าช่วยเหลืออย่างจริงจังของรัฐบาลในการคิดเรื่องระบบการชดเชยช่วยเหลือชาวบ้านในยามคนแล้งได้อย่างแน่นอน หรือการไม่ตัดไม้ทำลายป่าก็ย่อมมีส่วนทำให้คนตกต้องตามฤดูกาล แต่ที่ผ่านมามีรัฐบาลชุดใดให้ความจริงจังกับปัญหานี้ โดยเฉพาะภาคอีสานประสบปัญหาภัยแล้งทุกปีก็เห็นแต่ชาวบ้านคิรนกันไปตามกำลังสติปัญญาในเมื่อยังไม่เห็นแนวทางแก้ไขในระยะยาว (ชุมชนพัฒนา, 2530)

การเกิดวิกฤตการณ์ภัยแล้งในทุกพื้นที่ของประเทศ พอที่จะกล่าวถึงความแห้งแล้งได้ 2 ลักษณะคือ ความแห้งแล้งตามฤดูกาลเป็นเรื่องของธรรมชาติและความแห้งแล้งผิดปกติในช่วงเวลาที่ควรทำการเกษตรได้

ในส่วนความแห้งแล้งตามฤดูกาลอาจมีผลกระทบต่อเกษตรกรในแง่ที่ทำให้ขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ ถ้ามองในแง่การผลิต เกษตรกรโดยปกติจะปลูกพืชตามฤดูกาลซึ่งไม่มีการเพาะปลูกในฤดูแล้งอยู่แล้ว เว้นแต่มีแหล่งน้ำมากพอ เกษตรกรจึงปรับตัวโดยการเดินทาง

เข้ามาทำงานในเมืองกันมาก อันเป็นปัญหาอีกแบบหนึ่ง ซึ่งมีปัญหาคือภัยแล้งโดยตรง แต่
กรณีความแห้งแล้งก็ตกอยู่ในช่วงฤดูกาลเพาะปลูกไม่ว่าจะเป็นเพราะฝนมาล่าเกินไปจนถึง
ช่วงนานเกินไปก็ตาม ความแห้งแล้งลักษณะนี้กระทบกระเทือนการผลิตของเกษตรกรอย่าง
แน่นอน เพราะไม่อาจคาดเดาได้ล่วงหน้า ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อรายได้และหนี้สินของ
เกษตรกร

มาตรการการแก้ไขปัญหาคือภัยแล้งของรัฐบาลมักเน้นในช่วงฤดูแล้งทุกปี เพราะ
ว่าเกิดความแห้งแล้งจึงตื่นตัวแก้ไขปัญหาคันครั้งหนึ่ง มาตรการส่วนใหญ่จึงเน้นการแก้ไข
ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น การทำฝนเทียม การแจกจ่ายน้ำ แต่มีข้อว่ารัฐไม่มีมาตรการแก้ไข
ปัญหาระยะยาว แต่การแก้ไขปัญหาระยะยาวต้องใช้เวลาและมีขั้นตอนวางแผนเตรียม
การมากมาย อาจมีปัญหาคือความขัดแย้งตามมา อาทิ การสร้างเขื่อน การให้เอกชนสัมปทาน
ปลูกป่า เพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ โดยหลักการระบบชลประทานที่ดีจะเป็นผลทำให้การเกษตร
ไม่ต้องขึ้นกับสภาวะดินฟ้าอากาศตามธรรมชาติ สามารถลดความเสี่ยงจากภัยแล้งได้ แต่
ระบบชลประทานของไทยไม่ทั่วถึง แม้เขตชลประทานก็ให้ผลได้ไม่เต็มที่ ต้องอาศัยงบประมาณ
จากรัฐมาก ดังนั้นการพัฒนาการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพในเขตภัยแล้งให้สำเร็จ
ผลต้องผสมผสานเทคโนโลยีด้านการเกษตรและการชลประทานเข้าด้วยกัน ปรับปรุงสภาพ
ดิน คัดเลือกพันธุ์พืชที่เจริญได้ดีในอากาศแห้งแล้ง มีการสร้างระบบชลประทานที่ใช้กันอย่าง
มีประสิทธิภาพ แม้การลงทุนต้องใช้เงินลงทุนมากหากภาครัฐอาจเป็นไปได้ยาก หากมี
การประสานงานระหว่างกิจการธุรกิจกับกลุ่มเกษตรกรร่วมลงทุนกันพัฒนารูปแบบการผลิตที่มี
ประสิทธิภาพขึ้น อาจก่อให้เกิดผลเร็วกว่า การที่ภาคธุรกิจต้องการผลผลิตทางการเกษตร
ที่สม่ำเสมอเพื่อเป็นวัตถุดิบ ภาคธุรกิจเข้าไปมีส่วนร่วมกับกลุ่มเกษตรกรพัฒนาระบบชล
ประทานและการเพาะปลูกที่ทันสมัย เพื่อให้เกษตรกรผลิตส่งมอบได้แน่นอนตามสัญญา บาง
เขตในภาวะแห้งแล้งอาจพบว่าการเลี้ยงสัตว์อาจดีกว่าการปลูกพืช การประสานประโยชน์
ต่อการธุรกิจเกษตรกรอาจใช้เป็นการค้าเน้มนการที่มีประสิทธิภาพได้ การแก้ไขปัญหาคือภัยแล้ง
รัฐบาลควรเน้นนโยบายระยะยาวให้มากขึ้น และมีความจริงจังกว่าการแก้ไขปัญหาคือเฉพาะ
หน้า เน้นการสร้างจิตสำนึกให้ทุกฝ่ายเห็นความสำคัญต่อการอนุรักษ์ต้นไม้ ลำธาร ชยาย
พื้นที่ป่าออกไป เพื่อการลดความแห้งแล้งในระยะยาวต่อไป (ธนินทร์, 2534)

การแก้ไขปัญหาน้ำแล้ง

รัฐบาลจัดสรรงบประมาณในการจัดแหล่งน้ำให้ประชาชนเพื่อการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งซ้ำซากโดยการจัดหาแหล่งน้ำด้วยการขุดสระน้ำให้ราษฎรเป็นรายบุคคล รัฐบาลอาจให้ราษฎรช่วยเหลือสมทบอีกส่วนหนึ่ง เช่นในวงเงิน 25,000 บาท ราษฎรต้องกู้ยืมเงิน 5,000 บาท รัฐบาลจ่ายให้ 20,000 บาท ขณะนี้กำลังศึกษาอยู่ว่าจะให้องค์กรใดรับผิดชอบ อาจจะเริ่มจากสภาตำบล คงต้องเริ่มในบางพื้นที่ก่อนแล้วทำไปเรื่อย ๆ เพราะคงทำพร้อมกันทั้งประเทศไม่ได้ (นิพนธ์, 2536)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึงพื้นฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้อื่นหรือความรู้ที่สั่งสมที่สืบต่อกันมา (สาธิต, 2533)

ภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงแก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุขซึ่งในความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน (กุลวิตรา, 2531) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดค้นเอง ที่นำมาใช้แก้ปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะยาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แยกที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมดกับวิถีแบบดั้งเดิมที่เป็นมาของสถาบันหมู่บ้านและชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งต่อมาคุณค่าใหม่ของสังคมภายนอกไหลบ่าเข้าไปผสมปนเปออยู่มากขึ้น ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมิใช่การจุดรั้งเพื่อการกลับไปสู่สังคมแบบดั้งเดิมหากเป็นเพียงการถ่ายทอดประสบการณ์ ซึ่งได้รับโดยตรงจากชาวบ้านออกมานำเสนอให้ผู้ที่ทำงานพัฒนาทั้งหลายได้ตระหนักถึงภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเปิดทางให้มีการค้นคิดและร่วมชะตากรรมกับหมู่บ้านในลักษณะ

ของจิตใจที่เข้าถึงชาวบ้านเพื่อนำสู่การก้าวไปข้างหน้าอย่างมีรากฐานและเหมาะสมต่อสภาพชีวิตของชาวบ้านผู้เป็นตัวหลักในสังคม (สำเนียง, 2536)

ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสายเป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมามิได้ขาดเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายใน โดยชาวบ้านเองหรือเรียกว่าคนในโดยคนนอกไม่เข้าไปบงการครอบงำมากมายนัก ทำให้สังคมชาวบ้านเข้มแข็งมั่นคง ไม่แตกสลาย การเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันทำให้ชาวบ้านสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง เริ่มขาดความภาคภูมิใจในรากเหง้าพื้นเพของตนเอง ขาดความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ความเป็นอิสระมีน้อยลง ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง เริ่มไม่กล้าตัดสินใจดำเนินชีวิตเอง เนื่องจากถูกครอบงำสังการตัดสินใจแทนโดยคนนอกเสียเป็นส่วนใหญ่ (สามารถ, 2533)

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาต่ออดีตและเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิตการทํามาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง การฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน มิได้จำกัดขอบเขตไว้เฉพาะการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หากแต่ครอบคลุมถึงมิติแห่งการพึ่งตนเองทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี และสติปัญญาหรือภูมิปัญญาของชุมชน การจัดกิจกรรมต้องควบคู่กันไปเพื่อให้มีศูนย์กลาง การสร้างภูมิปัญญาของชุมชนให้เป็นภูมิคุ้มกันต่อกระแสแห่งการครอบงำที่เข้ามาทำลายล้างระบบการพึ่งตนเองของชุมชนจากสังคมภายนอก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการพึ่งตนเองทางด้านสติปัญญาหรือภูมิปัญญาของชาวบ้านถือเป็นงานใจกลาง ในขณะที่การพึ่งตนเองในมิติอื่น ๆ ถือเป็นวงแหวนล้อมที่ต้องประสานเข้าด้วยกัน (โอวาท, 2533)

กล่าวโดยสรุปแล้วภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านแม้ว่าจะเป็นองค์ความรู้อันมหาศาลที่มีอยู่ทั่วไปทุกหมู่บ้านก็ตาม เมื่อถูกละเลยขาดการยอมรับ ขาดการสืบทอด ในที่สุดก็จะขาดสายใยแห่งการเชื่อมโยงระหว่างเก่ากับใหม่ ระหว่างอดีตกับปัจจุบันอย่างน่า

เสียชีวิต จึงจำเป็นต้องหาแนวทางดำเนินการต่าง ๆ เพื่อเป็นการยกย่องภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้สืบทอดต่อไปและสามารถนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ ในท่ามกลางการพัฒนาเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลง เป็นการสืบทอดเชื่อมโยงหรือถ่าย โยงองค์ความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมไว้ด้วยเลือดเนื้อ ด้วยจิตวิญญาณมาสู่ชนรุ่นเรา สมควร อย่างยิ่งที่เราต้องให้ความร่วมมือสืบทอดองค์ความรู้เหล่านั้นสืบทอดไปด้วยความเคารพและ ศรัทธาในศักดิ์ศรีของปราชญ์ชาวบ้านเหล่านั้น (สามารถ, 2533)

ประเพณีงานบุญกับการผลิตเพื่อการยังชีพของชาวนาอีสาน

บุญบังไฟ เป็นประเพณีการทำบุญประจำเดือนหกของชาวนาอีสาน (อีศโทก) มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวนาอีสานคือ (1) เนื่องจากชาวนาอีสานต้องพึ่งพาอาศัยน้ำฝน และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมากกว่าเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ บุญบังไฟจึงเป็น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ (fertility rite) ที่ช่วยสร้างความเชื่อมั่น ทางสัญลักษณ์ในการทำนาให้กับชาวนาอีสานว่าน้ำฝนและความอุดมสมบูรณ์อื่น ๆ จากธรรมชาติ จะเอื้ออำนวยต่อการผลิตข้าวแต่ละปี (2) นอกจากการทำนาข้าวแล้ว บุญบังไฟยังช่วย อธิบายเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดพฤติกรรมทางเพศ (Sexual norm) และบทบาทหน้าที่ที่เหมาะสมของแต่ละเพศ (roles of gender) ในชุมชนหมู่บ้านชาวนาอีสาน (3) ประเพณีบุญบังไฟยังสะท้อนภาพโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ของ ชุมชนหมู่บ้านชาวนาอีสาน เพราะการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นการช่วยส่งเสริมความ สัมพันธ์อันดี ความเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคม (สุริยาและคณะ, 2533)

บุญทเวส เป็นพิธีกรรมแห่งความอุดมสมบูรณ์ ชาวนาบ้านทเวสเพื่อขอให้ฟ้า ฝนตกต้องตามฤดูกาล การทำบุญทเวสจึงช่วยลดความวิตกกังวลภายในใจของชาวนาบ้านอีสาน ที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ขณะเดียวกันบุญทเวสยังช่วยกระชับโครงสร้าง ทางสังคมของหมู่บ้านให้มั่นคงยิ่งขึ้น เพราะว่าหมู่บ้านอีสานคล้ายกับสังคมชาวนา (Peasant Society) ทั่วโลกที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากสังคมภายนอกหมู่บ้าน เช่น จากรัฐบาลกลางหรือตลาดการค้า ดังนั้น ชาวนาจึงจำเป็นต้องสร้างกลไกทางสังคมวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา เพื่อเผชิญกับภาวะ การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น การทำบุญทเวสเป็นกลไกที่ชาวนาสร้างขึ้นด้วยการปรับเปลี่ยน

และผสมกลมกลืนวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ากับเงื่อนไขภายใน เช่นเงื่อนไขทางกายภาพ
ชีวภาพและสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านเพื่อความอยู่รอดของสมาชิกในสังคมต่อไป (สุริยา
และคณะ, 2534)

บุรุษชาวประมงและชาวไร่ชาวนา เป็นประเพณีการทอผ้าประจำเดือน 9 และ
เดือนสิบของชาวนาอีสานเพื่อเลี้ยง "ผี" ต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่รักษาและนำความอุดมสมบูรณ์
มาสู่ไร่นา เช่น ศีบรรพบุรุษ ผีตาแขก แม่ธรณี แม่โพสพ ฯลฯ เมื่อพิจารณาตามทฤษฎีโครงสร้าง
สร้างหน้าที่นิยมแล้ว ประเพณีดังกล่าวได้สะท้อนถึงพิธีกรรมทางศาสนาที่มีบทบาทสำคัญต่อ
ชาวนาอีสานคือ (1) บทบาทต่อสังคมที่อาศัยความเชื่อเรื่องศีบรรพบุรุษและผีตาแขกเป็นสื่อ
กลางในการจัดระเบียบสังคมหมู่บ้าน เป็นการสร้างความมั่นใจในผลผลิตของนาข้าวเพราะ
ช่วงทอผ้าตรงกับช่วงต้นข้าวตั้งท้องและออกรวงพอดี (2) บทบาทในเชิงเศรษฐกิจ อาหาร
เงิน สิ่งของเครื่องใช้ที่ชาวมักนำมาทอผ้า สิ่งเหล่านี้เป็นทรัพยากรที่ชาวบ้านเก็บจากไร่
นา หรือซื้อหากินในเมือง ด้วยพิธีกรรมทางศาสนาที่ทรัพยากรดังกล่าวจะได้รับการแจก
จ่ายไปยังชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างกัน (3) บทบาทต่อระบบนิเวศน์
ของหมู่บ้าน เพราะเป็นการเฉลิมฉลองข้าวปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์อย่างมากในฤดูฝนหรือ
อีกด้านหนึ่งคือความสมดุลของระบบนิเวศน์เช่นน้ำฝน ความเจริญของต้นข้าว อาหาร
ธรรมชาติในไร่นา (สุริยาและคณะ, 2534)

หนังประโมทัยของอีสาน ชาวนาอีสานยอมรับเอาวัฒนธรรมทางวัฒนธรรมจาก
หนังตะลุงภาคใต้ โดยการปรับเปลี่ยนและผสมกลมกลืนให้เหมาะสมกับสภาพพื้นบ้านของตน
กล่าวคือปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาการแสดง ซึ่งมีลักษณะคล้ายการแสดงหมอลำของอีสาน
เพียงแต่เอาตัวหนังมาเชิด ลักษณะที่คัดแปลงให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่น คือชาวนาอีสานคัด
แปลงการแสดงหนังประโมทัย เพื่อขอแห่หรือขอบริจาคข้าวเป็นค่าตอบแทนจากผู้ชม เพราะ
ชาวนาอีสานประสบปัญหาฝนแล้งนานาไม่ค่อยได้ผล ชาวนาไม่พอบริโภคกล่าวได้ว่าชาวนาอีสาน
คัดแปลงการแสดงหนังตะลุงของภาคใต้มาเป็นการแสดงหนังประโมทัยเพื่อขอข้าวบริโภคหรือ
เพื่อหารายได้สำหรับเลี้ยงครอบครัวของตนเองโดยเฉพาะในช่วงนอกฤดูหว่าน (สุริยาและ
คณะ, 2535)

รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัวและหมู่บ้านมีดังนี้

ในปีพ.ศ.2534 พัทธ์สิทธิ์ ฉายะภู่ ได้ศึกษาเรื่อง "ผลกระทบของโครงการสร้างงานในชนบทปี 2534 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" พบว่า ปัญหาการเคลื่อนย้ายแรงงานของประชาชนในชนบท ปรากฏว่าปี 2534 มีมากกว่าปี 2533 ถึงร้อยละ 30 ทำให้เห็นภาพว่าแนวโน้มการเคลื่อนย้ายแรงงานน่าจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า โครงการกสช. ไม่ได้ช่วยยับยั้งการเคลื่อนย้ายแรงงาน ส่วนสาเหตุที่ประชาชนไปหางานนอกหมู่บ้าน หางานชั่วคราวและงานถาวร เพราะความยากจน การต้องการรายได้ซึ่งมีรายได้ดีกว่าร้อยละ 83 และนำส่งแก่ครอบครัวไปหางานกรุงเทพกว่าร้อยละ 40 ซึ่งอาจก่อปัญหาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในกรุงเทพฯได้ การทำงานในหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัดประมาณร้อยละ 45 ที่เหลือไปทำงานในจังหวัดอื่น ๆ

สุนทร ชวาลศิลป์ ได้เสนอรายงานของ The World Resources Institute ปรากฏว่าประเทศไทยจัดอยู่ในอันดับที่ 18 ของประเทศที่ปลดปล่อยทำให้เกิดสภาวะเรือนกระจกชั้นบรรยากาศมากที่สุด คือปีละ 67 ล้านตัน และในจำนวนนี้พบว่าเป็นก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ถึง 48 ล้านตัน และรายงานของกรมป่าไม้พบว่า ในแต่ละปีพื้นที่ป่าถูกไฟป่าไหม้ถึง 48 ล้านตัน และรายงานของกรมป่าไม้พบว่าในแต่ละปีพื้นที่ป่าถูกไฟป่าไหม้ถึง 12.13 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 14.85 ของพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดทั่วประเทศ จึงไม่ต้องสงสัยว่าคาร์บอนไดออกไซด์ จำนวนมากมหาศาลมีแหล่งกำเนิดมาจากไหน ถ้ามิใช่ไฟป่าซึ่งเกิดจากการจุดไฟเพื่อเก็บของป่า การล่าสัตว์ การเผาไร่ปราศจากการควบคุมทำให้ไฟลุกลามไหม้ป่า ซึ่งเกิดจากความประมาทเลินเล่อ ความมั่งง่าย ผลลัพธ์ก็ย้อนกลับมาสนองตอบด้วยภาวะวิกฤตการณ์ ภัยแล้ง สร้างความทุกข์ยากเดือดร้อนทั่วไป

ในปีพ.ศ.2534 สุภชัย ศรีหิลา ได้ศึกษาเรื่อง "สาเหตุรูปแบบและผลสืบเนื่องของการย้ายถิ่นเพื่อขอทาน : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านม่วง อำเภอพุมพืด จังหวัดร้อยเอ็ด" พบว่าการตัดสินใจไปขอทานไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้ง่ายดาย จารีตทางสังคมคืออุปสรรคสำคัญที่ต้านทานการตัดสินใจ โดยก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางจิตวิทยา (ความอับอาย) ขึ้นภายในจิตใจ แต่สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญหลักคั่นการตัดสินใจเลือกดำเนินชีวิตขอทานได้แก่ ความวันแค้น

ทางเศรษฐกิจ กรณีศึกษาชุมชนบ้านม่วงได้เสนอเกี่ยวกับความพยายามของชาวนาฮีสามที่จะ
ดำรงชีวิตให้อยู่รอดภายใต้ความแร้นแค้นขาดแคลน

ภายใต้ภาวะการขาดทางเศรษฐกิจที่แร้นแค้น สมาชิกแต่ละครัวเรือนพยายามหา
วิธีการต่าง ๆ เพื่อแสวงหาปัจจัยทางเศรษฐกิจนอกเหนือการทำการเกษตรกรรม วิธีการ
แก้ไขปัญหาคความแร้นแค้นที่กลายเป็นแบบแผนหลักของชาวชนบทที่สามปัจจุบันคือการอพยพชั่ว
คราว ไปเป็นแรงงานรับจ้างต่างถิ่น บางชุมชนความแร้นแค้นรุนแรงเกินกว่าจะสามารถ
ผ่อนปรนแก้ไขได้ด้วยการอพยพแรงงาน ผู้ไม่อยู่ในวัยแรงงานต้องแสวงหาปัจจัยทางเศรษฐกิจ
ด้วยวิธีการพิเศษ กรณีชาวบ้านม่วงเลือกใช้และปฏิบัติงานมานานจนกลายเป็นวิถีชีวิตของตน
คือ การขอความช่วยเหลือจากชุมชนอื่น โดยการรวมกลุ่มตระเวนขอข้าวในหมู่บ้านใกล้เคียง
ถ้าพิจารณาประเศเห็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในวัฒนธรรมชุมชน
ดั้งเดิม ผู้สูงอายุในบ้านม่วงเล่าว่า เห็นการขอข้าวมานานนับตั้งแต่จำความได้ ดังนั้นการรับ
จ้างแรงงานชั่วคราวในชุมชนต่างถิ่นจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่พัฒนาขึ้นภาย
หลังวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม

การขอข้าวกลายเป็นวิธีการที่ไร้ประสิทธิภาพเมื่อความแร้นแค้นขยายตัวครอบ
คลุมพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ อย่างกว้างขวางต่อเนื่อง จนเพื่อนบ้านต่างชุมชนไม่สามารถให้ความ
ช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ ส่งผลกระทบให้การพึ่งพาอาศัยกันถูกปฏิเสธ ชาวชนบทแร้นแค้น
จึงตกอยู่ในสภาพการณที่กดดันมากขึ้นจนเกิดรูปแบบใหม่ในการขอภายใต้เงื่อนไขทางสังคม
ชนิดใหม่ ซึ่งได้แก่การขอทาน โดยแทรกตัวเข้ามาแทนการขอข้าวตามจารีตดั้งเดิม ธุรกิจ
การขอทานจึงก่อตัวและพัฒนาขึ้นเป็นทางเลือกใหม่สำหรับเกษตรกรแร้นแค้นในสังคมทุนนิยม
ของไทย

กรอบแนวความคิด

กรอบแนวคิดในการวิจัยนี้ได้ผสมผสานจากหลักการ แนวคิดทฤษฎีและผลการวิจัย
ต่าง ๆ มาสร้างเป็นกรอบสำหรับการศึกษาวิจัยดังนี้ คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้สั่งสมถ่ายทอด
กันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษจะช่วยแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ภัยแล้งที่เป็นปัญหาในชุมชนชนบทที่สามได้
ในลักษณะใด การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตในภาคเกษตรกรรมดั้งเดิมไปเป็น
การผลิตแบบอุตสาหกรรมได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมในชุมชนชนบทที่พึ่งพาอาศัยกันทั้ง

ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ความคิดความเชื่อตามจารีตประเพณีดั้งเดิมได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนรุ่นใหม่หรือไม่อย่างไร

จากภาวะการถดถอยที่เกิดขึ้นในอดีตตั้งแต่ 3 ทศวรรษก่อนปีพ.ศ.2504 กับช่วง 3 ทศวรรษตั้งแต่ปี 2504 จนถึงปัจจุบันหมู่บ้านเกิดภัยแล้งระดับรุนแรง ปานกลาง น้อย ลักษณะใดบ้าง ชาวบ้านได้รับผลกระทบในเรื่องอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ การเจ็บป่วยมากน้อยเพียงใด ชาวบ้านได้ใช้ภูมิปัญญาแก้ไขปัญหาอย่างไรในระดับครัวเรือนและชุมชน การแก้ไขปัญหาก็ภัยแล้งโดยอาศัยความเชื่อตามจารีตประเพณี อาทิ การแห่นางแมว การสวดคาถาปลาช้อหรือการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่น การแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ดังกล่าวชาวบ้านได้แนวทางมาอย่างไร และมีผลให้ชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่ได้อย่างไร จากแนวทางที่เล่าตีมานี้จะนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยโดยมีข้อสมมุติว่า "ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้สูงอายุในการแก้ไขปัญหาก็ภัยแล้งระดับครอบครัวและชุมชน"

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นศึกษาเฉพาะกรณี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาก็ภัยแล้ง ระดับครอบครัวและชุมชน โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) เพื่อที่จะได้ข้อมูลที่แท้จริง และใช้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Keyinformant Interview) คือผู้นำท้องถิ่น ตัวแทนชาวบ้านในชุมชนที่เกี่ยวข้อง ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยเป็นผู้ทำการสังเกตและสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลที่เกิดจากการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาก็ภัยแล้ง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต่าง ๆ และทำการเก็บข้อมูล ตลอดระยะเวลา 2 เดือน อนึ่งการวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพจึงไม่เสนอสมมุติฐานใด ๆ ไว้ก่อน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะดำเนินการไปพร้อมกับการเก็บข้อมูล เพื่อประมวลผลเป็นข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีโดยเลือกศึกษาหมู่บ้านหนองไผ่ล้อม ต.กุศตัม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ โดยมีเกณฑ์วัดความรุนแรงของภัยแล้งและเกณฑ์ในการ

เลือกชุมชนที่ศึกษาคือ

เกณฑ์วัดความรุนแรงของภัยแล้ง

1. ภัยแล้งระดับรุนแรงมากคือ ปีที่ฝนตกน้อยมาก ชาวไร่ไม่ได้เก็บเกี่ยวเลยทุกครัวเรือนในหมู่บ้าน
2. ภัยแล้งระดับปานกลาง คือ ปีที่ฝนตกน้อย เก็บเกี่ยวข้าวได้บ้างแต่ไม่ถึงครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านในขณะนั้น
3. ภัยแล้งระดับน้อย คือ ปีที่ฝนตกค่อนข้างน้อย เก็บเกี่ยวได้มากกว่าครึ่งหนึ่งแต่ไม่เกิน 3 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านในขณะนั้น

เกณฑ์การเลือกชุมชน

1. เป็นชุมชนที่เคยมีเหตุหาวิกฤตการณ์ภัยแล้งติดต่อกัน 3 ปี
  2. เป็นชุมชนที่มีขนาดประมาณ 80-120 หลังคาเรือน
  3. ชาวบ้านมีฐานะค่อนข้างยากจนโดยพิจารณาจากกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินตั้งแต่ 11 ไร่ลงมา มีจำนวนไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 ของครัวเรือนทั้งหมด
  4. เป็นชุมชนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการหรือหน่วยงานเอกชนมากนัก
  5. เป็นชุมชนอยู่นอกเขตชลประทาน
- การเลือกพื้นที่วิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ติดต่อขอทราบข้อมูลพื้นฐานจากสำนักงานเกษตรจังหวัดชัยภูมิ และพิจารณาเลือกพื้นที่ศึกษาในเขตอำเภอเมืองชัยภูมิ และได้รับความอนุเคราะห์จากคุณเสถียร ชูสกุล เกษตรตำบลทุกตำบลในการเสนอพื้นที่วิจัยให้พิจารณาโดยยึดเกณฑ์การเลือกพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้เวลาในการดำเนินการวิจัย 1 ปี นับตั้งแต่ได้รับอนุมัติทุนอุดหนุนการวิจัยระหว่างเดือนพฤษภาคม 2535 - เดือนเมษายน 2536

บทที่ 2

ชุมชนตนเองไผ่ล้อม

ประวัติศาสตร์ของชุมชนตนเองไผ่ล้อม

ในอดีตชาวบ้านกลุ่มหนึ่งมีหลักฐานบ้านเรือนอยู่ที่บ้านคือ ต. กุดชุม อ. เมือง จังหวัดชัยภูมิ มีไร่นาอยู่ห่างจากบ้านประมาณ 2 กิโลเมตรอยู่ที่ใกล้ห้วยยางแล้ง ห้วยแรด ห้วยโสกลโน พอถึงฤดูกาลทำไร่ทำนาชาวบ้านหาสิ่งของไปไร่มาแบบไปเข้าเย็นกลับ การเดินทางเป็นไปด้วยความลำบากยิ่ง ต่อมาพ่อมูล ชันชัยภูมิ พ่อวันดี สากุล พ่อพัน บังชัยภูมิ ได้ปรึกษารื้อกันหาการย้ายครอบครัวจากบ้านคือมาอยู่ที่ใกล้ไร่ใกล้นา โดยทั้งสามครอบครัว ได้สร้างกระท่อมเป็นที่อยู่อาศัยใกล้บริเวณตนเองน้ำที่มีป่าไผ่ล้อมรอบ พร้อมกับแบ่งเอาค้ำน้ำ คั้นน้ำใช้ที่ห้วยยางแล้ง ซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกันเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อการยังชีพอีกด้วย

ราวปีพ.ศ. 2467 ครอบครัวของพ่อมูลและแม่จอม ชันชัยภูมิซึ่งอพยพมาจากบ้านคือได้ให้กำหนดบุตรชายชื่อสุรพันธ์ ชันชัยภูมิ เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2467 นับตั้งแต่นั้นได้มีผู้คนจากบ้านคือได้อพยพครอบครัวออกไปอยู่กับไร่มาเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เรียกชื่อหมู่บ้านใหม่นี้ว่า "บ้านตนเองไผ่ล้อม" ทั้งนี้เพราะปรากฏว่ามีป่าไผ่ล้อมรอบบ้านเรือนที่อยู่อาศัยนั่นเอง การอยู่ร่วมกันจนเป็นหมู่บ้านดังกล่าวมานี้ชาวบ้านได้เลือกบุคคลเป็นตัวแทนในการติดต่อสื่อสารกับทางการเรียกว่า สารวัตร โดยขึ้นต่อผู้ใหญ่บ้านคือ สำหรับเด็กที่มีอายุอยู่ในเกณฑ์การศึกษาเล่าเรียนต้องไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านคือ ตลอดจนด้านการศาสนาเมื่อถึงวันพระวันโกน วันเข้าพรรษาชาวบ้านตนเองไผ่ล้อมต้องไปทำบุญใส่บาตร และปฏิบัติศาสนกิจฟังศีลฟังธรรมที่วัดบ้านคือ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านตนเองไผ่ล้อมประมาณ 3 กิโลเมตร

เมื่อชาวบ้านได้อพยพเข้ามาอยู่รวมกันในบ้านตนเองไผ่ล้อมมากขึ้น ทางราชการได้ดำเนินการให้ชาวบ้านได้เลือกผู้ใหญ่บ้านให้เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชาวบ้าน โดยชาวบ้านได้เลือกนายรินทร์ สาคะศุภฤกษ์ เป็นผู้ใหญ่บ้านในราวปีพ.ศ. 2510 เมื่อบ้านตนเองไผ่ล้อมมีผู้ใหญ่บ้านแล้ว ทางราชการได้ประกาศให้บ้านตนเองไผ่ล้อมเป็นหมู่บ้านที่ 10 ต. กุดชุม อ. เมือง จ. ชัยภูมิ โดยแยกการปกครองท้องถิ่นออกมาจากบ้านคือตั้งแต่นั้น ต่อมาในปีพ.ศ. 2519 บ้านตนเองไผ่ล้อมได้รับเงินจากทางราชการในรูปเงินค้ำเพื่อการพัฒนาชุมชน

ประมาณ 50,000 บาท ชาวบ้านได้จัดสรรงบประมาณตั้งกล่าวสร้างถาวรวัตถุคือวัดประจำหมู่บ้าน โดยสร้างกุฏิให้พระภิกษุสงฆ์ได้จำวัดมีสัสนา สร้างศาลาเพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมประกอบกิจกรรมและพิธีกรรมทางศาสนา เช่นเดียวกับชุมชนอื่น และให้ชื่อวัดที่ก่อตั้งนี้ว่า "วัดบ้านหนองไผ่ล้อม"

เมื่อชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ทำการสร้างวัดประจำหมู่บ้านเสร็จแล้ว ชาวบ้านได้ขออนุญาตตั้งโรงเรียนขึ้น ทั้งนี้เพราะเด็ก ๆ ในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมต้องเดินทางไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนบ้านหือด้วยความยากลำบากโดยเฉพาะในฤดูฝน ทางราชการได้อนุญาตให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อม โดยให้ชื่อว่า "โรงเรียนบ้านหนองไผ่ล้อม" ได้โดยนักเรียนที่เป็นลูกหลานชาวบ้านหนองไผ่ล้อมมาเรียนทั้งหมด ทางราชการได้มอบหมายให้นายพิชิตสุรฤทธิพงษ์ และนายสุรินทร์ ชันชัยภูมิมาดำรงตำแหน่งครูปฏิบัติการสอนที่โรงเรียนบ้านหนองไผ่ล้อมเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2519 การจัดการศึกษาให้เป็นที่มั่นฐานของลูกหลานชาวบ้านหนองไผ่ล้อมจึงเป็นไปด้วยความสะดวกและมีความต่อเนื่องมาโดยตลอด

ในราวปีพ.ศ. 2501 นอกจากชาวบ้านหนองไผ่ล้อมจะหาไร่นาเป็นอาชีพหลักแล้ว ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมยังได้ทำการค้าขายวัวควายกับคนไทยล้า่งคือแถบจังหวัดสระบุรี ลพบุรี โดยนายฮ้อยผู้เป็นพ่อค้าวัวควายไล่ต้อนวัวควายไปขายเป็นกลุ่มเป็นฝูง การไปค้าขายวัวควายครั้งนั้นพ่อค้า อภัยฤทธิ์รงค์ เล่าว่า "...การเดินทางไปค้าขายเป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องเดินทางด้วยเกวียนบรรทุกข้าวปลาอาหารไปกินระหว่างการเดินทาง ตกตอนค่ำคืนชาวบ้านผู้ค้าวัวควายจะกระจายกันล้อมรอบวัวควายซึ่งผูกมัดไว้ตรงกลาง แต่ก็ยังมีการลักขโมยวัวควายเพราะต้องเดินทางผ่านป่ารกทึบโดยตลอด ทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง ส่วนผู้ที่ต้องการซื้อวัวควายต้องมาติดต่อกับพ่อค้าตอนกลางวัน และจะมีการย้ายจุดค้าขายไปเรื่อย ๆ บางคราวก็เกิดโรคระบาดระหว่างการเดินทางไปค้าขายวัวควาย เกิดการสูญเสียจากการล้มตายของวัวควายมีขึ้นบ่อย และการไปค้าขายวัวควายแต่ละครั้งชาวบ้านจะรวม ๆ กันไปหลายเจ้า มีวัวควายเป็นพันตัวทีเดียว..." จากข้อมูลดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าชุมชนหนองไผ่ล้อมมีความอุดมสมบูรณ์ การผลิตในไร่นาได้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพจนกระทั่งมีการเดินทางไปค้าขายกับเมืองอื่น ๆ ที่เจริญกว่าและมีผู้คนมากกว่า

จากประวัติการก่อตั้งชุมชนหนองไผ่ล้อมถ้ายึดเอาวันที่ครอบครัวพ่อมูลและแม่จ่อม ชันชัยภูมิให้กำเนิดบุตรชายคือนายสุรินทร์ ชันชัยภูมิ เมื่อปีพ.ศ. 2467 จนบัดนี้บ้านหนองไผ่ล้อม

มีอายุราว 78 ปีแล้ว โดยมีผู้นำหมู่บ้านตั้งแต่ตั้งบ้านหนองไผ่ล้อมจนถึงปัจจุบันทั้งสิ้น 4 คนคือ

1. นายรินทร์ สาคะศุภฤกษ์ อยู่ในตำแหน่ง 12 ปี
2. นายบุญจันทร์ พิลาวรรณ อยู่ในตำแหน่ง 5 ปี
3. นายสง่า วงษตรา อยู่ในตำแหน่ง 3 ปี
4. นายอาคา อภัยฤทธิรงค์ อยู่ในตำแหน่งถึงปัจจุบัน 5 ปีแล้ว

สภาพทั่วไปของชุมชนหนองไผ่ล้อม

บ้านหนองไผ่ล้อมหมู่ที่ 10 ตำบลกุดชุม อําเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิตั้งอยู่ถนนชัยภูมิ-บัวใหญ่ พื้นที่ดั้งเดิมของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่มทิศเหนือจดตำบลลาดใหญ่ ทิศตะวันออกจดบ้านศรีไคร้บ้านสระไ้หน้า ทิศตะวันออกจดบ้านหนองคู ทิศใต้จดบ้านหนองไผ่น้อย พื้นที่ไร่นาและที่อยู่อาศัยในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมมีเอกสารสิทธิ์สามารถทำการซื้อขายเปลี่ยนผู้ถือครองและใช้เป็นหลักประกันในการขอสินเชื่อจากสถาบันการเงินได้ ในปัจจุบันปรากฏว่ามีพ่อค้านายทุนในจังหวัดชัยภูมิได้มาติดต่อขอซื้อที่นาของชาวบ้านเอาไว้ โดยชาวบ้านไม่อาจทราบได้ว่าผู้ซื้อจะมีโครงการในการจัดการที่ดินดังกล่าวอย่างไร นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับหลักทรัพย์ที่ทาอยู่ทำกินของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัด ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมตั้งบ้านเรือนตามฝั่งถนนที่กระจายเชื่อมต่อภายในหมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนโดยทั่วไปเป็นบ้านไม้ และมีบ้านที่ก่อสร้างด้วยปูนซีเมนต์โดยใช้อิฐบล็อกแทนไม้กระดาน อันมีสาเหตุมาจากไม่มีราคาแพง ประกอบกับต้นไม้ตามทั่วไปปลายนานถูกตัดจนหมดแล้ว

ในปัจจุบันบ้านหนองไผ่ล้อมมีครอบครัวทั้งสิ้น 70 หลังคาเรือนมีประชากร 381 คน เป็นชาย 182 คน เป็นหญิง 199 คน ถ้าพิจารณาจำนวนครัวเรือนในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมแล้วจะเห็นว่าบ้านหนองไผ่ล้อมเป็นชุมชนขนาดกลาง สำหรับการคมนาคมระหว่างบ้านหนองไผ่ล้อมกับตัวเมืองชัยภูมิตั้งแต่เส้นทางชัยภูมิ-บัวใหญ่ โดยมีรถยนต์โดยสารประจำทางแล่นผ่าน ค่าโดยสารเที่ยวละ 3 บาท มีระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร ปกติแล้วชาวบ้านนิยมใช้รถมอเตอร์ไซด์ส่วนตัวเป็นยานพาหนะในการติดต่อกับเมืองชัยภูมิ จากการที่ชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมอยู่ใกล้ตัวเมืองชัยภูมิ การพึ่งพาอาศัยเมืองในการดำรงชีวิตของชาวบ้านจึงเป็นค่านิยมใหม่ที่ปรากฏเห็นชัดเจนโดยเฉพาะในกลุ่มคนหนุ่มสาวหรือพ่อบ้านแม่บ้านที่ออกรับจ้างใหม่ การผลิตในไร่นาจานการดำรงชีพแบบดั้งเดิมเป็นเรื่องของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ วัฒนธรรม

การผลิตเพื่อการยังชีพเริ่มมีน้อยลง วัฒนธรรมการชื้อขายแลกเปลี่ยนแบบสังคมเมืองมีปรากฏให้เห็นมากขึ้น จากข้อมูลดังกล่าวนี้กล่าวได้ว่าชุมชนหนองไผ่ล้อมซึ่งเป็นชุมชนชายขอบเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปในทุกด้าน

องค์ประกอบด้านกายภาพของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม เกี่ยวกับสภาพดินที่ใช้ในการเพาะปลูกในไร่นาเป็นดินเหนียวปนทรายบางส่วน และเป็นดินร่วนปนทรายบางส่วน พื้นที่ราบลุ่มต้องอาศัยน้ำไหลบ่ามาจากภูโค้งซึ่งต่อมาจากภูเขียว ผ่านทุ่งนามาทะเลสาบข้างแวงจนถึงบ้านหนองไผ่ล้อม ส่วนนาโคกนาคอนต้องอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล ส่วนแหล่งน้ำธรรมชาติอาศัยห้วยยางแล้งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน อีกทั้งเป็นแหล่งน้ำที่เอื้อประโยชน์ต่อการเลี้ยงสัตว์ วัวควายซึ่งพอได้ประทังความอดอยากในฤดูแล้ง การเพาะปลูกพืชผักสวนครัวชาวบ้านนิยมปลูกติดกับห้วยยางแล้ง ซึ่งเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคมากกว่าการค้าขาย พื้นที่ทำกินของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมจะอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน ชาวบ้านนิยมทำเฉพาะนาข้าวแต่ไม่นิยมทำไร่ ทั้งนี้เป็นเพราะการทำไร่มีสภาพหลังหรือไร่ป้อมมักไม่ไ้ผลไม่คุ้มกับการลงทุน เนื่องจากเกิดสภาพดินเสื่อมโทรมยากต่อการปรับปรุงแก้ไขคุณภาพดิน และประการสำคัญคือ ความแห้งแล้งอันเป็นผลมาจากฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้กระบวนการผลิตในไร่นาที่อาศัยน้ำฝนต้องหยุดชะงัก ในที่สุดแรงงานในครัวเรือนในชุมชนหมู่บ้านไม่อาจทนต่อความอดอยากได้ ต้องอพยพโยกย้ายไปขายแรงงานในสังคมเมืองตามระบบธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนก็คือ การขาดแคลนแรงงานการผลิตในไร่นา ส่งผลให้เกิดการจ้างแรงงานในชุมชนซึ่งมักเรียกเรื่องค่าตอบแทนการจ้างงานในอัตราเดียวกับการไปทำงานรายวันในตัวเมือง ดังนั้นการผลิตในไร่นาต้องใช้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ทั้ง ๆ ที่สภาวะความแล้งทำให้ผลผลิตได้ปริมาณน้อยกว่าที่เป็นมา ต่อเมื่อสภาวะการแล้งความแห้งแล้งยังเป็นปัญหาในการดำรงชีวิตของชาวชนบทอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ การผลิตในไร่นาตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของเกษตรกรหรือชาวบ้านรายย่อยจึงได้รับผลกระทบเป็นอย่างมาก ศักยภาพของชุมชนชนบทถูกลดทอนลงอย่างเห็นได้โดยทั่วไป ปัญหาดังกล่าวนี้ล้วนแต่เกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชนอย่างกรณีบ้านหนองไผ่ล้อมนั่นเอง

สาธารณสมบัติและสาธารณสถานของชุมชนหนองไผ่ล้อม นับตั้งแต่ทางราชการได้พัฒนาหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมโดยจัดสรรงบในการพัฒนาชุมชนในปี พ.ศ.2519 เป็นต้นมา ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ก่อสร้างสาธารณสมบัติและสาธารณสถานให้ปรากฏมากมาย อาทิ

วัดบ้านหนองไผ่ล้อม แต่เดิมชาวบ้านต้องไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวันตรุษวัน
สารทวัดบ้านผือ ซึ่งมีความยากลำบากไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง เมื่อทางราชการให้งบ
เงินต้นเพื่อพัฒนาชนบทแก่บ้านหนองไผ่ล้อม กรรมการหมู่บ้านจึงได้พร้อมใจกันก่อสร้างวัด
ประจำหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้ประกอบศาสนกิจด้วยความสะดวก และในปัจจุบัณวัดบ้าน
หนองไผ่ล้อมมีพระอาจารย์ทองคำ มากุณ ซึ่งรับมณฑลจากชาวบ้านให้มาดำรงตำแหน่งเจ้า
อาวาสวัดบ้านหนองไผ่ล้อม ซึ่งมีพระภิกษุประจำอยู่วัดเพียงรูปเดียว พ่อสง่า วงษตรา
มรรคทายกได้ให้ความเห็นว่า "...มีความลำบากในการหาเงินมาจ้างพระที่วัด
คนหนุ่มอายุครบวชิรก็บวชชั่วคราวเวลาสั้น ๆ แล้วก็ต้องรีบกลับไปทำงานกรุงเทพฯ ช่วงออก
พรรษาบางปีไม่มีพระจำวัดเลย..." สภาพปัญหาเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าวัดซึ่งอดีตเป็นศูนย์
รวมจิตใจเป็นศูนย์รวมศรัทธาในชุมชนชนบท แต่ปัจจุบันต้องรกร้างว่างเปล่าไม่มีคนไปชุมนุมที่วัด
เช่นเดิม เพราะคนไม่สามารถทนต่อความอดอยากในท้องถิ่นได้ต้องออกไปรับจ้างทำงานใน
ถิ่นอื่น

สถานีอนามัย ในอดีตการรักษาพยาบาลชาวบ้านหนองไผ่ล้อมมีการรักษาพยาบาล
จากหมอยาในชุมชน ซึ่งเรียนรู้การให้ยาตามอาการของโรคเป็นการจดจำตัวยาต่อเนื่องกัน
มา พ่อสารอง มันคง ผู้ทรงคุณวุฒิได้เล่าว่า "...แพทย์บัว อายุ 59 ปี อยู่บ้านคือ
เร่หาฉีดยาให้ชาวบ้าน คนไหนเจ็บป่วยปวดแสบปวดชาหมอจะฉีดยาให้เข็มละ 20 บาท
โดยการเข็นไว้ เมื่อหมอดูอาการก็จะให้ยาเลย เป็นการให้ยาตามอาการโรค บางทีฉีดยา
ผิดพลาดให้ผู้ป่วยชาลิบเสียวขาไปเลยก็มี..." แต่ในปัจจุบันชาวบ้านที่หามีสตาจี้ตาเจ็บป่วยก็
ไปหาหมอที่คลินิกในเมืองชัยภูมิ หรือไปรับการรักษาพยาบาลจากสถานีอนามัยตำบลกุดชุม
ซึ่งมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขคือนายขวัญชัย และนางนงเยาว์เป็นผู้ให้บริการ ชาวบ้านไป
ใช้บริการไปตำบลกุดชุมค่อนข้างมาก ส่วนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านหนองไผ่ล้อม
(อสม.) คือ นางเมธินี มากุณ ก็ให้คำแนะนำแก่ชาวบ้านด้านสุขภาพอนามัยได้พอสมควร

ไฟฟ้าและน้ำบาดาล บ้านหนองไผ่ล้อมมีไฟฟ้าใช้ภายในหมู่บ้านครั้งแรกในปีพ.ศ. 2520
เศษ การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดชัยภูมิได้สำรวจจำนวนหลังคาเรือนผู้ใช้ไฟฟ้า ได้ข้อสรุป
ว่าชาวบ้านต้องออกเงินสมทบการนำไฟฟ้าขยายเขตเข้ามาในหมู่บ้านจากวงเงินทั้งสิ้น
30,000 บาท ชาวบ้านต้องจ่ายเงินสมทบ 10,000 บาท โดยเส่าไฟฟ้าขณะนั้นคันละ 700
-800 บาท เมื่อมีไฟฟ้าใช้ในหมู่บ้านนับได้ว่ามีความสะดวกสบายขึ้นมาก ส่วนน้ำบาดาลนั้น

ได้รับการอนุเคราะห์จากสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทชัยภูมิ (ร.พ.ช.) ได้ดำเนินการขุดเจาะให้พร้อมติดตั้งคันโยกน้ำ จำนวน 2 บ่อ เพื่อใช้เป็นน้ำอุปโภค สำหรับน้ำดื่มนี้ชาวบ้านจะเก็บน้ำฝนไว้ดื่มกินในแต่ละหลังคาเรือน

โรงเรียน ชาวบ้านบ้านหนองไผ่ล้อมได้รับการอนุมัติจากทางราชการให้ตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาในปีพ.ศ.2519 ให้ชื่อว่า "โรงเรียนบ้านหนองไผ่ล้อม" จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงประถมศึกษาปีที่ 6 ลูกหลานชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้รับการศึกษาภาคบังคับจากโรงเรียนแห่งนี้โดยทั่วถ้วนกัน เมื่อจบชั้นประถมศึกษาภาคบังคับแล้ว ลูกหลานชาวบ้านหนองไผ่ล้อมส่วนหนึ่งจะเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกุศคุ้มวิทยาซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาประจำตำบลกุศคุ้ม แต่เด็กลูกหลานชาวบ้านส่วนหนึ่งจะไม่ศึกษาต่อแต่เลือกที่จะไปทำงานกรุงเทพแทน

ห้วยยางแล้ง ในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เก็บรักษาน้ำไว้ให้ชุมชนได้ใช้ตลอดทั้งปี คือ ห้วยยางแล้ง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำมีมาแต่อดีตกาล น้ำจะมาจากภูโค้งต่อเขตภูเขี้ยวไหลผ่านทะเลสาบบ้านช่างแว้วผ่านทุ่งนามาห้วยยางแล้ง บางตอนอาจมีความตื้นเขินบ้าง ในปีพ.ศ.2534 พ่ออำเภอ อภัยฤทธิ์รงค์ผู้ใหญ่นบ้านหนองไผ่ล้อมได้ทำโครงการขุดลอกห้วยยางแล้ง เสนอต่อศูนย์ประสานงานอีสานเขี้ยว จังหวัดชัยภูมิ โดยไม่ผ่านสภาตำบล ได้รับการอนุมัติให้ดำเนินการขุดลอกเสร็จสิ้นภายใน 1 เดือน มีขนาดความกว้าง 20 เมตร ขนาดความยาว 200 เมตร ทำให้เก็บรักษาน้ำได้ตลอดฤดูแล้ง ชาวบ้านที่มีที่นาใกล้ห้วยก็สามารถปลูกพืชผักสวนครัวได้ตลอดปี แต่อย่างไรก็ตามสภาวะความแห้งแล้งที่ปรากฏอยู่เสมอแม้มีห้วยยางแล้งเก็บกักน้ำได้ทั้งปีก็ไม่สามารถบรรเทาความอดอยากไปได้ เพราะการทำนาต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การระบายน้ำจากห้วยยางแล้งเข้าสู่ไร่นาเป็นเรื่องสุดวิสัยที่ชาวบ้านจะทำได้ ดังนั้นห้วยยางแล้งจึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาความแห้งแล้งที่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมประสบอยู่

ผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านคือพ่ออำเภอ อภัยฤทธิ์รงค์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านพ่อพุทธ วรรณพงษ์ และพ่อพัฒน์ คัมไชน้ำ ผู้ทรงคุณวุฒิ คือ พ่อสารอง มั่นคง มรรคทายกคือพ่อสง่า วงษตรา สำหรับพ่ออำเภอ อภัยฤทธิ์รงค์ ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนบ้านหนองไผ่ล้อมโดยกำเนิด พ่อแม่พาอพยพโยกย้ายมาทำมาหากินใกล้ไร่นาจากบ้านคือ ขณะนี้พ่ออำเภออายุ 55 ปีดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 5 ปี ด้วยบุคลิกลักษณะของผู้นำซึ่งเป็นที่

ยอมรับแก่ลูกบ้านทั่วไป พ่ออาคาเป็นคนที่มีความกล้าในการเข้าไปติดต่อประสานงานกับทาง การความสำเร็จในการประสานงานการเสนอโครงการขุดลอกห้วยยางแล้ง คือสิ่งที่พ่ออาคา ภูมิใจและเป็นเครื่องชี้วัดความสามารถของพ่ออาคา แต่ด้วยปัญหาความแห้งแล้งลูกบ้าน ประสบความอดอยากทำนาไม่ได้ผลตามเป้าหมายต้องอพยพโยกย้ายไปทำงานในกรุงเทพฯหรือ ต่างถิ่น มีผลให้หลังในชุมชนเสื่อมถอย เป็นอุปสรรคปัญหาอันใหญ่หลวงต่อการพัฒนาชุมชน ภาวะความชะงักงันในการพัฒนาหมู่บ้านจึงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด ประกอบกับอายุของ ผู้นำชุมชนล้วนแต่สูงวัย ความกระตือรือร้นต่าง ๆ ก็ลดน้อยลง ปัญหาอันเนื่องมาจากภัยแล้ง ที่เผชิญจึงไม่มีที่ท่าว่าจะคลี่คลายหรือได้รับการแก้ไขแต่อย่างใด

สถานการณ์เศรษฐกิจของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม

ในอดีตชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมปลูกข้าวได้มาก มีพอที่จะกินเก็บไว้ขายได้ แต่ ในปัจจุบันมีแต่พอกินไม่เหลือพอขาย ในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมมีการเลี้ยงสัตว์ใหญ่คือวัวประมาณ 70 ตัว ควายประมาณ 80 ตัว โดยชาวบ้านจะค้อนวัวควายไปเลี้ยงที่นาโคก เพราะไม่มี แหล่งเลี้ยงสัตว์สาธารณะ การเลี้ยงสัตว์ใหญ่ไม่ได้ใช้แรงงานสัตว์ในการไถนาไถไร่ เพราะ สภาพความแห้งแล้งดินดานแข็งไม่สามารถใช้แรงงานสัตว์จูงลากไถได้ ชาวบ้านต้องอาศัย รถไถเป็นหลัก สัตว์ใหญ่จึงเป็นการเลี้ยงเพื่อการขายให้เป็นเงินหมุนเวียนในครัวเรือน ปัจจุบันควายตัวเมียราคาประมาณ 7,000-8,000 บาท ส่วนวัวตัวเมียพันธุ์ลูกผสมพื้นเมือง พร้อมจะให้ลูกได้ก็มีราคาใกล้เคียงกัน การเลี้ยงหมูจะเลี้ยงเฉพาะเจ้าของโรงสีซึ่งมีจำนวน 3 โรง เพราะเจ้าของโรงสีจะได้ประโยชน์จากการรับซื้อวัวให้ชาวบ้าน โดยเจ้าของโรงสี จะได้ราและปลายข้าวเป็นค่าตอบแทนในการสีข้าว ดังนั้นเจ้าของโรงสีจะมีโอกาสและเลี้ยง หมูโดยลดต้นทุนการผลิตดังกล่าวมาแล้วได้มากกว่าชาวบ้านโดยทั่วไป ส่วนรายได้ของประชากร ในชุมชนเฉลี่ยประมาณ 15,000-16,000 บาทต่อปี และไม่มีเงินเก็บเงินออมเป็นส่วนใหญ่

ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมประมาณร้อยละ 90 เป็นลูกหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) โดยกู้ยืมเงินมาใช้ในการลงทุนในการทำนา การไถบุกเบิกไร่นา การขุดสระ เลี้ยงปลา กรณีการขุดบ่อเลี้ยงปลาชาวบ้านหาสัญญาที่ธกส. ทางธนาคารจะจัดการขุดให้โดย มีเอกชนคือบริษัทวังจินดาอควิรเมนท์ จำกัด เป็นผู้รับเหมาช่วงในการขุดบ่อน้ำเพื่อการ เกษตรให้ชาวบ้านในราคา 14,000 บาทต่อบ่อขนาดกว้าง 15 เมตร ยาว 31 เมตร ลึก

3 เมตร (1,000 คิว) และราคา 19,040 บาท ต่อขนาดบ่อกว้าง 15 เมตร ยาว 45 เมตร ลึก 3 เมตร (1,360 คิว) ชาวบ้านต้องใช้เวลาส่งเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยใช้เวลาประมาณ 5 ปี ปัจจุบันชาวบ้านหนองไผ่ล้อมมีบ่อน้ำโดยทำสัญญาผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์จำนวน 5 บ่อ พ่ออำเภอ อภัยฤทธิรงค์ ผู้ใหญ่บ้านให้ทัศนะว่า "...พ่อชุดบ่อเลี้ยงปลาของอภส. เลี้ยงปลาพอได้อยู่ได้กินในครอบครัว ไม่พอจะได้ขายเพราะต้องลงทุนอีกทั้งไม่มีน้ำถ่ายเท เลี้ยงไปไม่ได้ผลเท่าที่ควร..."

จากสภาพปัญหาความแห้งแล้งที่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมประสบในปัจจุบัณั้น การแก้ไขปัญหานี้ในการดำรงชีพของชาวบ้านนอกจากการออกไปขายแรงงานในสังคมเมืองแล้ว ชาวบ้านยังได้ใช้วิธีการกู้ยืมเงินเชื่อจากสถาบันการเงินต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และทรัสต์ในตัวเมืองชัยภูมิ โดยชาวบ้านใช้ที่ไร่นาเป็นหลักทรัพย์สิน กรณีการกู้ยืมเงินจากทรัสต์ พ่อสำรวจเล่าว่า "...ชาวบ้านเอาที่นาไปเข้าทรัสต์เพื่อกู้ยืมเงินไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกับที่ดินอำเภอ เช่นอนุมัติเอกสารสิทธิ์เพื่อเป็นหลักทรัพย์สินในการกู้ยืม..." และไม่ปรากฏว่ามีชาวบ้านหนองไผ่ล้อมถูกยึดทรัพย์สิน ส่วนการส่งคืนเงินพร้อมดอกเบี้ยชาวบ้านได้เงินจากลูกหลานที่ไปทำงานกรุงเทพฯก่อนใช้หนี้ นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายได้ตัดสินใจขายที่ดินที่ไร่นาให้พ่อค้านายทุนในเมืองก็มีไม่น้อย ปัจจุบันนี้ราคาที่ดินถ้าคิดถนนใหญ่ราคาประมาณไร่ละ 20,000-50,000 บาท ที่ดินติดทางซอยแยก ราคาประมาณไร่ละ 20,000 บาท ที่ดินที่นาติดห้วยยางแล้ง ราคาประมาณไร่ละ 30,000 บาท ส่วนที่นาโคกราคาประมาณไร่ละ 10,000 บาท บางที่เจ้าของที่ดินใหม่แม้ซื้อแล้วก็ให้ชาวบ้านเจ้าของที่ดินเดิมทำกินต่อไป โดยขอแบ่งประโยชน์เป็นข้าวเปลือกตามข้อตกลงกัน จากข้อมูลดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าด้วยปัญหาภัยแล้งมีผลส่งผลให้ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมต้องพึ่งพิงฐานไปขายแรงงาน ต้องกู้ยืมเงินเชื่อ ต้องขายที่ไร่นาซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินไปเพื่อแลกกับการมีชีวิตที่อยู่ว่างๆ แม้จะต้องเผชิญต่อปัญหาใหม่อีกต่อไปก็ตาม

สถานะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหนองไผ่ล้อม

ด้วยรากฐานทางประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนชนบทอีสาน บ้านหนองไผ่ล้อมได้ยึดถือประเพณีดั้งเดิมของอีสานมาโดยตลอด แม้คนหนุ่มสาวในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะออกไปขายแรงงานที่กรุงเทพฯหรือในตัวเมืองชัยภูมิ แต่คนแก่คนเฒ่าในชุมชนได้พยายามธำรงรักษา

ประเพณีงานบุญต่าง ๆ เอาไว้ พ่ออำคา อภัยฤทธิรอด ผู้ใหญ่บ้านให้ความเห็นว่า "...งานประเพณีงานบุญก็เห็นแต่เข้าพรรษา ลูกหลานจะกลับมาทำบุญได้เงินเข้าวัด แต่ละปีมากบ้างน้อยบ้าง..." ในขณะที่ลูกเขยลูกสะใภ้หรือลูกชายลูกสาวของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมไปขายแรงงานต่างถิ่น พ่อแม่หรือพ่อเฒ่าแม่เฒ่าต้องเลี้ยงดูหลาน ๆ ในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมจะเห็นคนแก่อายุ 50 หรือ 60 กว่า ๆ ต้องคอยดูแลหลานเล็ก ๆ แทบทุกครัวเรือน พ่อสง่า วงษณา มรรคทายกเล่าว่า "...คนแก่เดี๋ยวนี้ต้องเลี้ยงหลาน ไม่มีเวลาจะไปวัดเหมือนก่อน คนแก่เลขห้าหวัดไปเสียอีก..." จากสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทในปัจจุบัน

ระบบความเชื่อ ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมยังเห็นคุณค่าของความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับศีลที่คอยปกป้องรักษาคืนไร่คืนนา ศีลที่คอยปกป้องรักษาคืนน้ำ ดังจะเห็นได้จากชาวบ้านจะสร้างศาลาเล็ก ๆ ไว้ตามหัวไร่ปลายนาหรือริมคูริมห้วยไว้เลี้ยงผี ในวันตรุษวันสารท พ่อสารอง มั่นคง เล่าว่า "...บางครัวเรือนในบ้านหนองไผ่ล้อม เดือนสิบจะทำพิธีบุญข้าวสาก เสร็จพิธีแล้วเอาข้าวสากไปวางตามหัวไร่ปลายนาให้เสร็จก่อนเพล ถือเป็นกาลเลี้ยงผีตาแฮก คีนา ให้ปกป้องรักษา พอจะกลับบ้านเจ้าของนาจะฝากค่ากับผีตาแฮกให้ช่วยคูไร่คูนา คู่วคูควายไม่ให้เข้าไร่นาเรือกสวน มีการเลี้ยงวันพุธเมื่อเสร็จนาด้วยเหล้าไหไก่ตัว และก่อนลงนาก็เลี้ยงเสียก่อนครั้งหนึ่ง..." การที่เจ้าของนาจะไปนอนเฝ้าข้าวเฝ้าของที่นาจะต้องบอกกล่าวคืนาคด้วย มิเช่นนั้นจะไม่เป็นสุขตลอดคืน อย่างเช่นจะปรากฏเป็นเสียงสัตว์ใหญ่พวกช้างแต่ไม่มีตัวคนให้เห็น ดังนั้นเจ้าของนาต้องบอกกล่าว "...อย่าทักอย่าหวง มานอนเฝ้าร่อนมา วันคืนมีดีจะมาเลี้ยง..." บางทีวัวควายเจ็บป่วย เด็กลูกหลานร้องไห้ปานใจจะขาด ไปถามหมอคุณหมอส่งที่สามารถสื่อความกับผีได้ก็จะบอกว่า คีนาตามข้าว ถ้าได้บอกกล่าวแล้วก็จะหายเป็นปกติ ในการรักษาคนเจ็บป่วยเป็นหน้าที่ของหมอธรรม ซึ่งจะต้องมีธรรมแก่กล้า ถ้าอ่อนวิชาจะสู้ผีไม่ได้ หากรักษาพยาบาลหายคนป่วยก็จะเป็นลูกศิษย์ลูกหาของหมอธรรมต่อไป ในทานองเดียวกับหมอล่าผีฟ้าก็เป็นกรารำขอให้ผีออกจากร่างกายคนเจ็บป่วย หมอล่าและหมอธรรมจะทราบว่าผีใดจะมาทำให้เจ็บป่วย โดยร้องขอให้บอกว่าต้องการอะไร ถ้าหายแล้วก็ต้องแต่งของสะเดาะเคราะห์ พ่อพจน์ คุ้มไชน้ำ ได้เล่าว่า "...การปั้นผายปั้นหุ่นตามคลองในไร่นา ดังเช่นกรณีนี้ทางน้ำเก่าต้นเขิน ถ้าคนทันทาบรรจบกัน ถือว่าผิดผีเพราะผีเดินทางห้องตามห้วย เจ้าของนาต้องทำการแก้ไขมิเช่นนั้นจะทำให้

เจ็บป่วย..." จากข้อมูลดังกล่าวแสดงว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีที่คอยปกปักรักษาคอยกำกับพฤติกรรมและการกระทำของคนในวิถีชีวิตดั้งเดิมในสังคมหมู่บ้านหนองไผ่ล้อม ยังคงยึดถือปฏิบัติในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ผู้นั้นเอง

ระบอบเครือญาติ จากประวัติศาสตร์บ้านหนองไผ่ล้อมครอบครัวของพ่อมูล ชันชัยภูมิ ครอบครัวพ่อวันดี สากุล และครอบครัวพ่อพัน ชันชัยภูมิ ได้อพยพโยกย้ายจากบ้านเดิมมาตั้งบ้านหนองไผ่ล้อมนั้น นับเป็นจุดเริ่มแรกของการสร้างเครือญาติในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม จนกระทั่งครอบครัวพ่อมูลและแม่จ่อม ชันชัยภูมิ ได้ให้กำเนิดบุตรชายคือนายสุรรัตน์ ชันชัยภูมิ ซึ่งในระยะต่อมาได้เป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านหนองไผ่ล้อม และมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม ท่านได้บันทึกประวัติของชุมชนหนองไผ่ล้อมไว้ปรากฏเป็นหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ อาจกล่าวได้ว่าต้นสกุล "ชันชัยภูมิ" มีส่วนในการสร้างรากฐานความเป็นชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมที่สำคัญอีกสกุลหนึ่ง ทั้งนี้เพราะนามสกุลชันชัยภูมิที่บ้านเดิมมีสมาชิกที่ร่วมนามสกุลเป็นเครือญาติอยู่จำนวนมาก แม้แต่ผู้ใหญ่บ้านบ้านเดิมคนปัจจุบัน คือ นายหนูพบ ชันชัยภูมิ ก็เป็นผู้นำชุมชนที่อยู่ร่วมเครือญาติด้วยเช่นกัน อีกประการหนึ่งเนื่องจากในปัจจุบันคนหนุ่มสาวของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมออกไปหางานนอกชุมชนค่อนข้างมาก การแต่งงานออกเรือนเป็นครอบครัวจึงมีการขยายตัวในวงกว้างไม่จำกัดแต่ในชุมชนดั้งเดิมอาจเป็นเหตุที่ทำให้ไม่มีนามสกุลที่จะแสดงความเป็นสกุล เจ้าโคตรในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมได้อย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหนองไผ่ล้อม

ด้วยสภาวะความแห้งแล้งที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องในชุมชนหนองไผ่ล้อม มีผลให้ชาวบ้านในวัยแรงงานต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเป็นส่วนมาก ชาวบ้านวัยแรงงานที่เหลือในชุมชนส่วนหนึ่งจะออกไปเป็นแรงงานชั่วคราวในตัวเมืองชัยภูมิ โดยผู้ชายไปเป็นช่างไม้ ช่างปูนในบริษัทรับเหมาก่อสร้างบ้านจัดสรรจะได้ค่าแรง 110 บาทต่อวัน และผู้หญิงเป็นกรรมกรจะได้ค่าแรง 70 บาทต่อวัน ในขณะที่ชาวบ้านในวัยแรงงานไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เป็นแรงงานถาวรผู้ชายทำงานช่างไม้ช่างปูนจะได้ค่าตอบแทน 150 บาทต่อวัน ผู้หญิงทำหน้าที่กรรมกรจะได้ค่าแรง 90 บาทต่อวัน นางนี คงทอง เล่าถึงการออกไปทำงานในตัวเมืองว่า "...การไปทำงานในเมืองเป็นโอกาสเดียวที่ทำให้มีรายได้จนเจือตัว

เอง ไปทำงานเข้าคอนเอ็นชากลักก็ซื้อกับข้าวมาด้วยเป็นพวกผัก ปลาต่าง ๆ งานก่อสร้าง
ในชัยภูมิจะเป็นบ้านจัดสรร คงไม่หมดง่าย ที่ทำอยู่มีสัญญา 2 ปี..." การออกไปเป็นแรง
งานที่ชั่วคราวส่วนใหญ่ชาวบ้านจะไปทำทั้งสาม็กรรยา สาม็เป็นช่างไม้ช่างปูน กรรยาก็เป็น
กรรมกร ค่าแรงของสาม็เก็บไว้ ส่วนค่าแรงกรรยาใช้เป็นค่ารถ ค่าอาหารกลางวันและค่า
อาหารเย็นกลับบ้าน ดังนั้นการที่ชาวบ้านในวัยแรงงานอพยพไปเป็นแรงงานถาวรที่
กรุงเทพฯ หรือการไปเป็นแรงงานชั่วคราวในตัวเมืองชัยภูมิจึงเป็นการแก้ไขปัญหาความ
แร้นแค้นอดอยากที่กลายเป็นแบบแผนหลักของชาวชนบทอีสานในัจจุบันไปโดยปริยาย ไม่ว่า
จะเป็นการอพยพเข้าสู่เมืองที่มีแหล่งว่าจ้างแรงงานไว้ก็มีอัตราค่าถูกคังได้กล่าวมาแล้ว หรือ
อพยพไปยังชุมชนการเกษตรที่มีการว่าจ้างแรงงานในฤดูกาลผลิต การรับจ้างทำนาเกี่ยว
ข้าวในัจจุบันแม้แต่ในหมู่บ้านด้วยตนเอง การที่ลูกชายลูกสาวเจ้าของนาไปทำงานกรุงเทพฯ
ไม่กลับบ้านมาทำนา ส่งเงินให้พ่อแม่ว่าจ้างแรงงาน ค่าตอบแทนต้องได้ 70-80 บาทต่อวัน
ผู้รับจ้างมักอ้างค่าแรงที่ไปทำงานก่อสร้างในตัวเมืองชัยภูมิเป็นเกณฑ์ เมื่อพิจารณาค่าใช้จ่าย
ต่าง ๆ ทั้งปี พ่ออาคา อภัยฤทธิรงค์ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า "...รายได้ของชาวบ้านหนอง
ไผ่ล้อมเฉลี่ยแล้วจะอยู่ระหว่าง 15,000-16,000 บาทต่อปี แต่ชาวบ้านจะไม่มีเงินเก็บใน
แต่ละฤดูกาลผลิตชาวบ้านอาศัยเงินเชื่อจากธกส. ลูกหลานที่ทำงานอยู่กรุงเทพฯ จะส่งเงิน
มาจ่ายเงินให้ธกส. ..."

จากข้อมูลดังกล่าวนี้เห็นได้ว่าชาวบ้านมีรายได้เลี้ยงตัวเองจากการออกไปทำงาน
เป็นหลัก การเพาะปลูกในแต่ละฤดูกาลผลิตนั้น เมื่อประสบปัญหาวิกฤตการณ์ภัยแล้ง ผลผลิต
มีแต่พอกินพออยู่ไม่สามารถนำออกสู่ตลาดเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าข้าวของอย่างอื่นได้ แม้
แต่การเพาะปลูกพืชสวนครัวบริเวณท้ายยางแล้ง ก็เป็นการปลูกเพื่อกินจะเหลือออกสู่ตลาด
เฉพาะบางครอบครัว มิได้เป็นกิจกรรมที่เป็นล่าเป็นลันแต่อย่างใด เมื่อสภาพการณ์เป็นเช่น
นี้ ในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมจึงมีร้านค้าอยู่ 3 ร้านที่จะจำหน่ายอาหารการกินทั้งประเภท
อาหารสด ผักต่าง ๆ หนุ ปลาหู ปลาแห้ง ตลอดจนอาหารสำเร็จรูปเพื่อจำหน่ายแก่ชาว
บ้าน การกินการอยู่ในแต่ละมื้อชาวบ้านต้องอาศัยร้านขายของชำในชุมชนดังกล่าวเป็นหลัก
นอกจากนี้แล้วบางครอบครัวก็อาศัยเก็บผักป่าคอนไปเลี้ยงวัวควายมาคัมมาแกงเป็นบาง
ครั้งคราว

ในชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมการมีที่นาทำกินของชาวบ้านทั้งนาโคกและนาลุ่มเฉลี่ยแล้วจะมีประมาณคนละ 15-20 ไร่ ผู้ที่มีนามากที่สุดประมาณ 50-60 ไร่ ผู้มีนายน้อยคือได้แบ่งปันให้ลูกตอนออกเรือนก็จะได้เพียงคนละ 3-5 ไร่ ชาวบ้านเลี้ยงวัวควายไ้ขายมากกว่าที่จะเลี้ยงไว้เพื่อใช้แรงงาน การไถนาจะว่าจ้างรถไถนาแบบเดินตามซึ่งในหมู่บ้านมีทั้งหมด 8 คัน รับจ้างไถและคราดไร่ละ 130 บาท และในปีพ.ศ.2536 ขึ้นราคาเป็นไร่ละ 140 บาทแล้ว การทำนาชาวบ้านต้องใช้ปุ๋ยเคมีช่วยบำรุงต้นข้าวด้วย มิเช่นนั้นจะได้ผลไม่เต็มที่ แต่ด้วยวิกฤตการณ์ภัยแล้งฝนขาดช่วง ในฤดูกาลผลิตที่ผ่านมาต้นข้าวของชาวบ้านได้แห้งตายไปเป็นจำนวนมาก คั้นนาอยู่ห่างจากห้วยยางแล้ง ชาวบ้านไม่สามารถใช้เครื่องสูบน้ำจุดน้ำเข้าไร่นาได้ การผลิตในไร่นาจึงล้มเหลวได้ข้าวขึ้นเเล้าเพียง 1 ใน 4 ที่เคยผลิตได้ในอดีต เมื่อพิจารณาแล้วชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมได้เปลี่ยนแปลงสถาบันทางเศรษฐกิจไปในแนวทางที่ต้องพึ่งพาเมืองเป็นหลักโดยการไปรับจ้างในตลาดแรงงานชุมชนนิยม ซึ่งเป็นวิธีการที่ยอมรับและปฏิบัติกันเพื่อความอยู่รอดของชีวิตดังกล่าวมาแล้ว

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนหนองไผ่ล้อม

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นว่าชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านกายภาพคือสภาพดินเสื่อมโทรมเพาะปลูกไม่ได้ผลดีเช่นในอดีตประกอบภาวะฝนแล้ง ทำให้การผลิตในไร่นาตามฤดูกาลประสบความล้มเหลว เกิดการอพยพโยกย้ายของคนในชุมชนไปขายแรงงานต่างถิ่น ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนในระยะต่อมา ดังนั้นในปัจจุบันจึงปรากฏว่าชาวบ้านหนองไผ่ล้อมบางคนสูญเสียที่ทำกิน ประสบภาวะหนี้สิน คนแก่คนแก่ผู้สูงอายุในชุมชนต้องแบกภาระเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ไม่มีโอกาสได้พักผ่อนหรือเข้าวัดฟังธรรมดังแต่ก่อน วัฒนธรรมในการผลิตเพื่อการยังชีพหมดไป ทุกชีวิตในชุมชนอยู่ได้โดยการซื้อหรือการบริโภคในรูปการพึ่งพาอาศัยสังคมเมืองในทุกด้าน

กล่าวโดยสรุปแล้วชุมชนชนบทที่อยู่ชานเมืองจะได้รับอิทธิพลจากวิถีชีวิตสังคมเมืองค่อนข้างมาก การหาเลี้ยงชีพด้วยการผลิตในภาคเกษตรกรรมดั้งเดิมลดน้อยลง องค์ความรู้ซึ่งแสดงถึงภูมิปัญญาชาวบ้านดั้งเดิมไม่ได้รับการเรียนรู้และสืบทอดจากคนรุ่นลูกหลาน ความต่างยุคต่างสมัยไม่ทันต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมปัจจุบันจนในที่สุดได้รับการปฏิเสธ

แนวทางดังกล่าวจากคนรุ่นใหม่ ทั้ง ๆ ที่ความจริงแล้วภูมิปัญญาคั้งเดิมของบรรพบุรุษได้สั่งสมถ่ายทอดถึงปฏิบัติมาช้านาน ประการสำคัญคือสามารถสร้างสังคมที่ยืนยงมาได้จนปัจจุบันนี้ แต่เมื่อคนรุ่นใหม่หรือรุ่นลูกหลานไม่สืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวนี้แล้ว สิ่งที่มีคุณค่าในอดีตคั้งเดิมก็ต้องสูญสลายไป เพราะคนรุ่นใหม่เห็นว่าการสั่งสมประสบการณ์เพื่อให้มีชีวิตรอดในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่มีความจำเป็นอย่างยิ่งยวดและสำคัญกว่า การเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมซึ่งเป็นชุมชนชายขอบของสังคมเมืองได้สะท้อนภาพความขัดแย้งเกี่ยวกับระบบความคิดของคนต่างช่วงอายุในชุมชนเดียวกันอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นประเด็นที่นำเสนอได้เสนอรายละเอียดต่อไป

บทที่ 3

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ปัญหาคัญแล้ง

ระดับครอบครัวและชุมชน

วิกฤติการณ์ภัยแล้ง

ภัยแล้งในช่วง 3 ทศวรรษก่อนปี พ.ศ.2504 ในอดีตราวปี พ.ศ.2470 เศษ อยู่ใน ช่วงการตั้งหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมได้ไม่กี่ปี จำนวนครัวเรือนในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมยังมีไม่มากนัก ชาวบ้านคือที่มีไร่นาใกล้บริเวณบ้านหนองไผ่ล้อมยังไม่ย้ายครอบครัวเข้ามาสมทบด้วย ขณะนั้นป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นลักษณะป่ารกทึบ พื้นที่ไร่นารอบ ๆ บริเวณหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมบางแห่งเป็นร่องน้ำ แต่ต่อมาดินเริ่มกลายเป็นไร่นาของชาวบ้านในเวลาต่อมา พ่อ สারণ มั่นคง ผู้ทรงคุณวุฒิเล่าว่า "...ก่อนนี้ห้วยยางแล้งน้ำลึกท่วมหัว ปลูกมากมายนาน หา อยู่หากินได้ไม่ยาก..." ในราวปี พ.ศ.2490 เศษ สภาพพื้นที่ยังคงต้องตามฤดูกาลดั้งเดิม การเพาะปลูกทำไร่ทำนาเป็นไปอย่างได้ผลดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ถ้าจะมีน้ำน้อยก็เป็น ใรราวเดือน 8 หรือเดือน 11 แต่ไม่แล้งทุกปี นาน ๆ ประมาณ 8-10 ปีจะปรากฏสักครั้ง หนึ่ง

จากข้อมูลข้างต้นในช่วง 3 ทศวรรษก่อนปี พ.ศ.2504 เหตุการณ์ภัยแล้งในชุมชนหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมไม่ปรากฏให้เห็นโดยเด่นชัด การทำมาหากินของชาวบ้านเป็นไปอย่างราบเรียบ ความขาดแคลนข้าวปลาอาหารเพื่อการบริโภคและเก็บออม การขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ตลอดจนการขาดเสบียงของสัตว์เลี้ยงจึงไม่ปรากฏตามประวัติศาสตร์ของการตั้งหมู่บ้าน หนองไผ่ล้อม จากการประจักษ์หลักฐานข้อมูลการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลิตผลทางการเกษตร ในชุมชนหนองไผ่ล้อม และมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกับชุมชนอื่นอย่างกว้างขวางในกรณีการค้าวัวควายของหมู่บ้านช้อยกับไทยเมืองล่าง เป็นการชี้ให้เห็นว่าการผลิตทางการเกษตรมี ปริมาณเพียงพอต่อการบริโภคในชุมชน ประกอบช่วงเวลานั้นชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมยังไม่ ขยายตัวมากนัก การอยู่อาศัยในชุมชนไม่แออัดคับแคบ มีการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน การทำมาหา กินไม่ฝืดเคือง กล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ดำเนินมาอย่างปกติสุขโดยตลอด

ภัยแล้งในช่วง 3 ทศวรรษหลังปี พ.ศ.2504 นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 รัฐบาลได้ ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 1 การเร่งรัดพัฒนาการสาธารณูปการเพื่อ

รองรับความเจริญต่าง ๆ ได้เริ่มขึ้นในช่วงนี้ การตัดถนนหลวงจากตัวเมืองชัยภูมิไปยังอำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา จากเดิมเป็นเพียงทางเกวียนเท่านั้น นับเป็นมูลเหตุให้ชุมชนหนองไผ่ล้อมขยายตัวและมีการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ มากขึ้น ป่าไม้ถูกบุกเบิกให้เป็นที่ทำอยู่หากิน การตัดต้นไม้ใหญ่บนภูไผ่ซึ่งเป็นต้นน้ำตลอดจนการตัดต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อทำอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ล้วนแต่ทำให้ป่าไม้ต้นไม้มูลค่าสูงและหมดไปจนที่สุดในมูลเหตุนี้ทำให้อาณาบริเวณชุมชนหนองไผ่ล้อมเริ่มประสบภาวะความแล้ง หนองพุทธร วรรณพงษ์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า "...สภาพความแล้งในระยะหลังจะเป็นการแล้งฝน แต่น้ำในคูคลองพอมีเพราะห้วยลึกมาก ทำให้วัวควายไม่อดน้ำ เมื่อก่อนไม่มีเครื่องสูบน้ำ ชาวบ้านต้องใช้กระบะใช้วิธีนำใส่แปลงต้นกล้า แต่ถ้าแปลงใดอยู่ห่างแหล่งน้ำต้องปล่อยทิ้ง วัวควายให้กินต้นกล้าเลย..." จากข้อมูลดังกล่าวนี้จะเห็นว่า ภาวะความแห้งแล้งเกิดขึ้นในชุมชนหนองไผ่ล้อม เพราะการขยายตัวของชุมชนเริ่มมีปัจจัยหลัก เมื่อผู้คนมากขึ้นทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่จำกัด การใช้สอยที่ไม่มีการปลูกทดแทน ทำให้การดำรงชีวิตของชาวบ้านในระยะหลังเป็นไปด้วยความยากลำบาก พ่อสำรอง มั่นคง ให้ความเห็นว่า "...ในปี พ.ศ. 2535 ที่นาภายในหมู่บ้านจากที่เคยผลิตข้าวได้ 500-700 ถัง ก็จะได้เพียง 100-300 ถัง อีกทั้งเป็นข้าวไม่เต็มเมล็ด เพราะเป็นข้าวตายแล้ง จึงได้ข้าวทั้งสีบและข้าวไม่เต็มเมล็ด ถ้านำมาคัดจริง ๆ จะได้ประมาณ 100 กว่าถังเท่านั้น..." สาเหตุที่การปลูกข้าวได้ผลน้อยเพราะฝนทิ้งช่วงหรือไม่ก็หายไปเลยจนหมดสิ้นฤดูกาล ภาวะความแห้งแล้งได้เป็นไปในลักษณะเช่นนี้ 3-4 ปีติดต่อกันมาแล้วจนทุกวันนี้

จากสภาวะความแห้งแล้งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบันซึ่งก่อให้เกิดภาวะความแร้นแค้นเพราะการเพาะปลูกไม่ได้ผล ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความคิดว่าความอุดมสมบูรณ์ของไร่นาคงไม่มีโอกาสกลับไปเป็นเหมือนเช่นอดีตอีกแล้ว นับวันความแห้งแล้งจะต้องมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ความยากลำบากในการหาอยู่หากินต้องมีมากขึ้นเป็นลำดับ สำหรับสาเหตุของความแห้งแล้งตามความนึกคิดของชาวบ้านนั้น พ่อสำรอง มั่นคง ให้ความเห็นว่า "...เมื่อก่อนป่าไม้มีมาก ใบไม้มันหล่นลงทับถมกัน จนตกต้นไม้ก็ขึ้นน้ำไว้ ดินก็ชุ่มชื้น ตอนนั้นน้ำใต้ดินมีมาก การสูบน้ำบาดาลใช้มากในตอนหลัง ดินเกิดแห้งและเป็นดินดาน เพาะปลูกไม่ได้ผล..." ในการแก้ไขปัญหาชาวบ้านไม่กล้าขุดบ่อน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้เพราะเกรงว่ายาฆ่าแมลงจะปลิวลงไปเป็นอันตรายต่อการบริโภค ชาวบ้านยังต้องอาศัยการขุดเจาะน้ำบาดาล

เป็นหลัก แต่ก็มีปัญหาการตีทำให้คืนแข็งดั่งกล่ามาแล้ว สำหรับความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นจนเป็นปัญหาในการดำรงชีพในปัจจุบัน การหาอยู่หากินก็ลำบากมากขึ้น พ่อสำรอง เล่าว่า "... คนหาของไปขายมีใช้หาเพื่ออยู่เพื่อกิน ปลูกตามธรรมชาติจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว คนสมัยนี้มีอะไรก็ขายหมด ต้องการเงินให้มากที่สุด..." สภาพการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหนองไผ่ล้อมก่อนปี พ.ศ.2504 จนถึงปัจจุบันนี้ ความแห้งแล้งเป็นปัญหาหลักของชุมชน ปัจจุบันชาวบ้านต้องต้อนวัวควายไปเลี้ยงที่นาโคก โดยอาศัยตอข้าวและฟางที่เหลือตกค้างตามที่นา บางครั้งชาวบ้านต้องต้อนวัวควายกลับมากินน้ำในช่วงบ่าย ๆ เพราะน้ำที่นาโคกแห้งขุดหมดแล้ว ความยากลำบากอันเนื่องมาจากภัยแล้งได้ปรากฏในชุมชนหนองไผ่ล้อมทั่วทั้งหมด

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัวและชุมชน

การแก้ไขปัญหาภัยแล้งระดับชุมชน

เมื่อสภาวะภัยแล้งได้ปรากฏเป็นปัญหาต่อชุมชนหนองไผ่ล้อม ก่อให้เกิดความแร้นแค้นในชุมชนเป็นอย่างมาก หนทางแก้ไขของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้พยายามหาวิธีการแก้ไขปัญหาคตามสภาพของบุคคล กล่าวคือผู้อยู่ในวัยแรงงาน คนสูงอายุจะมีแนวทางแก้ไขปัญหาของคนแตกต่างกันไปในมิติต่าง ๆ คือ

การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งในแง่ของทางเศรษฐกิจ สมาชิกชุมชนชาวบ้านหนองไผ่ล้อมที่อยู่ในวัยแรงงานจะอพยพไปเป็นแรงงานถาวรในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมหรือธุรกิจบริการในเขตชุมชนเมือง โดยการไปทำงานกรุงเทพฯ ซึ่งมักมีการถ่ายโอนประสบการณ์ให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างคนหนุ่มสาวแต่ละรุ่น พ่อสง่า วงษ์ตรา มรรคทายก เล่าว่า "... ไปเยี่ยมลูกทำงานที่กรุงเทพฯ เห็นเขาทำงานเห็นเขาใช้ชีวิตที่สบายกว่า ลูกบอกอย่างนั้นมันเข้าไปทานาที่โคกหล่มหรือ หน่วยงานกรุงเทพฯ เงิน 5,000 บาท ใช้เวลาเดือนเดียวก็ได้ ถ้าเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย 3 ปีจึงขายได้เงิน 5,000 บาทต่อตัว อย่างนี้เด็ก ๆ มันไม่อยากทานากันแล้ว เพราะว่าซื้อกินถูกกว่า แต่ก็อย่างว่าชีวิตในกรุงเทพฯ หาได้มาก ก็ใช้มาก มันเหมือนสวรรค์จริง ๆ ..." สำหรับบางครัวเรือนที่ลูกสาวลูกชายลงจากกรุงเทพฯ มาช่วยพ่อแม่ทำงาน พ่อเกี้ยวข้าว ตีข้าว เอาข้าวใส่ยุ้งใส่เล้าก็รีบกลับไปกรุงเทพฯ เด็กรุ่นใหม่ที่นี่เพิ่งจบ ป.6 ก็จะลงไปทำงานที่กรุงเทพฯ ด้วย

แม้การทำงานกรุงเทพฯ ของลูกหลานจะช่วยให้พ่อแม่มีโอกาสลืมตาอ้าปากได้ในสภาพ

ความแห้งแล้งแค้นแค้นเช่นนี้ แต่ปัญหาการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุในชุมชนได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านค่อนข้างมาก พ่ออาคา อภัยฤทธิรงค์ ผู้ใหญ่บ้านให้ข้อคิดเห็นว่า "... พ่อแม่เองก็เลี้ยงหลานสาว 2 คน เรียนอยู่โรงเรียนในบ้าน พ่อแม่เขาไปทำงานกรุงเทพฯ รู้สึกลำบากใจหากเงินป่วยได้ใช้กลางดึกกลางคืนมันบ๊อบจะหาอย่างไร . หรือหากมันเล่นมาคเจ็บสูญหายล้มตายจะหาอย่างไร พ่อแม่เขาก็จะคิดดิ้นเราว่าอาศัยไม่ได้คู่ส่วไปหาเงินหาทองมาให้ใช้ การกินการอยู่ก็ลำบาก อะไรทำกินไม่ได้ก็ต้องหาซื้อมาให้ อยากรักษาตัวด้วยตัวเองเงิน โคร่งไปหอดอกก็ตามใจ เลี้ยงเหมือนกับอยู่กับพ่อแม่เขา ก็เอาเงินที่พ่อแม่เขาให้ใช้ซื้อให้กิน มันกินจุบกินจิบไม่เหมือนสมัยเราเลี้ยงลูกเราเอง..." สภาพการเลี้ยงดูหลานของผู้สูงอายุในชุมชนหนองไผ่ล้อมถือเป็นเรื่องปกติโดยทั่วไป แม้แต่คนแก่คนเฒ่าจะมานั่งพูดคุยกันในเวลากลางวันยามว่างงานก็แทบจะไม่มีโอกาส เพราะต้องดูแลหลาน บางคนหลานที่หลังขี้คอร้องไห้ระจองแง วิถีชีวิตของคนสูงอายุเปลี่ยนไปจากการพบปะพูดคุยไปวัดหรือพักผ่อนจากการทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็แทบไม่มีโอกาสดั้งเดิม พ่อสารอง มันคง ให้ความเห็นอีกว่า "... เด็ก ๆ เรียนชั้น ป.3-ป.4 มักไม่ค่อยรู้ว่าพ่อแม่ไปทำงานกรุงเทพฯ ลำบากแค่ไหน เด็กโตเรียนมัธยมก็ขี้เกียจคอยเที่ยวไม่ช่วยทำงานอะไรเท่าไร พ่อแม่มีให้กินก็กิน งานการไม่เอา เลิกโรงเรียนก็เล่นกีฬา ตะตะกร้อ ฟุตบอลจมน้ำ บ้านหนองไผ่ล้อมมีเด็กมัธยมประมาณ 10 คนพอไปโรงเรียนก็เกะ ไปไม่ถึงโรงเรียน เทียบกับพวกจบ ป.6 ไปทำงานกรุงเทพฯ พวกนี้จะคิดว่า พวกเรียนต่อมัธยมมันหยิ่งยะโส ไม่เห็นหัวผู้ใหญ่ อีกอย่างเราก็ไม่สามารถดูแลสุขภาพเกี่ยวกับการเรียนได้เลย ไม่รู้เรื่องกับเขานั่นเลยไม่ค่อยเชื่อเรา..." จากข้อมูลที่สะท้อนออกมาให้ปรากฏนี้ เป็นความจริงที่พบเห็นได้ทั่วไป จนชาวบ้านมักพูดว่าคนแก่ต้องเลี้ยงลูกกว่าห้าแต่พ่อแม่ยังมีชีวิตเต็มหมู่บ้าน การใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านต่อการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปต่างถิ่นแม้จะมีผลดีในแง่เศรษฐกิจ แต่ก็มีผลกระทบต่อการค้ารงชีวิตของคนในชุมชนดังกล่าวมาแล้ว

ด้วยสภาวะการความแห้งแล้งฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แต่ชาวไร่ชาวนาในชุมชนหนองไผ่ล้อมก็เตรียมตัวในทุกต้นฤดูกาลผลิต กล่าวคือพอฝนตกชาวนาออกไปดูน้ำที่นา เห็นพอน้ำน้ำรีบกลับขึ้นแล้วเอาข้าวเปลือกแช่น้ำพอได้ 1 คืบรีบหว่านข้าว เกรงว่าจะไม่ทันน้ำ ก่อนมีน้ำน้ำไว้อย่างน้อย 3 คืบ ชาวนาจึงหว่านข้าว ชาวนาเล่าว่า สองสามปีรพชานา 12-13 ไร่เสร็จภายในไม่กี่วัน เพราะฝนตกตลอดคืนน้ำเพียงพอ แต่ทุกวันนี้ทำนาไม่ทันน้ำ คน

ขาดช่วงน้ำก็หมด จากสภาพความขาดแคลนน้ำในการทำนาดังกล่าวนี้ ชาวบ้านหนองไผ่ล้อม ได้ใช้ภูมิปัญญาแก้ไขปัญหามาโดยการ "พายข้าว" วิธีการพายข้าวนี้ชาวบ้านจะใช้รถไถพลิกดิน ที่ต้องไถรถไถเพราะดินมันแข็งใช้ควายมักไม่ไ้ผล บางคนไถ 2 ครั้ง เก็บหญ้าออกหมดเมื่อไถเสร็จแล้ว ชาวบ้านหว่านเมล็ดข้าวเปลือกที่แช่เตรียมไว้พร้อมปุ๋ยเป็นการรองพื้น เสร็จแล้วใช้คราดกลบดินอีกครั้ง พอฝนตกในระยะต่อมาเมล็ดข้าวจะแตกขึ้นเป็นต้นอ่อน ถ้าพอน้ำเข้าบ้านจะหว่านปุ๋ยอีกครั้ง หากไม่มีน้ำหว่านปุ๋ยไม่ได้ เพราะมักไม่ไ้ผลเท่าที่ควร กรณีที่ฝนตกช้าหรือขาดช่วงเมล็ดข้าวจะเสีย มีวัชพืชพวกหญ้าขึ้นแทน แต่ถ้าข้าวกำลังเติบโตชาวบ้านต้องเก็บหญ้าช่วยต้นข้าวจะทำให้ไ้ผลดี บางรายก็ปล่อยเลยตามเลย การทำนาโดยการพายข้าวก็คือทำนาหว่านครั้งเดียวไม่มีการถอนต้นกล้ามาดำใหม่ ทั้งนี้เพราะฝนฟ้าไม่เอื้ออำนวย ชาวบ้านต่างเอาตัวรอดในการทำนา แม้ไม่ไ้ผลดีแต่ก็มีข้าวพอไ้กินไม่อดตาย .

ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมมักใช้วิธีการพายข้าวเป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านเล่าว่า "...นาเดี๋ยวนี้นี้ไม่ต้องดำหว่านเลย เพราะฝนไม่มีมันแล้งมาก มันไม่อาจเสี่ยงรอฝนได้ แต่การพายข้าวเปลือกพันธุ์ข้าวและไม่ได้ผลดีเท่ากับการดำ จากที่นาเคยได้ข้าว 600-700 ถังในแต่ละปีการผลิต แต่การพายข้าวได้ข้าวประมาณ 300 ถัง เมล็ดข้าวที่ได้ก็มีขนาดเล็กไม่สวยเหมือนนาดำ เพราะต้นข้าวมีขนาดเล็กกอไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร..." พื้นที่นาของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมส่วนใหญ่เป็นนาโคก เป็นน้ำฟ้า หมายถึงเป็นดินนา ไม่มีแหล่งน้ำใกล้เคียงต้องอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาลอย่างเดียว เมื่อฤดูกาลทำนามาถึงแต่ไม่มีฝน การปลูกข้าวจึงไม่ไ้ผล ชาวบ้านใช้ชีวิตการพายข้าวมา 3-4 ปีแล้ว พ่ออำเภอ อภัยฤทธิรงค์ ผู้ใหญ่บ้านเล่าว่า "...ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมคงต้องพายข้าวอย่างนี้ไปตลอด ฝนฟ้าคงไม่ไ้ดีอย่างที่เห็นอยู่ ถ้าไม่พายก็ไม่ไ้กินข้าว ค่อยๆค่อยๆเล็มเอา ดีกว่าไม่ได้ทำเอาเสียเลย..." การใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาคือการปลูกข้าวเมื่อเกิดภาวะภัยแล้ง โดยการพายข้าวดังกล่าวมานี้ ชาวบ้านมีการถ่ายทอดและเกิดการเรียนรู้ระหว่างกันภายในชุมชน ตลอดจนชุมชนใกล้เคียงที่มีภาวะแห้งแล้งเหมือนกัน

ในขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ทางราชการคือเกษตรอำเภอเมืองชัยภูมิ ได้เข้ามาดูสภาพความแห้งแล้งในชุมชน และแนะนำให้ชาวบ้านแก้ไขปัญหาคือการทำนา โดยการหยอดข้าวเป็นหลุม ๆ ละ 5-6 เมล็ด เพื่อไม่ให้ต้นข้าวแย่งอาหารกัน ต้นข้าวจะได้อุดมสมบูรณ์ แม้จะไม่

ใช้การค่าก็ตาม แต่ชาวบ้านไม่สามารถปฏิบัติตามค่าแนะนำได้ เพราะชาวบ้านมีปัญหาด้าน
แรงงาน เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนต่างอพยพย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานถาวรในกรุงเทพฯ
ดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านต้องจ้างแรงงานในหมู่บ้านที่พอหาได้เท่านั้น ซึ่งทุกวันนี้ต้องให้ค่าจ้าง
70-80 บาทต่อวัน ตามเกณฑ์ค่าจ้างแรงงานกรรมกรก่อสร้างในเมืองชัยภูมิที่เดียว ถ้าเป็น
การให้वानลูกหลานที่เรียนหนังสือหรือคนรู้จักกันก็ต้องเลี้ยงข้าวเหล้ายาปลาสิ่งสิ้นเปลือง
พอกัน ดังนั้นถ้าชาวบ้านใช้ชีวิตการทำงานตามค่าแนะนำของทางการต้องใช้เงินเป็นค่าจ้าง
แรงงานมากนั่นเอง ในอดีตชาวบ้านไม่ทำนาผาย เพราะคนสมัยก่อนไม่รู้จักการผายข้าวและ
คนก็ไม่แล้งมากขนาดนี้ กรณีที่นาคนี้น้ำขาดต้นข้าวไม่สมบูรณ์ คนสมัยก่อนจะปล่อยนาทิ้งใน
ส่วนที่น้ำไม่ได้จ้ำพวกต้นกล้าตายหรือต้นกล้าไม่พอใช้ค่า ให้เป็นอาหารของวัวควายแทนหญ้า
สรุปได้ว่า การทำนาผาย เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่แก้ไขปัญหาคะบวนการผลิตในไร่นาของ
ชาวบ้านเอง ให้สามารถมีข้าวพอได้กินไปจนกว่าจะถึงฤดูกาลผลิตใหม่

การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ปัญหาน้ำแล้งในแหล่งอุตสาหกรรม

คำขวัญชีวิตของคุณในชุมชนชนบทอีสาน การถือความเป็นพี่เป็นน้องนับเป็น
เครือญาติแม้ในหมู่บ้านหรือชุมชนใกล้หรือไกล ดังนั้นการไปมาหาสู่กันใต้น้ำพาให้เกิดการ
ให้वानช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ แบ่งปัน เมื่อสิ้นฤดูกาลผลิตในไร่นาชาวบ้านซึ่งออกเดินทางไป
ต่างชุมชนนำผลิตผลไปแลกเปลี่ยนข้าวของที่ชุมชนของตนผลิตไม่ได้หรือมีจำกัด อาทิเอาพริก
เกลือไปแลกข้าว ชุมชนที่อุดมสมบูรณ์จะช่วยเหลือชุมชนที่ขาดแคลน รากฐานทางประเพณี
ท้องถิ่นอีสานเช่นนี้ยังคงปรากฏอยู่มาจนถึงปัจจุบัน กรณีบ้านหนองไผ่ล้อมราวปี พ.ศ. 2514-2515
เกิดภาวะแห้งแล้งน้ำไม่อุดมสมบูรณ์เท่าที่ควร แต่ไม่แล้งติดต่อกันทุกวันนี้ ในขณะนั้นชาว
บ้านไม่รู้จักการผายข้าว รอนแต่จะตกกล้าและดำข้าวอย่างเดียว ในช่วงปีดังกล่าวชาวบ้าน
ไม่ได้ทำนาเลย ชาวบ้านต่างกระจายออกไปรับจ้างเกี่ยวข้าวที่เมืองร้อยเอ็ด มหาสารคาม
ซึ่งไม่แห้งแล้ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งสานตะกร้า กระบุง ไปหาแลกข้าวกับชุมชนที่ไม่แล้งคน
หลักการในการแลกสมัยนั้นคือตะกร้าหาบได้ 1 คู่แลกข้าวเปลือก 1 หาบเท่ากัน ถ้าเทียบ
เป็นเงินข้าวขณะนั้นราคาหาบละประมาณ 70 บาทเศษ

วิธีการไปหาแลกข้าวสมัยนั้น ชาวบ้านมักสานตะกร้าเปล่าเป็นพวงหาบไป บางคราว
ก็ไปช่วยเกี่ยวข้าวให้เจ้าของนา เขาเห็นอกเห็นใจเจ้าของนาก็ยอมแลกข้าวด้วย บางครั้ง
ก็ไปหาที่หาบเอง ไปเยี่ยมเยียนเพื่อนฝูงคนรู้จักขอแลกขอเปลี่ยนข้าว เมื่อได้ข้าวเปลือก

ต้องใส่ถุงแล้วเขมารถกลับมายังบ้าน การไปขอแลกข้าวมักไปเป็นกลุ่ม 5-10 คน จาก ข้อมูลที่กล่าวมานี้ สะท้อนถึงวัฒนธรรมชุมชนอีสานที่ให้การช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อกันในหมู่บ้าน ต่างถิ่นฐานบ้านเรือนไม่ถูกกีดกัน ในขณะนั้นการที่ชาวบ้านไปขอแลกข้าวต่างชุมชน อาจ เนื่องจากมูลเหตุว่า ก่อนนี้ไม่มีงานก่อสร้างในตัวเมืองชัยภูมิ หรือแม้แต่การไปทำงาน กรุงเทพฯ คนก็ไม่รู้จักช่องทางเช่นนี้ปัจจุบัน อีกประการหนึ่งก็อาจเป็นเพราะชาวบ้านไม่รู้จัก การขายข้าว ในอดีตพ่อแม่ก็ไม่เคยพาทำ และในปัจจุบันชาวบ้านรู้จักการกู้ยืมเงินดอกเพื่อ ปะหังชีวิต ซึ่งการกู้ยืมต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 10 บาทและไม่นิยมใช้ระบบกู้ยืมธนาคาร วันแต่ผู้มีหลักทรัพย์ต้องการกู้ยืมเงินจำนวนมาก ซึ่งชาวบ้านรู้จักการกู้ยืมจากสถาบันการ เงินเช่นทรัสต์ โดยใช้ที่ไร่นาเป็นหลักทรัพย์ ดังนั้นการไปขอแลกข้าวในสมัยนี้จึงมีน้อยลง อีกทั้งในแต่ละชุมชนต่างก็ประสบปัญหาภัยแล้งประสบความแร้นแค้น ขาดข้าวปลาอาหารไม่ แตกต่างกัน การช่วยเหลือกันดังที่เคยปฏิบัติกันมาตามประเพณีท้องถิ่นค่อยหมดไป การว่า จ้างแรงงานจึงเข้ามามีบทบาททดแทนในที่สุด

การใช้ภูมิปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งในแง่ของทางวัฒนธรรม

ในชุมชนหนึ่ง ๆ ชาวบ้านสั่งสมประสบการณ์สืบต่อกันมาทั้งจากชีวิตของคน เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ สิ่งต่าง ๆ ที่ชาวบ้านคิด สิ่งที่ชาวบ้านนำมาใช้แก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ที่ใช้ในการแก้ปัญหา นั้นหมายความว่าชาวบ้านมี ภูมิปัญญาของตนเองในการแก้ปัญหา แม้แต่ในการแก้ปัญหาภัยแล้งชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ใช้ ภูมิปัญญาในแง่ของทางวัฒนธรรมแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิต เสมอมา

การทำบุญบังไฟ การทำบุญบังไฟเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นเพื่อบูชา พญางัณเฑาะพ เพื่อ การขอฟ้าขอฝน ให้เอื้ออำนวยอันจะเป็นผลดีต่อการเพาะปลูก พิษันต์อุตุพยาหาร ชาวบ้านจะ นิมนต์พระสงฆ์ไปสวดให้ศิลาให้พร ทายกทายิกาจตุรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัยก่อนที่จะจุดบังไฟ เพื่อการเสี่ยงทาย ชาวบ้านจัดทำบังไฟเป็น 3 ประเภท ประเภทที่ 1 เป็นบังไฟของคน ประเภทที่ 2 เป็นบังไฟของควาย ประเภทที่ 3 เป็นบังไฟของคน การจุดบังไฟเพื่อการ เสี่ยงทายถ้าคนดีขอให้บังไฟขึ้นสู่ท้องฟ้าสูงสุดสาวยตา ถ้าบังไฟขึ้นไม่สูงตกลงสู่พื้นเร็ว มีน คนฟ้าก็จะไม่ดี ถ้าบังไฟคนบังไฟควายขึ้นสูงเป็นนโรคภัยไข้เจ็บ โรคห่ารขนาด ไม่กล้ากราย ึ่งคนและสัตว์ ถ้าบังไฟคนบังไฟควายขึ้นไม่สูง เป็นนโรคภัยไข้เจ็บมักเกิดขึ้นแก่สมาชิกหรือ

วัวควายในชุมชน ทุกปีก่อนเริ่มต้นฤดูกาลผลิตในไร่นาชาวบ้านหนองไผ่ล้อมจะจัดงานบุญบั้งไฟเพื่อเป็นสิริมงคลมิได้ขาด

การทำบุญยอคน้ำ การทำบุญยอคน้ำเป็นประเพณีของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมที่ถือปฏิบัติกันเป็นประเพณีเพื่อบวงสรวงบูชาเทพยดาให้อธิษฐานขอให้ฝนฟ้าดีตลอดฤดูกาลผลิตในราววันขึ้น 7 ค่ำหรือ 13 ค่ำเดือน 6 ชาวบ้านมีเมณฑพระสงฆ์ 3-5 รูปที่ฉิมเพลไต้ต้นไม้ใหญ่สุดเขตของหมู่บ้านที่ชาวบ้านไปห่านาทำไร่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ยอคน้ำ ชาวบ้านจัดเตรียมสังฆารอาหารไปพร้อมจตุปัจจัยต่าง ๆ เมื่อพระสงฆ์ให้ศีลให้พร ชาวบ้านจะอธิษฐานในสิ่งที่ปรารถนา ขอฟ้าขอฝนให้เกื้อกูลการทำไร่ห่านา พร้อมทั้งมีการเลี้ยงบั้งไฟบูชาพญาแถนไปพร้อมกันด้วย การทำบุญยอคน้ำชาวบ้านหนองไผ่ล้อมทุกครัวเรือนจะต้องไปร่วมพิธีการทำบุญ โดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่มักไม่ขาดต่อการไปร่วมพิธีกรรมดังกล่าวตามประเพณี

การแห่นางแมวขอลูก ก่อนนี้ในราวปี พ.ศ.2493-2494 ถ้าฝนฟ้าท่าในฤดูกาลผลิต ชาวบ้านมักหาพิธีแห่นางแมวเพื่อขอฟ้าฝน โดยชาวบ้านให้แม่แมวถือข่องใส่นางแมวหรือบางครั้งก็เอาใส่ในตะลุม ลักษณะเหมือนตะกร้าสานคล้ายกรงนก มีที่จับอยู่ 4 มุม คนถือจะแห่ไปตามบ้านเรือนให้ชาวบ้านรดน้ำนางแมว สมมุติให้เป็นคน ชาวบ้านคนใดใช้น้ำแช่ข้าว น้ำล้างจาน โคนสายแข่ง พอสารอง มันคงแล้วว่า "...การแห่นางแมวไปตามบ้านเรือนคนมีค่ากล่าวไปพร้อม ๆ กันเหมือนการแห่บั้งไฟ ค่ากล่าวเท่าที่จำได้เช่นว่า ...นางแมวเอ๋ย ขอเปิดขอกี้ ขอไม่ได้ ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมดร์คแมวกับบั้ง ลี้อกระสัง นางแมวเข้ามา ได้กินปูกินปลาอย่างให้ข้าวอดข้าว ได้กินเหล้าอย่าให้ข้าวตายกอย ได้กินกอยอย่าให้กอยตายนี้ แม่คั้งเอ๋ยจะฟ้าชายลูก ชายให้ถูกลูกแม่ค้ำแพง ตะวันแดงฝนหลงมา หลงมา ฝนหลงมา ...ค้ำนไปบ้านใดก็ห้องบ่นไปให้เขาเห็นำรคใส่นางแมว เมื่อแห่ นางแมวเสร็จสักสองวัน ฝนก็จะตกลงมา..." แต่ในปัจจุบันการแห่นางแมวดูจะห่างไป ชาวบ้านไม่ได้ถือปฏิบัติเป็นประจำเช่นแต่ก่อน พ่อพัฒน์ คุ้มไข่น้ำ ให้ความเห็นว่าเป็น "...แต่อดีตปรากฏว่าหลังการแห่นางแมวฝนจะตก ได้ผลดี ทุกวันนี้ตั้งแต่การรายงานของกรมอุตุ นิยมวิทยา ถูกบ้างไม่ถูกบ้าง..." จากข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อตามประเพณีดั้งเดิมเมื่อยุคสมัยผ่านไป ความคิดของคนก็เปลี่ยนไป ประกอบกับการแห่นางแมวครั้งแล้วครั้งเล่าก็ไม่ปรากฏว่ามีฝนตกลง เช่นในอดีต สรุปว่านางแมวไม่สามารถช่วยให้ฝนตกลงมาแก้ไขปัญหาภัยแล้งได้นั่นเอง

การสวดคาถาปลาช้อ ความเข้าใจเกี่ยวกับการสวดคาถาปลาช้อตามการรับรู้ของชาวบ้านที่เคยถือปฏิบัติ มีความต่างกัน กล่าวคือ การสวดคาถาปลาช้อ แท้จริงแล้วเป็นพิธีของพระสงฆ์ เป็นผู้ทำพิธี โดยชาวบ้านตั้งประราพีธึกลางบ้าน พระสงฆ์สวดตามบทสวดเจ็ดตำนาน มีการจัดทำไม้เป็นท่อนยาวขนาด 1 วา ให้มีกรรมกรตรวจวัดความยาวของไม้ไว้ เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์เสร็จจะวัดไม้อีกครั้ง จากคำอธิบายของชาวบ้านมักกล่าวว่า ถ้าคนดีขอให้ไม้ขยายความยาวออกไปเป็นข้อเป็นเค็บ ถ้าคนไม่ดีไม้วาจะมีความยาวไม่เท่าเดิม อีกกรณีหนึ่ง พ่อสารอง มั่นคง เล่าว่า "...ถ้าจับปลาช้อได้ตามห้วย หนอง คลอง บึง ชาวบ้านมักฆ่าและปลาช้อด้านสันหลัง พร้อมกับพิจารณาดูเส้นเลือดจากลำไส้ไปถึงหาง ถ้าเส้นเลือดยาวจากลำไส้ไปจรดหางเป็นเส้นตรง คนก็ตกตามฤดูกาล ถ้าเส้นเลือดขาดเป็นช่วง คนไม่ดี การพิจารณามักเลือกช่วงเดือน 5 เดือน 6 นอกจากนี้พ่อพันธ์ คุ้มไชน้ำ ได้เล่าถึงกรณีการสวดคาถาปลาช้ออีกรูปแบบหนึ่งคือ ชาวบ้านจับปลาช้อ ปลาเข็ง เอาใส่ในอุ หรือกระชัง มีใบเงิน ใบบัว ใบทอง ใส่ไว้ด้วย ชาวบ้านนิมนต์ให้พระสงฆ์สวดมนต์ ให้ศิลาให้พรคนนำมนต์คนไปร่วมพิธีทำบุญใส่บาตร เสร็จแล้วนำปลาไปปล่อยในห้วย หนอง คลอง บึง มีเป้าหมายให้คนตกตามฤดูกาลให้ความอุดมสมบูรณ์ หัวหึ่งอาณาบริเวณ พ่อพันธ์เล่าว่า "...สมัยเป็นเด็กมักเรียนได้ทำพิธีดังกล่าวนี้นี้ ต่อมาก็ค่อย ๆ เลิกไป..." การสวดคาถาปลาช้อ เป็นเสมือนการทดแทนตอบแทนธรรมชาติการปล่อยปลาต้นฤดูกาลให้ปลาได้วางไข่ขยายพันธุ์ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างกว้างขวางต่อไป

การไล่ นางช้อง พิธีกรรมบางอย่างเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อน้ำคนอื่นเป็นปัจจัยในการผลิตสำคัญในการเกษตรที่ต้องพึ่งธรรมชาติ ชาวบ้านต้องอาศัยหมอธรรมประกอบกิจกรรมให้ เช่น การไล่ นางช้อง หมอธรรมจะแต่งแก้เคล็ดตามความเชื่อโดยหมอธรรม เสกคาถาไล่ช้องหรือหมวง ช้องจะมีชา 4 ชาให้สาวแก่อายุ 40-50 ปี 2 คน เป็นคนจับไม้ให้หลุมมือบริเวณที่มีหนองน้ำ ห้วยที่น้ำขังตลอดปี ตามความเชื่อชาวบ้านมักถือว่าผีมีนาค ฝ้าแห่งน้ำนั้นอยู่ เมื่อคนตกที่ฝ้าน้ำ แลปลิ้นปลิ้นตาไม่ให้คนตก บางคราวมีคนเห็นมีพญานาคอัปากมิให้คนตก หมอธรรมต้องลงน้ำใช้ไม้ไล่โดยให้สาวแก่ 2 คน ถือช้องลงน้ำไล่ หมอธรรมว่าคาถาตามหลัง ทำพิธีจนหมอธรรมบอกว่าผีหนีไปแล้วจึงเสร็จการ คนฟ้าก็ตกต้องตามฤดูกาลเป็นปกติ เมื่ออาเพศร้ายหมดไป

พิธีวันเดือนสามออกใหม่ เมื่อถึงวันเดือนสามออกใหม่ ไบราณเก่าแก่ว่าฟ้าจะร้องคือ

ฟ้าเปิดประตู เปิดช่องน้ำ ประตูน้ำ ฟ้าร้องทางทิศเหนือจะตีทางนั้น สมัยก่อนเมื่อถึงวันเดือนสามออกใหม่ฟ้าจะร้องจริง ๆ ชาวบ้านทราบกันดีว่า คนเดือนสามเป็นชนชะงัดชะงัด ชาวบ้านมักพูดกันว่า ฝนแฉะเดือน 3 บ่หามเดือน 4 ถ้าตกเดือน 5 คนไม่ตี ถ้าตกเดือน 3 เดือน 4 และไปตกเดือน 6 เดือน 7 คนหว่านกล้า ก่อนนี้คนเฒ่าคนแก่พาลูกหลานแยกไร่แยกนาเดือน 6 เคียวนี้ถ้าหว่านกล้าเดือน 6 มันจะตายแล้ง ก่อนนี้โบราณว่าถ้าไม่ถึงเดือน 6 ไม่ให้เอาไถลงนา เคียวนี้ไม่เลือกเดือนใดที่จะพืดตะพือไป การจะเอาแอกใส่ควายไถนาต้องเอาไถตีดิน 3 ครั้ง ถ้าแอกหักถือเป็นกลางจะมีเคราะห์ คนสมัยก่อนค่อนข้างจะมีพิธีรีตอง มีขั้นตอนตามสภาพการณ์ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม นอกจากนี้แล้วพอถึงวันเดือน 3 ออกใหม่ ชาวบ้านจะเอาปุ๋ยคอก (ขี้วัว-ขี้ควาย) ไปใส่หน้าทุกคืน ๆ ละกอบคืนละก่า เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านเชื่อว่าจะมีผลให้ดินไม่จืด ดินอุดมสมบูรณ์ดี แต่มีข้อแม้ว่าต้องเอาปุ๋ยไปใส่หน้าได้ถึงก่อนเพลคือแค่เช้าถึงเที่ยงวันเท่านั้น ในวันเดือน 3 ออกใหม่ชาวบ้านถือว่าเป็นช่วงกบไม่มีปาก นาคไม่มีรูขี้ ถ้าแดดออกทั้งวันฝนจะดีตลอดปี แต่ถ้าเมฆมืดครึ้มฝนไม่ตีตลอดปีนั้น เมื่อถึงวันเดือน 3 ออกใหม่ ชาวบ้านต่างถือปฏิบัติภายในครัวเรือนตนเองโดยมิได้้นคหมาย เป็นการแก้เคล็ดถือว่าเอาฤกษ์เอาชัยเป็นการให้กำลังใจและบำรุงขวัญตนเองก่อนเข้าสู่ฤดูกาลการผลิตในไร่นาของชาวบ้าน

พิธีแยกไร่แยกนา เมื่อเสร็จสิ้นพิธีทำบุญขอฝนแล้ว ชาวบ้านต้องให้คนเฒ่าคนแก่แยกไร่แยกนา กล่าวคือก่อนหว่านข้าวและดำข้าวต้องให้คนเฒ่าคนแก่ ปักข้าวเป็นพิธี 7 ต้น พร้อมมีการคาถาบริกรรมคือ "...ปักต้นนี้ข้าวแฉก ..ปักต้นนี้ข้าวขวัญ ..ปักต้นนี้.. เพิ่นเสียโตได้ ..ปักต้นนี้เพิ่นให้โตมี ..ปักต้นนี้อุอะ มุมะ มูลมา ... " ทุกวันนั้นคนปักอยู่ก็มีพ่ออำคา อภัยฤทธิ์รงค์ เล่าว่า "...ตัวพ่อเองเมื่อ 20 ปีก่อนก็ปัก ตอนนั้นเลิกแล้ว ไม่ค่อยถือ ห่าตามธรรมดา ไม่หามือหาวันดังก่อน ฝนตกก็ไถเลย..." ถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผู้เฒ่าผู้แก่ต้องเกี่ยวข้าวตกแฉก 7 ต้นนี้ให้ก่อนแล้วนำมามัดไว้ เมื่อเกี่ยวข้าวอื่นเสร็จเอาฟางคลุมมัดไว้ มีหมากพลู บุหรี่ไซ้ เผือก มัน มักรวมกับข้าว 7 กอ ถือเป็นการปลงข้าวเมื่อตีข้าวอื่นเสร็จ ต้องเอาข้าว 7 กอมาไว้ในเล่าให้เป็นขวัญข้าว พอเอาข้าวขึ้นเล่าขึ้นยุ้ง ต้องถามผู้เฒ่าผู้แก่ว่าวันไหนดี เจ้าของข้าวต้องหาใบลูศ ใบยอ ใบเงิน ใบทอง ใบ 7 สีมาเหน็บเล่า ตักข้าวมา 1 ตะกร้า ผู้เฒ่าเอาข้าวใส่กลองไปพร้อมน้ำ จุดหมากพลูบุหรี่ยึดอัยคาพูดว่า "...ขอให้น้ำเต็มเต้า ข้าวเต็มกลอง กินอย่าให้บก จกอย่าให้ลง..."

ขั้นตอนการแยกไว้ แยกมาจนถึงเอาข้าวขึ้นเก็บในเล้า เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าการจัดการต่าง ๆ ที่เป็นขั้นเป็นตอน เหมือนให้คนได้มีสติกำกับและได้คิดพิจารณาทุกอย่างด้วยความรอบคอบระมัดระวัง แม้แต่การเอาข้าวออกจากเล้าไม่ว่าจะเอาไปสีเพื่อกินหรือจะเอาออกขาย มีข้อปฏิบัติดังนี้ ข้าวที่เอาใส่ไว้ในเล้าเอาออกได้ในเดือน 3 ออกใหม่ ส่วนแบ่งไว้สำหรับการกินการอยู่ต้องแบ่งเอาไว้ต่างหาก ถ้ายังไม่ถึงเดือน 3 ออกใหม่ ใครมาขอแบ่งขอซื้อ ขอแลกหาไม่ได้ทั้งสิ้น ชาวบ้านมักปฏิเสธโดยใช้คำพูดว่า "...ยังไม่จกเล้า..." การเอาข้าวออกจากเล้าในวันออกใหม่เดือน 3 ซึ่งตรงกับ การเอาปุ๋ยคอกไปใส่ไร่มาให้ดินที่อุดมสมบูรณ์เปรียบเสมือนลักษณะการผลิตในฤดูกาลใหม่เวียนมาถึงอีกครั้ง ถ้าเอาข้าวออกไปเปลี่ยนไปแลกหรือขายก็ยอมไม่เสียหายแล้ว เพราะครบตามวงจรการผลิตพอดี ขั้นตอนดังกล่าวนี้เป็นพิธีกรรมกำกับระบบการผลิตในไร่ของชาวบ้าน เพื่อให้การกินการอยู่ดำเนินไปได้ตลอดปีการผลิตซึ่งบ่งบอกถึงความมีภูมิปัญญาในการจัดการวิถีชีวิตของคนได้ดำเนินไปอย่างปกติสุข แต่กระนั้นก็ตามแนวทางที่แสดงถึงภูมิปัญญาดังกล่าวมักไม่สอดคล้องกับความจำเป็นและความจริงในคนรุ่นลูกหลาน พ่อสารอง มั่นคง เล่าเพิ่มเติมว่า "...รุ่นลูกมักหาว่าพ่อแม่หัวโบราณ มัวแต่เก็บข้าวไว้ในเล้า เอาออกมาขายพร้อมกับข้าวก็ไม่มีราคา ตอนข้าวราคาดีก็เก็บไว้ไม่ขาย..." ความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากแผนการดำเนินชีวิตของคนแต่ละรุ่นจึงมักไม่ตรงกัน พ่อพุทธ วรรณพงษ์ ให้ความเห็นว่า "...เมื่อ 20 ปีต่อหลังจากไป พ่อแม่ยังอยู่นั้น ยึดถือประเพณีการจกข้าวอย่างเคร่งครัด ทุกวันนี้เขาเห็นว่ามันล้าสมัยไม่ทันอยู่ทันกัน ความจริงแล้วมันล้าสมัยเพราะเงินแท้ ๆ ..."

เมื่อถึงเดือน 4 ชาวบ้านต้องปลูกแตงในวันดับ คนแก่คนแก่มักสอนว่า ปลูกผักปลูกหมั้ดับเดือน 4 แรม 15 ค่ำ ถึงดินจะแข็งคาบปานใดก็ต้องขุดต้องแยกไว้เป็นพิธี ก่อนนั้นจะตกเดือน 4 ตกมากแต่หยุดในเดือน 5 ดังนั้นถึงเดือน 4 ชาวบ้านปลูกแตงพืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ พอเดือน 5 แม้แล้งก็ไม่มีปัญหาข้าวปลาอาหารก็พอมีกินไปตลอด แต่ละครอบครัวเมื่อก่อนต้องขุดหลุมปลูกแตงไว้ ดินขุดไม่เข้ายากเพียงใดก็ต้องปลูกสัก 4-5 หลุม ถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งถ้าพิจารณาแล้วก็คือการเตรียมอาหารก่อนจะเข้าสู่ฤดูแล้งที่มาถึงนั่นเอง สิ่งนี้ย่อมแสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัดทีเดียว

การเลี้ยงผี ฌัษณ์ผีเรือน ฌัไรศมา ตามปกติชาวบ้านมักสร้างศาลาบวงสรวงหรือตูบไว้ตามหัวไร่ปลายนาของแต่ละครัวเรือน ทุกปีเมื่อถึงเดือน 6 ก่อนวันพุธ ชาวบ้านมักทำ

พิธีเลี้ยงผีพ่อแม่ที่ล้มหายตายจากไป มีการขมวดมุ่นเช่นสรวงให้ข้าวในนาอุทิศสมบุญให้ช่วย
คุณแล้วคุณแล้ว ช่วยคุ้มครองคุณแลลูกหลาน การเลี้ยงผีทำให้เกิดขวัญกำลังใจ และมีความ
หวังว่าผลผลิตในไร่นาต้องอุดมสมบูรณ์พออยู่พอกินตลอดปี กรณีที่นั้นชาวบ้านเมื่อถึงเวลาลง
นาต้องเลี้ยงผีทุกปี ขึ้นจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตก็ต้องเลี้ยงผีนา อยากรู้ข้าวเท่านั้นเท่านั้น
เกี่ยวกัน ต้องบอกกล่าว มีเป็นผาหน้าไม้ก็เอามาทำพิธีให้ช่วยรักษา ถ้าไม่เลี้ยงผีนา เชื่อกัน
ว่าลูกหลานอาจเจ็บป่วยได้ใช้ไม่ปกติสุข ส่วนการเลี้ยงผีภู หมายถึงภูพระ ซึ่งเป็นศิลาศิษย์
อาจารย์ดวง ย่นมี ตามการเคารพนับถือของชาวชัยภูมิ การเลี้ยงผีภูสามารถร้องขอฟ้าฝน
ได้เป็นต้นว่า "...พ่อเอ๋ย มันแล้ง มันแห้ง เจ็บไข้ได้ป่วย ขอให้ฝนฟ้าตกบ้าง จะได้ไม่อด
อยากปากแห้ง..." ก่อนนี้ชาวบ้านเล่าว่าถ้าขอก็รู้สึกเหมือนได้ เลยยึดถือกันจริงจัง แต่
ปัจจุบันถ้าขอจะได้หรือเปล่านั้นไม่ทราบ พ่อพันธ์เล่าว่า "...บ้านหนองไผ่ล้อมมีต้นไม้ใหญ่ใน
นาของชาวบ้าน มีต้นไม้ที่เป็นที่อาศัยของผีนาเรียกว่า "เผ่าฟ้าขาว" ถ้าชาวบ้านไปตัดไม้มา
ตามมารังความถึงบ้าน วิธีแก้คือต้องแต่งแก้มี่เหล้าโทโก้วก็หายเป็นปกติ..." สำหรับเจ้า
ของนาจัดเลี้ยงเผ่าฟ้าขาวทุกปี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นสิ่งกำกับพฤติกรรม
ของคนในสังคม ช่วยปกป้องรักษาทรัพยากรของชุมชนไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ ต้นน้ำ
ลำธาร ก่อนนี้ชาวบ้านเข้าป่าต้องเสี่ยงต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย กระทบความเชื่อเรื่องผีผสม
ผสานกับใช้ป่ามีผลต่อการบุกรุกเข้าไปตัดไม้ทำลายป่าของชาวบ้าน การขออนุญาตการละ
เว้นไม้ตัดไม้ใหญ่ตามความเชื่อว่ามีผีเจ้าคุณแลอยู่มีส่วนทำให้เกิดความสมดุลในการใช้ทรัพยากร
ธรรมชาติได้เป็นอย่างดี พ่อสารองเล่าว่า "...ก่อนนี้ชาวบ้านเข้าไปไม่ได้ ป่ารกทึบคนเข้า
ไปเป็นไข้ป่า ไข้ทำให้ป่วย ต่อมานายทุนข้าราชการบุกเบิกป่า ฝืนไม่ได้รับการเกรงกลัว ป่าจึง
โล่งเตียนไปหมด เหมือนกับคนสมัยก่อนไม่ปลูกบ้านในบริเวณที่ลุ่มเป็นแอ่ง เพราะถือว่าจะลุ่ม
จม ไม่เพียงพอ แต่คนจีนนายทุนเดี๋ยวนี้ ใช้ดินถมสร้างที่อยู่อาศัยทำบ้านจัดสรรขายจนร่ำรวย
หรือบริเวณใดเป็นที่นิยมเป็นดินโพน ชาวบ้านไม่ปลูกบ้าน แต่คนจีนใช้แทรกเตอร์ไถให้ลาด
แล้วสร้างบ้านเลย ต่อไม้ใหญ่รากไม้ก่อนนี้ต้องขุดถอนออกให้หมดมิให้หลงเหลือเพราะถือว่า
ไม่เป็นมงคล เดียวนี้เขาไม่ค่อยสนใจกัน อะไร ๆ ก็เปลี่ยนไปหมด..." จากข้อมูลดัง
กล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาผ่านความเชื่อ ค่านิยมจนเป็น
วิถีชีวิตของชาวบ้านได้ก่อให้เกิดความสำนึกอันดีงามในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จากคน
รุ่นพ่อแม่สู่คนรุ่นลูกหลานต่อเนื่อง เป็นสายใยที่มีศรัทธายอมรับร่วมกัน ไม่ต้องมีโครงการ

รณรงค์ปลูกฝังจิตสำนึกให้รักป่าไม้ ธรรมชาติ สภาวะแวดล้อม สำหรับเยาวชนและผู้ใหญ่ในสังคมเมืองที่มีความเจริญสูงสุดเช่นทุกวันนี้

แนวทางการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งระดับชุมชน จากข้อมูลทีกล่าวนำข้างต้นการแก้ปัญหาน้ำแล้งระดับชุมชนในแง่ของทางเศรษฐกิจนั้น เมื่อภายในชุมชนไม่ประสบความสำเร็จในการผลิตในไร่นาตามฤดูกาล เพราะฝนไม่ตกหรือขาดช่วงจากการผลิตข้าวไร่ละ 600-700 ถัง ก็ได้เพียง 300 ถัง เมื่อสิ้นภารกิจในไร่นา เพื่อเป็นการเพิ่มพูนรายได้ทางเศรษฐกิจ ชาวบ้านในวัยแรงงานต้องไปขายแรงงานในสังคมเมือง ทั้งเป็นแรงงานชั่วคราวในตัวเมือง ชัยภูมิและการอพยพไปเป็นแรงงานถาวรที่กรุงเทพฯ การไปทำงานดังกล่าวส่วนมากชาวบ้านไปทำงานตามแหล่งที่คนบ้านเดียวกันทำอยู่ก่อนแล้ว บางครั้งคนในบ้านเดียวกันเป็นผู้ชักชวนติดต่อประสานงานหาคนงานไปทำงาน เพราะการไปทำงานก่อสร้างถ้าไม่มีคนรู้จักบริษัทก็ไม่รับเนื่องจากอาจมีปัญหากับการลักขโมยทรัพย์สินในบริษัทต่าง ๆ อีกประการหนึ่งการไปทำงานกรุงเทพฯ เป็นคำนิยมของคนหนุ่มสาวที่เห็นว่าได้เงินมากกว่า ไม่ยากลำบากเหมือนการทำนาหรือการทำงานในชุมชนท้องถิ่น ส่วนการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ปัญหาน้ำแล้งโดยการฝายข้าวนั้น แม้ว่าในอดีตพ่อแม่ไม่เคยพาทำแต่เนื่องจากภาวะวิกฤติการณ์ภัยแล้งได้ทำให้ชาวบ้านหาวิธีการทำนาโดยการฝายข้าว แม้จะไม่ได้ผลเช่นเก่า ชาวบ้านก็ฝายยอมเพื่อให้พ่อแม่ได้อยู่ได้กินประทังชีวิตไป การเรียนรู้การฝายข้าวเกิดขึ้นระหว่างครัวเรือนในชุมชนเดียวกันและเกิดการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งจากความมอดอยากวันแค้น ในแง่ของทางสังคมต่อการแก้ปัญหาน้ำแล้งนั้น จากการทำชาวบ้านในชุมชนชนบทอีสานมีประเพณีการไปมาหาสู่ระหว่างพี่น้องที่เป็นเครือญาติ การให้วามแรงงานการร้องขอความช่วยเหลือต่าง ๆ มีผลทำให้ชาวบ้านใช้วิธีการขอแลกข้าวเปลือกด้วยกระบุง ตะกร้า พริก เกลือระหว่างชุมชนซึ่งได้รับความเห็นอกเห็นใจ สะท้อนถึงวัฒนธรรมการช่วยเหลือ แบ่งปันเอื้อเฟื้อของชุมชนชนบทอีสานเป็นอย่างดี ส่วนการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งในแง่ของทางวัฒนธรรมนั้น ชาวบ้านได้ดำเนินแนวปฏิบัติตามฮีตตามคองที่พ่อแม่พ่อก็ถือ โดยเฉพาะผู้สูงอายุยังตระหนักในความเชื่อดั้งเดิม อาทิ การนับถือผีที่ปกปักรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ไร่นา ห้วยหนอง ตลอดจนคัมภีร์พรหม ซึ่งในอดีตก็เป็นตัวกำกับพฤติกรรมการค้าเงินชีวิตของคนในชุมชน แต่ในสภาวะการภัยแล้งการบูชาดวงสว่างผีช่วยทำให้เกิดผลดีทางจิตใจ และก่อให้เกิดกำลังใจที่ต้องดิ้นรนฟันฝ่าความลำบากในการทำมาหากินต่อไป

ผลกระทบด้านภัยแล้งต่อวิถีชีวิตชาวบ้านระดับชุมชน จากสภาพการณ์ความแห้งแล้ง ทำให้คนในวัยแรงงานออกไปขายแรงงานในชุมชนเมือง มีผลให้คนสูงอายุต้องรับภาระในการเลี้ยงดูหลาน แทนที่จะได้ไปวัดเพื่อประกอบกิจกรรมทางศาสนาหรือการทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามความสนใจ ในกรณีนี้กล่าวได้ว่าวิถีชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ช่องว่างระหว่างคนสูงอายุกับหลานมีมาก ทำให้คนสูงอายุค่อนข้างโดดเดี่ยว อ้างว้าง ไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าที่ควร และก่อให้เกิดความกดดันทางจิตใจในที่สุด เมื่อคนในชุมชนให้ความสำคัญกับการไปหารายได้ด้วยการขายแรงงาน และซื้อข้าวปลาอาหารมากินในครอบครัวแทนการหาปลาตามแหล่งอาหารในชุมชน วัฒนธรรมในการผลิตสูญหายไปทุกครัวเรือน หันเข้าหาวัฒนธรรมในการบริโภค การดำรงชีวิตต้องพึ่งพาอาศัยเมืองเป็นใหญ่ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย ภูมิปัญญาของคนรุ่นพ่อแม่ที่ไม่ได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหลังเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจตคติ ความเชื่อ ค่านิยมในการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับผี ซึ่งหมายถึงกลไกที่ควบคุมกำกับพฤติกรรมของคนในชุมชน ถูกคนรุ่นใหม่มองว่าเป็นเรื่องล้าสมัย ไม่ทันต่อการทำมาหากิน คนรุ่นใหม่จึงไม่ให้ความสนใจและไม่เห็นความสำคัญในสิ่งเหล่านี้ การเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ทันสมัยในด้านวิทยาการเทคโนโลยีได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อสถาบันหมู่บ้านทุกขณะจนแทบจะหาความแตกต่างระหว่างสังคมเมืองและชนบทไม่ได้ ภูมิปัญญาดั้งเดิมซึ่งแสดงถึงศักยภาพของชุมชนต้องถูกละเลยทอดทิ้ง และชุมชนหมู่บ้านอาจถึงกาลแตกสลายในที่สุด

แนวทางการแก้ไขภัยภัยแล้งระดับครอบครัว

แม้สถานการณ์ภัยแล้งในชุมชนหนองไผ่ล้อมได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านเพียงใดก็ตาม การใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขภัยของแต่ละครัวเรือนเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง นอกจากการอพยพแรงงานไปทำงานในสังคมเมืองดังได้กล่าวมาแล้ว ยังมีบางครัวเรือนในชุมชนหนองไผ่ล้อมได้เลือกวิธีการสร้างงานในครัวเรือน โดยสมาชิกในครัวเรือนช่วยกันทำอยู่ทำกินอย่างได้ผล ดังจะนำเสนอเป็นกรณีตัวอย่าง 3 ครัวเรือนต่อไปนี้

ครอบครัวของพ่อกองพัน-แม่ถนน ณะภักดิ์

พ่อกองพัน อายุ 56 ปี แม่ถนน ณะภักดิ์ อายุ 52 ปี เป็นชาวบ้านหนองไผ่ล้อม ตั้งแต่กำเนิด โดยพ่อแม่อพยพโยกย้ายมาจากบ้านคือ ต.กุดชุม อ.เมือง จ.ชัยภูมิ พ่อ

กองทัพ และแม่ถนนมมีลูกชาย 3 คนลูกชายคนโตอายุ 36 ปี เรียนจบชั้นประถมศึกษาภาค บัณฑิต ลูกชายคนที่สองเรียนจบชั้น ม.6 ทางการที่ห้องสมุด อ.วังเหนือ จ.ลำปาง มีครอบครัวแล้ว คนสุดท้ายคือเป็นพนักงานบริษัทห้างสยาม กรุงเทพมหานคร เรียนจบ ปวช. ในอดีต พ่อกองทัพเคยไปทำงานต่างประเทศที่คูเวต 1 ปี และซาอุดีอาระเบีย 1 ปี ครั้งสุดท้ายได้ไปทำงานสิงคโปร์ โดยรวบรวมเงินมาให้สร้างบ้านจนเสร็จ ส่วนลูกชายคนโตชื่อศักดิ์เคยเดินทางไปทำงานสิงคโปร์แต่ถูกเขาหลอกหมดเงินไป 40,000 บาท เลยกเลิกคิดที่จะไปทำงานต่างถิ่นหันมาทำงานในครอบครัวที่แม่ถนนมได้วางแนวทางเอาไว้

ถึงแม้สภาพความแห้งแล้งในชุมชนหนองไผ่ล้อมได้ก่อให้เกิดปัญหาในการทำมาหาเลี้ยงชีพเพียงใดก็ตาม การประกอบกิจการในครัวเรือนเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำมาหาได้กระทำคือ การเลี้ยงไหมและทอผ้าไหม ในบ้านหนองไผ่ล้อมทำการเลี้ยงไหมอยู่ 3 ครัวเรือน คือ บ้านแม่ถนนม ชนศักดิ์ แม่บัง วรรณพงศ์ และแม่อ้วน สมิงพิศม์ บางครั้งก็ซื้อค้ายไหมจากตลาดมาทอเป็นผ้าขาวม้าผ้าไหมใช้ในครัวเรือน ครอบครัวยของแม่ถนนมปลูกต้นหม่อนสำหรับเลี้ยงตัวไหม สาวเส้นไหม ทอผ้าไหมทั้งสีพื้นและผ้าขี้มดหมี่ ผ้าใส่รองของผู้ชาย ในแต่ละปีแม่ถนนมทอผ้าไหมได้ประมาณ 2 หูก เป็นผ้าไหม 8 คืบ แม่ถนนมเก็บไว้ให้ลูกชายลูกสะใภ้ ครั้งหนึ่งอีกครั้งหนึ่งเอาออกขายผ้าชิ้นไหมมัดหมี่ขายราคาชิ้นละ 500-600 บาท ทอขายไหมน้อยพื้นเมือง ถ้าเอาไหมใหญ่หรือเศษไหมทอสลับด้วยอิตาลีขายได้ชิ้นละ 300-400 บาท นอกจากนี้เส้นไหมน้อยยังขายให้แก่คนที่ต้องการซื้อไปทอได้ก็โลกรวมละ 600-700 บาท แต่ละปีแม่ถนนมเลี้ยงไหมและสาวไหมได้ประมาณ 5 กิโลกรัม ในอดีตบ้านหนองไผ่ล้อมเลี้ยงไหมแทบทุกครัวเรือน ทำมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ เสร็จงานมาก็เลี้ยงไหมแต่ละบ้านมีส่วนหม่อนมากมาย ถ้ามีงานผูกกริ่งค้าป่าชาวบ้านก็เตรียมผ้าตุ้มมัดหมี่ไว้สวมใส่ คนที่ไม่ทอเองก็จ้างให้คนทอเอาไว้สวมใส่ การสวมใส่ผ้าไหมเป็นที่นิยมแสดงถึงความมีหน้าตาในสังคมชุมชนชาวบ้านจากอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ สาเหตุที่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมไม่เลี้ยงไหมก็เพราะว่า งานเลี้ยงตัวไหมต้องใช้แรงงานใช้คนช่วยมาก เมื่อสมาชิกในแต่ละครัวเรือนสนใจไปทำงานต่างถิ่นแรงงานขาดแคลน การเลี้ยงไหมจึงต้องเลิกไป พ่อสำรวจแล้วว่า "...เลี้ยงตัวไหมงานหนักเก็บใบหม่อน คายหัวสำนวนหม่อน ยกกระตังเลี้ยงไหมก็ลำบาก แก้วมาหาไม่ไหว ไม่มีลูกหลานช่วย แต่ก่อนบางบ้านตัวเมียทะเลาะกันคอนหันนา เพราะทั้งจะหันนาและจะเลี้ยงไหมในเวลาเดียวกัน..." จากข้อมูลนี้เห็นได้ว่า การเลี้ยงไหม

หอค้าไหมเป็นกิจกรรมในครัวเรือนที่ชาวบ้านสั่งสมประสบการณ์เป็นภูมิปัญญาที่สูงค่า ให้ผลตอบแทนไม่น้อย มีงานหาคลอดท่งปีแล้งเสร็จสิ้นภาระงานในไร่นา แต่เมื่อความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและการบริการมีสูง แรงงานจากชนบทได้หลั่งไหลไปตอบสนองจนหมด วัฒนธรรมการคลิดอย่างการหอค้าไหมจึงต้องสูญสลายไป แม่ถนนอมเล่าว่า "...เด็กในบ้านหนองไผ่ล้อมไม่สนใจ บอกว่ามันช้า นานได้เงิน บอกให้ทำก็ไม่ทำ ยิ่งบอกอีกว่าเขาทำไว้ให้ใส่ไม่คไม่ยอก แต่ก่อนข้าวปลาอาหาร เสื้อผ้าไม่ได้ซื้อ เคี้ยวหมากทุกอย่าง..." การหอค้าไหมเป็นงานที่แม่ถนนอมสร้างขึ้นมาในครัวเรือน โดยให้ความเห็นว่า "...การเลี้ยงหม่อนสาวไหม หอค้าไหมเป็นอาชีพเก่าแก่ตั้งแต่ครั้งพ่อแม่ เป็นงานหาอยู่กับบ้านอยากไปไหนก็ได้ไป คิดว่าการไปรับจ้างทำงานกับคนอื่น แต่ละปีลูกหม่อนประมาณ 3 งาน ใช้พันธุ์หม่อนใบใหญ่เก็บง่าย เลี้ยงตัวไหมประมาณ 20 กระดังก็พอกินใช้เวลา 1 เดือนในการเลี้ยงแต่ละรุ่นสามารถสาวเส้นไหมได้คลอดปี ฤดูแล้งก็หอค้าไหม..." ปัญหาที่แม่ถนนอมประสบในการเลี้ยงตัวไหมคือตัวไหมเป็นโรคเหื่อ สาเหตุมาจากการที่เก็บใบหม่อนใส่ถุงปุ๋ยมาให้ตัวไหมกิน ตัวไหมคงแพ้สารเคมีตกค้างในถุงปุ๋ยจึงไม่ยอมกินและตายในที่สุด นอกจากนี้แล้วงานหอค้าไหมเป็นงานละเอียดเมื่ออายุมากขึ้น การมัดหมี่ แกะหมี่ ทำได้ยากขึ้นเพราะปัญหาด้านสายตา บางครั้งก็ปวดขา ปวดหลังที่ต้องนั่งหอค้ามานาน ๆ ดังนั้นกิจกรรมการหอค้าไหมมีความจำเป็นเป็นอย่างยิ่ง ที่ต้องมีแรงงานของลูกหลานคอยช่วยเหลือเพราะเป็นงานละเอียดและค่อนข้างหนัก

ปัจจุบันแม่ถนนอมได้ศึกษาลูกสะใภ้คนโตที่อยู่ด้วยให้หอค้าไหม และเป็นกำลังสำคัญในการเก็บใบหม่อนเพื่อเลี้ยงตัวไหมที่ละ 20-30 กระดังสามารถทำได้เองคนเดียว แม่ถนนอมให้แนวทางแก่ลูกชายคนโตก่อนแต่งงานว่า ให้เอาคนที่ชอบเราอยู่กับเราได้ เพราะต้องทำงานกับเรา จนในที่สุดแม่ถนนอมก็ได้ลูกสะใภ้ที่รักงาน ซึ่งแม่ถนนอมบอกว่า ถูกใจนับเป็นบุญของครอบครัว ดังนั้นแม่ถนนอมไม่ให้ลูกสะใภ้ไปทำงานในเมือง ซึ่งก่อนแต่งงานเคยไปทำงานกรุงเทพฯ แม่ถนนอมไม่มีลูกสาว โดยได้เล่าว่า "...ถ้ามีลูกสาวคงฝึกให้หอค้าเป็นแต่เด็ก ตนเองหอค้าเป็นก็เพราะแม่สอนให้ ตอนนี้อกำลังศึกษาลูกสะใภ้ให้หอค้า อยากให้เขาทำได้ดีไม่ตีথাไป ตัวแม่เองไม่อยากจะตาย เสียขายผ้าขึ้นหมี่ไหม เสียขายงานหอค้าไหม ตั้งแต่เด็กจนสาว กระทั่งออกรเรือนั่งหอค้าไม่หยุดหย่อน ขายผ้าขึ้นไหมตั้งแต่ราคาซื้อขายว่าบาทส่งลูกเรียน..."

นอกจากการห่อผ้าไหมซึ่งเป็นกิจกรรมในครัวเรือนของแม่ถนนอมแล้ว ในส่วนของพ่อ
กองตนเองก็ได้ใช้ภูมิปัญญาสร้างงานในครัวเรือนด้วยเช่นกัน โดยเริ่มจากการเลี้ยงวัวไทย
พื้นเมือง 1 คู่ ซึ่งในราคา 1,000 บาทตั้งแต่ออกเรือน จนวัวได้ขยายแพร่พันธุ์ได้วัวถึง 1
ฝูง ต่อมาชายวัวพื้นเมืองที่เลี้ยงยกฝูง นำเงินส่วนหนึ่งไปซื้อวัวลูกผสมตัวละ 5,000-7,000
บาท ในปี พ.ศ.2510 ได้ตั้งโรงสีเล็กราคา 15,000 บาท วางเงินก่อน 5,000 แล้วจ่าย
อีก 2 งวด สมัยนั้นมีโรงสีน้อยต้องหาบร่า ไปขายกระสอบละ 18-20 บาทขายเป็นปี ๆ
ละ 1 บาท ขณะนั้นได้ทำสวนเปอประมาณ 20 ไร่ ใช้ควายไถขายปอได้กิโลกรัมละ 1.50-
2.00 บาท นำเงินที่สะสมไว้จากการทำกิจการเล็ก ๆ น้อย ๆ แม้แต่การหาปลาไปขาย
ตลาดเช้าวันละ 1-2 กิโลกรัม นำเงินไปซื้อนาจำนวน 1,000 บาท ต้องจ่าย 2 ครั้ง
ต้องขายข้าวขายไก่ให้เป็นค่านา เมื่อมีโรงสีจึงได้เลี้ยงหมูด้วย ต่อมาในปี พ.ศ.2521
เปลี่ยนโรงสีเล็กเป็นโรงสีใหญ่ โดยใช้เงินที่สะสมไว้ และได้ลงทุนหาไร่มันสำปะหลังปรากฏ
ว่าปลูกมัน 12 ไร่ขายหัวมันได้ 500 บาท เห็นไม่ได้ผลเลยเลิกปลูกปอและมันสำปะหลังให้
พื้นที่ดังกล่าวเป็นแปลงหญ้าเลี้ยงวัว พร้อมทั้งได้ขุดสระเลี้ยงปลาไว้และให้เป็นแหล่งน้ำให้
วัวกินได้อีกด้วย นอกจากนั้นแล้วพ่อกองยังมีฝีมือในการสานกระบุงตะกร้าที่ชาวบ้านใช้หาม
ข้าว หาบของไปร่อนข้าวเปลือกส่วน คังนั้นทุกวันนี้พ่อกองหันออกไปเลี้ยงวัวลูกผสม 13 ตัว แต่
เข้าโดยปล่อยวัวในแปลงหญ้าไร่นาของตนเอง ไม่ต้องคอยไล่ค้อนให้ยาก รอค้อนกลับค้อน
เย็นทีเดียว พ่อกองหันจึงนำตะกร้าไปสานค้อนเลี้ยงวัวแล้วขายราคาหาบละ 140-150 บาท
มีชาวบ้านต้องการมากมายจนใจไว้สานให้ไม่ทัน พ่อกองหันเล่าว่า "...สานตะกร้าต้องไปสาน
หลังบ้าน รู้สึกอายคนเพราะคนเห็นว่าเราโลกไม่รู้จักหยุดไม่พักบ้างเลย บางทีก็ก่อโครง
ตะกร้าไว้ส่นหายปสานต่อที่เลี้ยงวัว..." พ่อกองหันได้ใช้ประสบการณ์คิดหาทางเลือกที่
เหมาะสม สิ่งใดไม่สำเร็จผลก็คิดหาวิธีการเริ่มต้นกิจกรรมอย่างใหม่ อย่างเช่นเมื่อการ
ปลูกปอ ปลูกมันสำปะหลังล้มเหลวก็เปลี่ยนพื้นที่เป็นแปลงหญ้าเลี้ยงวัว ขุดสระเลี้ยงปลาให้
เป็นที่กินน้ำวัว เมื่อไม่ต้องคอยไล่ค้อนวัวอยู่ตลอดเวลา ก็มีเวลาไปหาอย่างอื่น เช่นสานตะกร้า
ได้ พ่อกองหันได้ใช้หลักจิตวิทยาส่งเสริมให้เกิดแรงจูงใจแก่ลูกเป็นอย่างดียิ่ง กรณีที่พ่อกอง
หันไปซาอุดีอาระเบียมีเพื่อนคนงานด้วยกันให้ชนโหวทศัณกลับมาเมืองไทย โดยอาศัยสิทธิ์หนังสือ
เดินทางของพ่อกองหันเอง พ่อกองหันได้รับเงินตอบแทนจำนวน 2,000 บาท จึงซื้อสร้อย
ให้ลูกสะใภ้ ซื้อนาฬิกาให้ลูกชาย 3 คน ๆ ละเรือน ต่อมาแม่ถนนอมได้มาเพิ่มขนาดสร้อยให้

ลูกสะกั้เมื่อชายค้าใหม่ได้ จากข้อมูลทีกล่าวมาได้สะท้อนถึงภูมิปัญญาของพ่อกองพัน แม่ถนนม
คณะกักตี่ โดยการสร้างงานขึ้น ทำในครัวเรือน ด้วยความอุทิศส่าหะวิริยะในการเก็บออม
ด้วยการจัดการหมุนเวียนเงินทุนต่าง ๆ จะมีการะงานในครัวเรือนมากมาย แม้เกิดปัญหา
ภัยแล้งในชุมชน อย่างไรก็ตามไม่รู้สึ่กเดือคร้อนจันต้องอพยพโยกย้ายไปทำงานที่อื่นแต่อย่างใด

ในส่วนของลูกชายคนโตคือนายศักดิ์ คณะกักตี่ เมื่อเรียนจนชั้นประถมศึกษาภาคบังคับ
แล้วก็ไม่เรียนต่อเช่น้องอีก 2 คน แต่ได้หันมาช่วยพ่อแม่ทำงานในครัวเรือนมาตลอด โดย
เฉพาะอย่างยิ่งการทำงานในโรงสีซึ่งในระยะหลังพ่อกองพันมีอาการของโรคหัวใจไม่
สามารถทำงานใกล้บริเวณที่มีเสียงดังได้ แม่ถนนมให้ลูกชายคนโตไปเรียนเย็บผ้าเพื่อให้
เป็นอาชีพหัดตัว ก่อนนี้ไปรับเย็บกางเกงที่ร้านตัดเสื้อกางเกงในตัวเมืองชัยภูมิ แม่ถนนม
ต้องการให้ลูกชายทำงานให้เป็นทุกอย่าง อยากให้ไปเรียนโรงเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ แต่ลูก
ชายไม่ยอมเรียน แม่ถนนมคิดแม้กระทั่งว่าต้องการให้ลูกชายไปเรียนช่างกลึง ถ้าไปเรียนก็
คงทำได้ ทั้งพ่อกองพัน แม่ถนนมต่างสนับสนุนลูกชายให้ได้มีโอกาสหาความรู้และประสบการณ์
อยู่เสมอ ๆ ทางการต้องการตัวแทนชาวบ้านไปอบรมเกี่ยวกับความรู้ทางการเกษตร นายศักดิ์
คณะกักตี่ มักได้ไปร่วมด้วยเสมอ พ่อกองพันเล่าว่า "...ลูกชายคนโตไม่เรียนหนังสือพ่อแม่ก็
ทำงานไว้ให้เพราะลูกเราเป็นผู้ชาย ส่วนลูก 2 คนเล็กเรียนมาก็ให้ไปทำงานทำเอา..."
ทุกวันนี้ นายศักดิ์รับผิดชอบงานโรงสี เลี้ยงหมู 19 ตัว ไปรับจ้างเลื่อยไม้ ตอนกลางคืนก็
เย็บเสื้อผ้าที่ชาวบ้านขอให้ช่วยเย็บ ทำงานไม่เคยได้หยุด นอกจากนั้นแล้วยังเป็นที่พึ่งพา
อาศัยแก่เพื่อนบ้าน แม่ถนนมเล่าว่า "...ลูกชายบ้านอื่นเรียนอื่นไปทำงานกรุงเทพฯ หมค
ติดขัดขาดเหลืออะไรก็มาหาลูกเราที่บ้าน ... จิตยาโก้ จิตยาวิ้ว แนะนำการใช้ยุตตามที่
อบรมมา แม้แต่งานวัดงานวา จนพระได้ว่า ทำงานมากจะแก่ก่อนงาน..." การสร้างงาน
ขึ้นในครัวเรือนทำให้ นายศักดิ์มีงานทำตลอดเวลาดังนอกและในฤดูกาลผลิตในไร่นา เป็น
การหาอยู่หากินอยู่ใกล้ชิดกับครอบครัว แม้ไม่มั่งคั่งร่ำรวยแต่ก็มีความสุขในการดำรงชีวิต
ตามอัศภาพ

การใช้ภูมิปัญญาที่ชาญฉลาดของแม่ถนนมเกี่ยวกับการวางแผนชีวิตอย่างในการตีการซื้อ
ปลาจากตลาดมาเลี้ยงเป็นอาหาร แม่ถนนมเล่าว่า "...เราอยากมีปลาไว้กินเป็นอาหาร
ก็ไปซื้อปลาคูขนาดที่เป็นแม่พันธุ์พ่อพันธุ์ที่เขายขายในตลาดมาเลี้ยงในสระ เพื่อไม่ให้ได้กลิ่น
ปลาเลี้ยง เพราะปลาเลี้ยงกินไม่ได้ เหม็นสาบ เมื่อซื้อปลาเลี้ยงมาเลี้ยงใหม่แบบธรรม

ชาติในสระไม่ให้กินหัวอาหาร ทำให้รสชาติไม่น่ากิน อีกอย่างเลี้ยงก็ตัวก็ได้กินหมด ถ้าเลี้ยง ลูกปลามันตาย มันหายไปหมด ..." เมื่อพิจารณาข้อมูลดังกล่าวเห็นได้ว่าแม่ถนนอมได้ใช้ ศักยภาพของครัวเรือนที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพได้อย่างดีที่สุด นอกจากนี้แม่ ถนนอมยังให้ความเห็นเกี่ยวกับการไปทำงานในเมืองอีกว่า "...งานก่อสร้างถ้าแข็งแรง อยู่ดีมีสุขอยู่กับน้ำท่า ถ้าเจ็บป่วยมากก็ยาก ได้มาก็กินหมดกว่าตัวหามาได้ พอจะตายจริง ๆ ก็หาหยิบหาขี้มคนอยู่บ้าน แต่ก็เป็นคน ๆ ไปคนเก็บได้ก็มี ได้โทรทัศน์ ตู้เย็นไว้ใช้สอยในบ้าน..." การแสดงความคิดเห็นซึ่งบอกถึงความมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของพ่อกองพัน และแม่ถนนอมดังความเห็นเกี่ยวกับการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ว่า "...การสานตะกร้า สานกระติบ ห่อผ้าหอบอกไม่มีลูกหลานสืบทอด คนรุ่นต่อไปต้องซื้อหมด ตะกร้าไม่สานใช้ก็บอกว่า ใช้ถุงปุ๋ย แทนก็ได้ บางคนไปเอาเงินทรัสต์ หานาไม่ได้ผล นาก็เป็นของเจ๊ก เจ็บป่วยก็ไปหาแพทย์ เสียเงินค่ายาให้เจ๊กทั้งหมด จิตที่ละ 150-300 บาท จิตยา 3 ครั้งเข็มละ 300 เขาก็เอา เงินไปกิน 900 บาท ก็หายเฉพาะเวลาจิต ที่สุดทุกอย่างจะเป็นของเจ๊กหมด จากพื้นฐาน ความคิดของพ่อกองพันและแม่ถนนอมดังกล่าวมานี้ พ่อกองพันมีความตั้งใจต่อการผลิตของใช้ เรื่อยไป โดยเพิ่มเติมอุปกรณ์โรงสีขายเครื่องยนต์เปลี่ยนมาเป็นโคโรโมแทน หมุนเวียน เงินจากงานที่ทำในครัวเรือนไม่อยู่เฉยนิ่งทำงานตลอดเวลา และให้ความคิดว่า "...ทุก วันนี้มีทุกสิ่งทุกอย่าง พอใจในตัวเอง ก่อนนี้มีแต่รถจักรยาน ตอนนี้มีมอเตอร์ไซด์ใช้ ไม่มีแต่ เงินเหลือเพื่อเท่านั้น..." ด้วยความขยันทำงาน ทั้งใกล้ตัวไกลตัว ชาวบ้านต่างกล่าวว่าบ้านพ่อ กองพัน แม่ถนนอมขยันทั้งบ้านมีเงินมีฐานะยังรับจ้างคานา เกี่ยวข้าวชาวบ้านอยู่ เรื่อยไป ชาวนาตัวเองก็ใช้ไฟส่องชนตอนกลางคืน เมื่อมีแนวทางการทำงานเช่นนี้ สภาว- การณ์ภัยแล้งจึงไม่มีผลกระทบต่อครอบครัวของพ่อกองพัน แม่ถนนอม แต่อย่างใดทั้งสิ้น

ครอบครัวของนายอุคร-นางระเบียบ พอกสันเทียะ

นายอุคร พอกสันเทียะเป็นลูกเขยของพ่อสารอง-แม่บุญโฮม มั่นคง โดยแต่งงานกับนางระเบียบ มั่นคงลูกสาวคนที่ 3 ของพ่อสารอง พี่ชายคนโตของนางระเบียบ เคย ไปคูเวต 3 ปี ไปซาอุดีอาระเบีย 4 ปี ไปลิเบีย 3 ปี เพื่อทำงาน การไปต่างประเทศแต่ละ ครั้งต้องใช้เงินเป็นค่าติดต่อบริษัท ค่านายหน้า ค่าเดินทางประมาณ 50,000-80,000 บาท ใช้ค่าตอบแทนครั้งละ 150,000-300,000 บาท นอกจากหักค่าดอกเบี้ยเงินกู้ธนาคารเป็น ค่าใช้จ่ายในการเดินทางแล้วเหลือไม่เท่าไร ต่อมาเกิดเจ็บป่วยแพทย์ต้องกลับมารักษาตัวที่

กรุงเทพฯ ในโรงพยาบาลที่บริษัทประสานงานติดต่อก็ให้ ในที่สุดกลับมาบ้านอยู่ได้ 1 ปีไปขาย
กล้วยเตี้ยกับลุงที่ จ.บุรีรัมย์ ค่าตอบแทนจากการไปทำงานต่างประเทศส่งมาให้ภรรยาสร้าง
บ้านได้ 1 หลัง พี่ชายคนที่ 2 ทางการเมืองการไฟฟ้านครหลวง ตำแหน่งขึ้นเสาวางสายไฟฟ้า
ได้เงินเดือน 10,000 เศษ ชื่อที่ดินสร้างบ้านที่ จ.ปทุมธานี น้องสาวสุดท้องคนที่ 4 แต่ง
งานแล้วไปขายแรงงานในบริษัทก่อสร้างที่กรุงเทพฯ แต่กลับมาทานาทุกฤดูกาลผลิตในไร่
นา ตนเองได้ค่าแรงวันละ 90 บาท สามีได้ค่าแรงวันละ 150 บาท ลูก 2 คนให้พ่อสารอง
แม่บุญโถม เลี้ยงอยู่ที่บ้านหนองไผ่ล้อม ก่อนนี้เคยไปทำงานที่ชาอุดิอาระเบีย 2 ปีหมดเงินไป
50,000 บาท ใช้หนี้เสร็จก็กลับได้เงินทั้งหมด 70,000-80,000 บาท สร้างบ้านให้พ่อแม่
อยู่ด้วยหมดเงินไป 40,000 บาท แต่ยังไม่เสร็จ ตอนหลังไปสิงคโปร์ลงทุนไป 30,000
บาท แต่ถูกหลอกบริษัทพาไปปล่อยไว้สิงคโปร์ไม่มีงานให้ทำ ต้องไปทำงานแบบผิดกฎหมาย
เพื่อส่งเงินใช้หนี้ อยู่ได้ 1 ปี เหลือหนี้ราว 20,000 บาท กลับมาบ้าน ทานาอยู่กับบ้านไป
ทำงานรับเหมาก่อสร้าง แล้วไปทำงานกรุงเทพฯ ในช่วงฤดูแล้ง พ่อสารองเล่าว่า "...
ในช่วงนั้นชาวบ้านเห่อไปทำงานเมืองนอก คนเก็บเงินได้ต้องไม่เล่นการพนันรู้จักเก็บรู้จัก
ส่งให้ทางบ้าน พ่อต้องเอาโฉนดที่นาไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันที่ธนาคาร โฉนดไม่อยู่ติดบ้าน
เลย เอาจริง ๆ แล้วก็ไม่ได้อะไรเป็นชิ้นเป็นอันเท่าไร..."

ส่วนครอบครัวของนายอุตร-นางระเบียบ พ่อกลั่นเหี้ยนั้น ก่อนนี้นายอุตร ขับ
รถสิบล้อส่งสินค้าให้โรงสีสหเจริญรัตน์ จ.ชัยภูมิ ขณะนั้นไม่รู้จักเก็บเงินเลย ต่อมาได้แต่ง
งานกับลูกสาวของพ่อสารอง คนที่ 3 ช่วงมีลูกชาย 1 คน ยังขับรถส่งสินค้าค้างเคิม ต่อมา
โรงสีเลิกกิจการจึงย้ายไปทำงานที่บริษัทหิซัยค้ำไม้ เริ่มเก็บเงินได้ประมาณ 300,000 บาท
จึงสร้างบ้านที่หนองไผ่ล้อม ชื่อที่นาติดห้วยยางแล้ง 2 แปลง จากพี่น้องกันเป็นเงินแสนกว่า
บาท และซื้อหมูไว้เลี้ยง ในปี พ.ศ.2535 ยังขับรถอยู่กับบริษัทหิซัยค้ำไม้ ต้องกินยามีทา
ให้ร่างกายทรุดโทรมลุไม่ไหว เพราะถ้าไม่กินก็ขับรถไม่ได้ จึงลาออกจากบริษัทหิซัยค้ำไม้
มีคนแนะนำให้ขายกระเทียม แต่เมื่อได้เห็นแบบอย่างจากชาวบ้านในนอก อ.บ้านค่าย
จ.ชัยภูมิ ใช้มอเตอร์ไซด์เร็วขายค้า จึงคิดความรถยนต์ปิคอัพเพื่อวิ่งส่งค้าขายค้าตามหมู่บ้าน
ต่าง ๆ ทั้งระบบเงินสดเงินผ่อน ขณะนั้นความารถเป็นเงิน 40,000 บาท และต้องผ่อน
ชำระงวดเดือนละ 6,000 บาท ต้องไปซื้อล้อค้าสำเร็จรูปจากตลาดโป้เป็กรุงเทพฯ
มหานคร โดยอาศัยพี่ชายคนที่ 2 นำทางให้ ต่อมารู้จักตลาดไปรับสินค้าด้วยตนเอง แม้

กระทั่งศูนย์การค้าใบหยกย่านประตูน้ำ นำสินค้าออกเร่ขายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ โดยพยายามสร้างข่ายธุรกิจกับข้าราชการครู พนักงานอนามัยในระบบเงินผ่อน ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็ขายเงินสดวันแต่นำไว้จึ่งให้เงินเชื่อ แต่ปัจจุบันมีทุนจำกัดทำให้ไม่มีของใหม่ ๆ แปรลก ๆ ให้ลูกค้าเลือก มีทุนจำกัดนำผ้าขึ้นมาได้น้อย มีความคิดที่จะกู้ธนาคารแต่ยังตัดสินใจซื้อธนาคารต้องส่งงวดรถ เดิมทีก็เคยกู้เงินธนาคารมาค้าขายผ้าเหมือนกัน

ในปี พ.ศ.2535 ได้ซื้อโรงสีเป็นเงิน 34,000 บาท เพื่อจะได้ใช้ร่ำและปลายข้าวผสมหัวอาหารเลี้ยงหมู ตอนแรกตั้งใจเลี้ยงแม่หมูมากกว่า แต่แม่หมูมีปัญหาในการผสมพันธุ์ จึงประสบปัญหาต้องระบายหมูออกจากคอก โรงเลี้ยงหมูก็ยังไม่ได้ทุนคืน ซึ่งใช้เงินประมาณ 40,000 บาท นอกจากนี้เคยขาดทุนการเลี้ยงปลาตุ๋นในสระที่หุคไต้หวันาใกล้ห้วยยางแล้ง พอใกล้เวลาจับปลา ปลาหายหมด ถูกขโมยหรือไม่ก็ปลาออกจากสระ ต้องขาดทุนประมาณ 20,000 บาท พอสำรวจให้ความเห็นกับการเริ่มต้นทำธุรกิจของลูกค้าเคยกับลูกสาวว่า "...ลูกค้ายังลำบากในการทำธุรกิจเพราะมีข้อจำกัดด้านทุน ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้ ถ้ามีทุนสัก 300,000-400,000 แสนบาท จะดีกว่าไหม มากถึง 40,000 บาท เพราะเอาของไปลงได้ครบคลุม..." นอกจากนี้พอสำรวจยังมีความเห็นเกี่ยวกับการสร้างงานอยู่กับบ้านว่า "...ทำงานอยู่บ้านยังได้เป็นของตัวเอง ได้อยู่ได้กิน ถ้าไปทำงานกรุงเทพฯ ก็ได้แต่ค่าแรงไม่มีสมบัติที่สถานอะไร อยู่บ้านยังได้งานบ้านงานสวน..."

การทำงานเป็นลูกจ้างเก่าแก่กับบรรพบุรุษสืบล้อเกือบ 20 ปี ได้เริ่มรู้จักการทำงานกับพ่อค้า ทำให้นายอุตรเกิดความคิดที่อยากทำในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อครอบครัวโดยตรง นายอุตรเล่าถึงประสบการณ์ในการขายผ้าว่า "...การขายเงินเชื่อได้กำไรดีกว่าการขายสด อาจเก็บเงินยากแต่จะขายได้ต่อไปอีกสำหรับคนที่น่าเชื่อถือ ถ้าคนใดไม่น่าไว้ใจก็ถอยเสีย คนเพิ่งขายใหม่ พูก็ไม่เก่ง ยังอาย คนมาก ๆ ก็ไม่กล้า เกรงว่าราคาไม่ตรงกับคนอื่น..." การทำกิจการค้าดังกล่าวนายอุตรต้องการให้ครอบครัวได้ใช้จ่าย อยากให้ลูกค้าใช้สอยเหมือนคนอื่น การเลี้ยงเปิดโกปลูกค้าด้วยมีไว้กินให้ลูกให้หลาน แต่ชายไม่เป็น เคยให้ลูกไปขาย ลูกก็ไม่ยอมขายเพราะอาย การตั้งโรงสีพอคนไม่ค่อยได้กลับบ้าน ไปขายผ้ากว่าจะกลับก็เย็นทำให้คนไม่ค่อยมาลิ้ข้าว เขาไปสีโรงอื่น แต่ขณะนั้นนายอุตรมีเหตุผลว่าทำไปหาไป แต่ก็พยายามฝึกให้ลูกชายคนโตทำงานช่วยค้ำโรงสีเท่าที่ทำได้ บ้านนาย

โดยลงทุนไปประมาณ 40,000 บาท ได้เงินมาสร้างบ้านสร้างเรือน พ่ออาคาได้ขอกู้สินเชื่อธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อซื้ดสระเลี้ยงปลาที่นาใกล้บ้าน โดยพ่ออาคาหวังว่าจะเป็นแหล่งอาหารในครัวเรือน แม่กับเพื่อนบ้านกันไปไม่หวังจะได้ขายเพราะอยู่ห่างแหล่งน้ำถ่ายหน้าไม่สะดวก ลูกเขยกับลูกสาวของพ่ออาคาไปทำงานกรุงเทพฯ ทั้งลูกสาว 2 คนให้พ่ออาคาดูแลแทนในขณะนี้ ส่วนลูกชายคนเล็กไม่แต่งงานก็ไปทำงานกรุงเทพฯ เช่นกัน พ่ออาคาก็อาศัยเงินจากลูกเขยเลี้ยงดูหลานไปแต่ละวัน

ส่วนแม่สาวภรรยาพ่ออาคา บางวันต้องเอาวัวจำนวน 6 ตัวไปเลี้ยงที่นาโคก บางวันก็ได้หลานบ้านใกล้กันดูแลแทน ในฤดูกาลที่นาพ่ออาคาแม่สาวต้องว่าจ้างแรงงานทำนาช่วย แต่ลูกเขยลูกสาวลงมาช่วยเกี่ยวข้าวใส่แล้ว แม่สาวไปเก็บคือจากบ้านนางแม้งมาตากแห้งเพื่อย้อมสีทอเสื้อ ซึ่งพ่ออาคาไม่ยอมให้ทำเพราะเกรงว่าจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพ แต่แม่สาวก็มักจะทำอยู่เสมอ ๆ ทุกครั้งที่ข้าวบ้านเห็นแม่สาวทอเสื่อก็กจะมีคนมาขอซื้อ แต่แม่สาวไม่ขาย เก็บไว้ ให้ลูกให้หลานเกรงว่าแก่ตัวอายุมากขึ้นจะหาไม่ได้ แม่สาวได้เรียนทอเสื้อจากแม่สนิท ซึ่งย้ายมาอยู่บ้านหนองไผ่ล้อมได้ 3-4 ปีแล้ว เป็นการทอเสื้อทอแบบพื้นรู้ ส่วนแม่สนิททอใช้และขายด้วย สาเหตุที่ข้าวบ้านมาขอซื้อเพราะว่าถ้าซื้อในเมืองราคาแพงมาก และอยากได้ไว้ใช้ แต่ไม่สามารถทอใช้เองได้ เพราะต้องไปทำงานในเมือง นอกจากแม่สาวยังทอผ้าฝ้ายที่ขายตามตลาด เพื่อนๆมาเยี่ยมเป็นที่นอนยัดหนุนเอาไว้ใช้ในครัวเรือน การทำเองจะนำใช้กว่า ทนทานกว่า แต่ขณะนี้ สายตาแม่สาวไม่ดี ต้องจ้างคนอื่นใช้จักรเย็บ เมื่อก่อนใช้มือเย็บหมดเลย แม่สาวอยากทำที่นอนอยากทอเสื้อไว้ให้ลูกหลานได้ใช้

การใช้ภูมิปัญญาเพื่อการผลิตในการยังชีพ ไม่ว่าจะเป็นการทอเสื้อ การสานตะกร้า การทอผ้า ปัจจุบันผู้สูงอายุต่างประสบปัญหาด้านสุขภาพโดยเฉพาะเกี่ยวกับสายตา การปวดหลัง ปวดไหล่ ห้างงานได้ช้าลงหรือห้างงานไม่ไหว และไม่มีคนรุ่นลูกรุ่นหลานมาสืบทอดถ่ายทอดความรู้ ถ้าหมดคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ภูมิปัญญาที่สูงค่าคงสูญสลายไป พ่ออาคา อภัยฤทธิ์รงค์เล่าว่า "...คนสมัยก่อนผู้ชายต้องสานหวด สานตะแกรงเป็นก่อนออกเรือน หันเชือกงานบ้าน ต้องทำเป็นทุกคน ผู้หญิงต้องตำทุก มัดหมี่ ตำข้าวเป็น แต่เด็กสมัยนี้มักแย้งว่า ของอยู่ตลาดมากมาย ซื้อเอาสะดวกกว่า ทั้งที่พ่อแม่เห็นว่า อะไรทำได้ก็ทำเอา ไม่อยากให้ซื้อหา แต่ลูกหลานไม่ยอมรับ คงเป็นเพราะเขาหาเงินได้ ของใช้ ในบ้านมีขายทุกอย่าง ไม่ต้องทำเอง พ่อแม่สมัยนี้ไม่เหมือนเดิม มักค้าทอลูกว่า ทำมานานใหญ่จะได้ไปทำงานกรุงเทพฯ

เลยไม่ใส่ใจถ่ายทอดความคิดอ่านอะไรให้ลูกหลาน..." จากข้อมูลนี้ทำให้เห็นว่า การสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านให้สอดคล้องกับยุคสมัยควรเป็นหน้าที่และบทบาทของใคร ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็เป็นห่วงเรื่องปากท้อง การเอาชีวิตรอดแต่ถ่ายเดียว ผู้สูงอายุก็แก่ลงทุกวันเมื่อก้าวเข้ายังถูกปล่อยปละละเลยให้อยู่อย่างไม่มีคุณค่า ความภูมิใจในสิ่งที่มีคุณค่าดั้งเดิมต้องหันไปยอมรับคุณค่าใหม่ตามระบบการผลิตสมัยใหม่ในสังคมอุตสาหกรรม แท้จริงแล้วการใช้ภูมิปัญญาเพื่อผลิตเพื่อการยังชีพคงปรากฏในหมู่บ้านหนองไผ่ล้อมนี้ การเผชิญต่อวิกฤติการณ์ภัยแล้งน่าจะมีความเสี่ยงไม่จำเป็นต้องออกจากชุมชนเพื่อขายแรงงานอย่าง เป็นล่าเป็นสันอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้

ทางเลือกการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งระดับครัวเรือน

จากการเสนอข้อมูลการสร้างงานในครัวเรือนเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำแล้ง เป็นรายการที่ตั้งกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าการผสมผสานความรู้ระหว่างผู้สูงอายุคือพ่อแม่กับลูกเพื่อหาทางเลือกในการดำเนินชีวิตนับเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าแต่ละครอบครัวล้วนแต่เคยมีประสบการณ์จากการที่สมาชิกในครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ ได้รับทราบปัญหาข้อดีข้อเสียจากการไปขายแรงงานได้เป็นอย่างดี การคิดเพื่อเตรียมการในการดำเนินชีวิตของแต่ละครัวเรือนจึงแตกต่างกันไป ครอบครัวของพ่อกองหัน แม่ถนอม คณะภักดิ์ และครอบครัวของพ่อสารอง แม่บุญโฮม มันคง มีแนวทางการสร้างงานในครัวเรือนที่ใกล้เคียงกันกล่าวคือมีการผสมผสานความคิดระหว่างพ่อแม่กับลูกอย่างเห็นได้ชัด ทั้งพ่อแม่ลูกต่างใช้ศักยภาพของตนเองสร้างสรรค์งานในครัวเรือนได้อย่างดียิ่ง การเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างคนสองรุ่นได้ดำเนินไปอย่างน่าชื่นชมยิ่ง ความรู้สมัยใหม่ที่ลูกได้เรียนรู้ได้ถูกซึมซับจากคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ ในทำนองเดียวกันลูกก็ได้ฟังข้อคิดเห็นอันเต็มไปด้วยประสบการณ์ของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ อย่างกรณีการซื้อแม่ปลาพ่อปลาจากตลาด มาปล่อยให้แพร่พันธุ์และเลี้ยงในสระแบบธรรมชาติเพื่อให้เป็นอาหารที่บริโภคได้ถูกปากของแม่ถนอม นับเป็นวิธีการคิดที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะในแง่ของการผลิตเพื่อการบริโภค หรือในกรณีการทอดผ้าไหมและการทอเสื้อผ้าของแม่ถนอม และแม่สวยโดยมีเป้าหมายว่าทำให้ลูกแก่แล้วเกรงว่าจะทำไม่ได้มัน การรักษาค่านิยมดั้งเดิมให้ลูกได้เห็นคุณค่างานที่แม่ทำให้ลูกด้วยความรักความห่วงใยนั้น ย่อมทำให้คนรุ่นใหม่แยกความรู้สึกนึกคิดออกได้ว่าการให้กับการซื้อขายมีคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมต่างกันเพียงใด กล่าวโดยสรุปแล้วการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งนั้น มีปรากฏ

อย่างชัดเจนในโลกทัศน์ ในระบบความคิด ความเชื่อของผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุ ถ้าได้รับการ
สนองตอบหรือได้รับความสนใจจากคนรุ่นลูกรุ่นหลานแล้ว การผสมผสานความคิดการร่วมกัน
ปฏิบัติย่อมนำไปสู่ความสำเร็จและนำความสุขให้เกิดแก่ครัวเรือนได้อย่างแน่นอน แต่ถ้าครัว
เรือนเฝ้าแต่การวิเคราะห์ปัญหาที่ครอบครัวของตนประสบ มีหน้าซำยังมุ่งที่จะแสวงหาวิธี
การแก้ไขปัญหาเพียงเฉพาะหน้า ความมุ่งยากในการดำเนินชีวิตยิ่งเพิ่มความซับซ้อนและ
ยากที่จะคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อวิเคราะห์ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาของครอบครัวและชุมชนในลักษณะ สาเหตุ และผลของปัญหาวิกฤติการณ์ภัยแล้ง

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีโดยเลือกศึกษาหมู่บ้านหนองไผ่ล้อม ต. กุดคุ่ม อ. เมือง จ. ชัยภูมิ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาภัยระดับครอบครัวและชุมชน โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือผู้นำท้องถิ่น ตัวแทนชาวบ้านในชุมชนที่เกี่ยวข้อง การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยเป็นผู้ทำการสังเกตและสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลที่ศึกษาในแง่ของการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งตลอดจนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของชุมชน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยดำเนินการไปพร้อมกับการเก็บข้อมูลเพื่อประมวลผลเป็นข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม

บ้านหนองไผ่ล้อม หมู่ที่ 10 ต. กุดคุ่ม อ. เมือง จ. ชัยภูมิ ตั้งอยู่ถนนสายบัวใหญ่-ชัยภูมิ พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม ที่ไร่นาที่อยู่อาศัยของบ้านหนองไผ่ล้อมมีเอกสารสิทธิ์ สามารถซื้อขายถ่ายโอนและใช้เป็นหลักทรัพย์ในการขอสินเชื่อจากสถาบันการเงินได้ ปัจจุบันมีพ่อค้า นายทุนมาซื้อที่นาแถบบ้านหนองไผ่ล้อมไว้มากพอสมควร โดยไม่ทราบโครงการในอนาคต บ้านหนองไผ่ล้อมมีครอบครัวทั้งสิ้น 70 หลังคาเรือน มีประชากร 381 คน เป็นชาย 182 คน หญิง 199 คน จัดเป็นชุมชนขนาดกลาง การคมนาคมติดต่อกับตัวเมืองชัยภูมิอาศัยเส้นทางบัวใหญ่-ชัยภูมิระยะทาง 8 กิโลเมตร ค่ารถโดยสารประจำทางเหี่ยวละ 3 บาท การที่ชุมชนหนองไผ่ล้อมอยู่ใกล้ตัวเมืองชัยภูมิ การพึ่งพาอาศัยเมืองในการดำรงชีพของชาว

บ้านเป็นค่านิยมใหม่ โดยเฉพาะในกลุ่มคนหนุ่มสาวหรือพ่อบ้านแม่บ้านที่ออกเรือนใหม่ การผลิตในไร่นาการดำรงชีพแบบดั้งเดิมเป็นเรื่องของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ วัฒนธรรมการผลิตเพื่อการยังชีพมีน้อยลง วัฒนธรรมการบริโภคการซื้อขายแลกเปลี่ยนแบบสังคมเมืองมีมากขึ้น

องค์ประกอบด้านกายภาพที่สภาพดินที่ใช้ในการเพาะปลูก เป็นดินเหนียวปนทรายบางส่วน และเป็นดินร่วนปนทรายบางส่วน นาทุ่งซึ่งมีส่วนน้อยอาศัยน้ำไหลบ่ามาจากภูไค้งและอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติคือห้วยยางแล้ง ส่วนนาโคกต้องอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล ชาวบ้านไม่นิยมทำไร่มันสำปะหลังและไร่ป่อเพราะสภาพดินเสื่อมโทรมได้ผลไม่คุ้มการลงทุน ที่สำคัญคือความแห้งแล้งฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้กระบวนการผลิตที่อาศัยน้ำฝนต้องหยุดชะงัก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและเศรษฐกิจในชุมชนในเวลาต่อมา ด้านสาธารณสุขสมบัติและสาธารณสถานของชุมชนหนองไผ่ล้อมได้รับการพัฒนาตั้งแต่ปี พ.ศ.2519 เป็นต้นมา วัดบ้านหนองไผ่ล้อมซึ่งชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้นให้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ แต่ประสบปัญหาต่อการหาเงินมาจัดพระให้มาจำพรรษาที่วัด คนหนุ่มอายุครบวามักบวชชั้วระยะสั้น ๆ แล้วต้องรีบกลับไปทำงานกรุงเทพฯ วัดจึงไม่อาจเป็นศูนย์รวมผู้คนได้ดั้งเดิม การเจ็บป่วยได้ใช้ชาวบ้านอาศัยสถานเอนามัยตำบลกุดชุมที่คอยให้บริการ แต่ถ้าเจ็บป่วยมากชาวบ้านมักไปหาหมอที่คลินิกหรือโรงพยาบาลชัยภูมิ บ้านหนองไผ่ล้อมมีไฟฟ้าใช้ภายในหมู่บ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 โดยชาวบ้านต้องออกเงินสมทบการขยายเขตไฟฟ้า ส่วนน้ำบาดาลได้รับการอนุเคราะห์จากสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทชัยภูมิดำเนินการขุดเจาะติดตั้งคันโยกให้ 2 บ่อเป็นน้ำอุปโภคสำหรับน้ำบริโภคชาวบ้านมักเก็บน้ำฝนไว้ดื่มกันเองในแต่ละครอบครัว ลูกหลานชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้เล่าเรียนในโรงเรียนบ้านหนองไผ่ล้อมซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ.2519 และลูกหลานชาวบ้านเมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาภาคบังคับส่วนหนึ่งเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนกุดชุมพิทยา แต่ส่วนใหญ่ไม่เรียนต่อโดยจะไปทำงานกรุงเทพฯ แทน แหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนคือห้วยยางแล้ง เก็บน้ำไว้ใช้ตลอดทั้งปี ในปี พ.ศ.2534 ได้รับการขุดลอกโดยศูนย์ประสานงานโครงการอีสานเขียว จังหวัดชัยภูมิ ชาวบ้านที่เดินทางไปค้าขายทำการปลูกพืชสวนครัวได้ตลอดปี แต่ห้วยยางแล้งไม่สามารถบรรเทาความแห้งแล้งได้ เพราะการหันมาต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ชาวบ้านไม่สามารถนำน้ำจากห้วยยางแล้งไปใช้ประโยชน์ได้ ผู้นำชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อมคือ พ่ออำเภอ อภัยฤทธิ์รงค์ ซึ่งดำรงตำแหน่งมา 5 ปีแล้ว ขณะนี้มีอายุ 55 ปี ด้วยบุคลิกภาพการเป็นผู้นำจึงได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน แต่ด้วยปัญหาความ

แห่งแล้งลูกบ้านประสบความอดอยากหามาไม่ได้ผลตามเป้าหมาย เป็นอุปสรรคปัญหาต่อการพัฒนาชุมชนประกอบด้วยผู้นำชุมชนค่อนข้างสูงอายุ ความกระตือรือร้นในการพัฒนาชุมชนจึงมีน้อย

สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนหนองไผ่ล้อม

ชุมชนหนองไผ่ล้อมในอดีตปลูกข้าวได้มากมีพอกินเก็บไว้ขายได้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านปลูกข้าวได้แต่พอกินไม่เหลือพอขาย ชาวบ้านเลี้ยงวัวควาย ไว้เป็นทุนรอนทางเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้ใช้แรงงานสัตว์ในการเกษตร ชาวบ้านอาศัยรถไถเป็นหลัก การเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจมีเฉพาะหมูซึ่งเจ้าของโรงสี 3 โรงในหมู่บ้านเลี้ยงเอง โดยอาศัยค่าตอบแทนการสีข้าวคือ ไร่และปลายข้าวเป็นอาหารเพื่อลดต้นทุนการผลิต รายได้ของประชากรในชุมชนหนองไผ่ล้อมเฉลี่ยประมาณ 15,000-16,000 บาทต่อปี ชาวบ้านมักไม่มีเงินเก็บออม ในขณะเดียวกันชาวบ้านประมาณร้อยละ 90 เป็นลูกหนี้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ โดยกู้ยืมเงินมาใช้ในการลงทุนในการทำนา การไถบุกเบิกไร่นา การขุดสระเลี้ยงปลา จากสภาพปัญหาความแห้งแล้งที่ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมประสบนั้น ชาวบ้านต้องอพยพโยกย้ายไปขายแรงงานในสังคมเมืองตามระบบธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนก็คือ การขาดแคลนแรงงานการผลิตในไร่ นา ส่งผลให้เกิดการจ้างแรงงานในชุมชน ซึ่งมักมีการเรียกร้องค่าตอบแทน การจ้างงานในอัตราเดียวกันกับการไปทำงานรายวันในตัวเมืองชัยภูมิ ดังนั้นการผลิตในไร่ นาต้องใช้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายตัดสินใจขายที่ดินไร่ นาให้พ่อค้านายทุนในเมือง สภาวะภัยแล้งได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมต้องทิ้งถิ่นฐานไปขายแรงงาน ต้องกู้ยืมหนี้สิน ต้องขายไร่ นา ซึ่งเป็นแหล่งทำกินเพื่อแลกกับการมีชีวิตรอด ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมได้ยึดถือประเพณีดั้งเดิมของอีสานเอาไว้ ในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ คนหนุ่มสาวที่ออกไปขายแรงงานต่างก็มักกลับมาทำบุญนำเงินเข้าวัดอยู่เสมอ ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมยังเห็นคุณค่าของความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีที่ปกปักรักษาพื้นไร่ คื่นหา คื่นหา ชาวบ้านมักสร้างศาลาเล็กไว้ตามหัวไร่ ปลายนา ริมคูริมห้วยไว้เลี้ยงผีในวันตรุษสารท การทำพิธีทำนองคลองธรรมต้องแต่งแก๊ส เตาะ เคราะห์ กล่าวได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีที่คอยปกปักรักษาคอยกำกับพฤติกรรมและการกระทำของคนในวิถีชีวิตดั้งเดิมยังคงได้รับการปฏิบัติเป็นที่ยอมรับในกลุ่มคนสูงอายุอย่างชัดเจน ในส่วนของกลุ่มเครือญาตินั้นมักเกี่ยวโยงไปยังหมู่บ้านเก่าก่อนการอพยพคือบ้านเคือ ซึ่งมีนามสกุลที่เป็นของหมู่บ้านทั้งในอดีต

และปัจจุบัน เช่น นามสกุลชั้นชัยภูมิ อีกประการหนึ่ง การอพยพไปขายแรงงานของชาวบ้านหนองไผ่ล้อมในปัจจุบัน การแต่งงานของสมาชิกในชุมชนมีการขยายตัวกว้างขึ้น อาจเป็นเหตุให้นามสกุลที่จะแสดงความเป็นเจ้าโคตรไม่ชัดเจนก็อาจเป็นได้

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนหนองไผ่ล้อม

ด้วยสภาวะความแห้งแล้งอย่างต่อเนื่องในชุมชนหนองไผ่ล้อม มีผลให้ชาวบ้านในวัยแรงงานต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่น ชาวบ้านวัยแรงงานที่เหลือในชุมชนส่วนหนึ่งออกไปเป็นแรงงานชั่วคราวในตัวเมืองชัยภูมิ ผู้ชายเป็นช่างไม้ช่างปูนได้ค่าแรง 110 บาทต่อวัน ผู้หญิงเป็นกรรมการได้ค่าแรง 70 บาทต่อวัน ในขณะที่แรงงานถาวรชายในกรุงเทพฯ ได้วันละ 150 บาทต่อวัน แรงงานกรรมกรหญิงได้วันละ 90 บาทต่อวัน ชาวบ้านมักไปทำงานทั้งสามภรรยา โดยใช้ค่าแรงของภรรยาเป็นค่าอาหาร ค่ารถ พอได้เก็บค่าแรงสามมิ้ว ใช้อย่างอื่นที่จำเป็น ชาวบ้านหนองไผ่ล้อมต้องซื้ออาหารการกินจากร้านค้าในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ การหาอยู่หากินเช่นในอดีตแทบไม่มีให้เห็นด้วยว่าต้องไปทำงานในเมืองจึงต้องใช้เงินซื้อทุกอย่าง ในชุมชนหนองไผ่ล้อมมีที่นาทำกินทั้งนาโคกและนาลุ่มเฉลี่ยประมาณคนละ 15-20 ไร่ การทำนาชาวบ้านต้องใช้ปุ๋ยเคมีช่วยบำรุงต้นข้าวมีเช่นนี้จะไม่ได้ผล ในฤดูกาลผลิตที่ผ่านมาต้นข้าวได้แห้งตายเป็นจำนวนมาก เพราะฝนขาดช่วงได้ข้าวขึ้นแล้วเพียง 1 ใน 4 ที่เคยผลิตได้ เมื่อพิจารณาแล้วเห็นได้ว่าชุมชนหนองไผ่ล้อมได้เปลี่ยนแปลงสถานะทางเศรษฐกิจไปในแนวทางที่ต้องพึ่งพาอาศัยเมืองเป็นหลัก ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปรากฏว่าชาวบ้านหนองไผ่ล้อมบางคนสูญเสียที่ทำกิน ประสบภาวะหนี้สิน คนสูงอายุต้องรับการเลี้ยงดูเลี้ยงหลานไม่มีโอกาสได้พักผ่อนเข้าวัดฟังธรรมเช่นแต่ก่อน การหาเลี้ยงชีพด้วยการผลิตในภาคเกษตรกรรมลดน้อยลง องค์ความรู้แสดงถึงภูมิปัญญาชาวบ้านดั้งเดิมไม่ได้รับการเรียนรู้สืบทอดจากคนรุ่นลูกรุ่นหลาน ส่วนที่มีคุณค่าในอดีตต้องสูญสลายไป เมื่อคนรุ่นใหม่เห็นว่าการแสวงหาประสบการณ์เพื่อให้พบความสำเร็จในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่จำเป็นและสำคัญกว่า การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคมในชุมชนชายขอบเมืองอย่างบ้านหนองไผ่ล้อมได้สะท้อนภาพความขัดแย้งเกี่ยวกับระบบความคิดของคนต่างช่วงอายุในชุมชนเดียวกันอย่างเห็นได้ชัด

ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหาน้ำแล้งระดับครอบครัวและชุมชน

การแก้ไขปัญหาน้ำแล้งระดับชุมชน จากสภาพความแห้งแล้งในชุมชนหนองไผ่ล้อมมีผล

ให้การผลิตในไร่มาประสบความสำเร็จ ความร่ำรวยแห่งเศรษฐกิจได้เกิดขึ้นในชุมชน การแก้ไขปัญหากล้งโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านในแง่มุ่งทางเศรษฐกิจนั้นชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนพยายามดำเนินวิธีการต่าง ๆ เพื่อแสวงหาปัจจัยทางเศรษฐกิจ วิธีการแก้ไขปัญหาคความร่ำรวยที่กลายเป็นแบบแผนของชาวชนบทอีสานในมัจจุบันก็คือ การอพยพของคนในวัยแรงงานไปเป็นแรงงานรับจ้างในสังคมอุตสาหกรรมเมือง นอกจากการอพยพไปขายแรงงานแล้ว การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาให้สอดคล้องกับปัญหากล้งของชาวบ้านหนองไหล่มคือ การทำนาผาย หรือการผายข้าว ได้แก่การไถนาพลิกดินเมื่อฝนตกเป็นการเตรียมดินไว้ หว่านข้าวเปลือกพร้อมมูลเป็นการรองพื้นแล้วไถคราดอีกครั้งเมื่อฝนตกมาข้าวจะแตกต้นอ่อน ช่วงนี้ต้องเก็บวัชพืชพร้อมใส่ปุ๋ยอีกครั้ง แล้วปล่อยให้ต้นข้าวเติบโตจนตรวงแก่ค่อยเก็บเกี่ยว แม้จะได้เมล็ดข้าวไม่สมบูรณ์เหมือนการทำนาดำ แต่เป็นวิธีการเดียวที่ชาวบ้านหนองไหล่มเลือกคือการผายข้าว เพราะไม่อาจเสี่ยงรอฝนได้ ส่วนปริมาณผลผลิตจากเคยได้จากนาคำ 600-700 ถังก็จะได้จากนาผายเพียง 300 ถัง ซึ่งดีกว่าการไม่ได้ทำนา การแก้ปัญหากล้งโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านในแง่มุ่งทางสังคมนั้น ชาวบ้านหนองไหล่มเคยใช้วิธีการไปขอแลกข้าวจากชุมชนต่าง ๆ ไกลบ้างใกล้บ้าง วิธีการคือไปช่วยเกี่ยวข้าวเจ้าของนาเขาเห็นใจเขาก็แลกข้าวให้ บางทีก็ไปหาที่หน่องไปหาเพื่อนฝูงกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ บางครั้งก็สานตะกร้า หรือหาพริกหาเกลือไปแลกข้าวเพื่อประทังความอดอยาก การแลกข้าวได้สะท้อนถึงวัฒนธรรมการช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ แบ่งปันในหมู่ชาวบ้านในชนบทอีสานด้วยกัน การแก้ไขปัญหากล้งโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านในแง่มุ่งทางวัฒนธรรมนั้น จากการทำชุมชนชนบทอีสานมีรากเหง้าประเพณีดั้งเดิมตามฮีตตามคองที่ยึดถือกันสืบต่อมา การให้ความเคารพนับถือผีไร่ผานา ผีบ้านผีเรือนและผีบรรพบุรุษได้นำพาให้เกิดการบูชาเช่นสรวงตามฤดูกาล กรณีขลุ่ยขลุ่ยไฟเพื่อบูชาพญาแถนและเป็นการเสี่ยงทายฟ้าฝนในฤดูกาลผลิต ถ้าขลุ่ยไฟขึ้นสูงฝนฟ้าก็จะอำนวยผลให้ชาวไร่ชาวนาได้รับความอุดมสมบูรณ์ในการผลิต การทำบุญยอคน้ำเลือกวันขึ้น 6 ค่ำหรือ 13 ค่ำเดือน 6 นิมนต์พระสงฆ์ฉันเพลให้ศีลให้พร แล้วเสี่ยงขลุ่ยฟ้าฝนการแห่นางแมว ให้ชาวบ้านรคน้านางแมวต่างหมู่พร้อมกับท่องบ่นคำขอฝน การสวดคาถาปลาช้อโดยพระภิกษุสงฆ์ประกอบพิธี คำอธิษฐานของชาวบ้านถ้าฝนดีขอให้ไม้เสี่ยงทายขยายความยาวออกไปเป็นข้อเป็นคืบ หรืออาจพิจารณาจากการชำแหละปลาช้อ ดูเส้นเลือด ถ้ายาวจากลำไส้ไปจดหางเป็นเส้นตรง

คนต้องดีตลอดฤดูกาล หรืออาจเป็นการเอาปลาซ้อ ปลาซิ้งใส่อุห้อมใบบัว ใบเงิน ใบทองใบปล้อยในถ้วย หนอง คลอง บึง เพื่อเป็นเครื่องคล ฟ้าสนจะได้อำนวยความสะดวกสมบูรณ์ การไล่ นางซ้องโดยหมอธรรมเป็นผู้ทำพิธีเข้าเคล็ดด้วยการเสกคาถาใส่ซ้องไปใส่คีน้าและพญานาคที่แลบลับลั่นตาอำปากไม่ให้ชนตก พิธีวันเดือนสามออกใหม่ชาวบ้านต้องเอาบุญข้าวขี้ควายไปใส่ไว้สำเนาให้คืนคือคนสมบูรณ์ไม่จืดชืดเพื่อฤดูกาลผลิใหม่ที่เวียนมาถึงในวันเดือนสามออกใหม่ถ้ามีแคคออกทั้งวันชนจะตกคี่ทั้งปี ถ้าพ้ามีคี่รมชนจะไม่คี่ทั้งปี การปักข้าวแขกโดยให้คนแก่คนเฒ่าปักข้าวเป็นพิธีก่อน 7 วัน พร้อมการบริกรรมคาถาถือเป็นการเอาฤกษ์เอาชัยในการทำนาจนถึงการเก็บเกี่ยว คนแก่คนเฒ่าต้องเกี่ยวข้าวแขกทั้ง 7 วันก่อน นำมามัดไว้พร้อมหมากพลู บุหรี่ ไข่ เพื่อถนอม เมื่อตีข้าวนวดข้าวเสร็จต้องเอาข้าว 7 กอมาใส่เล่าให้เป็นขวัญข้าว การเอาข้าวขึ้นเล่าต้องหาฤกษ์หายามให้คนแก่คนเฒ่าทำพิธีรวมทั้งการจกข้าวหรือเอาข้าวออกจากเล่านอกจากข้าวที่แบ่งไว้กินแล้ว ถ้าไม่ถึงวันเดือนสามออกใหม่ชาวบ้านจะไม่เอาข้าวออกจากเล่า แม้มีใครมาขอซื้อหรือต้องการขายข้าวเองก็ตาม พิธีกรรมเหล่านี้คนสมัยก่อนมีไว้เพื่อกำกับระบบการผลิตเพื่อให้การกินการอยู่มีความอุดมสมบูรณ์ไม่ขาดแคลนข้าวปลาอาหาร การเลี้ยงศิโรตัสมาศบรรพบุรุษให้ปักกรักรักษาคุ้มครองกองภัยแก่ลูกหลานบริการวุ่นเครือ ไม่ให้มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน การทำมหาภิณจะให้เป็นไปด้วยความราบรื่น ความเชื่อเหล่านี้เป็นการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านให้บังเกิดผลดีแก่จิตใจมีขวัญกำลังใจในการเผชิญปัญหาความแห้งแล้ง แม้ต้องลำบากแค้นเคืองเพียงใดก็ตาม

การแก้ไขปัญหาภัยแล้งระดับครอบครัว

แม้สภาวะภัยแล้งได้ก่อให้เกิดปัญหาในการทำมาหาเลี้ยงชีพในชุมชนหนองไผ่ล้อมเพียงใดก็ตาม แต่ยังมีครอบครัวของสมาชิกบ้านหนองไผ่ล้อมได้คิดหาวิธีการแก้ไขปัญหา โดยการสร้างงานขึ้นมาในครัวเรือนของตน ในรายชื่อของพ่อกองพันแม่ถนอม คณะกักคี่ ได้เพียรพยายามก่อร่างสร้างตัวมาตั้งแต่ออกเรือน แม่ถนอมได้ปลูกหน่อกล้วยใหม่และหอมใหม่มาตั้งแต่ด้วยสาวจนปัจจุบัน การหอมฟ้าใหม่เอาไว้ใช้สอยตามค่านิยมในชนบทอีสานงานเทศกาลบุญประเพณีต่าง ๆ ต้องสวมใส่ฟ้าขึ้นใหม่เพื่อเป็นหน้าเป็นตา นอกจากนี้แม่ถนอมยังได้เก็บเอาไว้ให้ลูกสะใภ้และลูกชาย ส่วนหนึ่งได้แบ่งขายไปรวมทั้งเส้นไหมที่สาวได้ด้วย แต่ละปีแม่ถนอมมีเงินหมุนเวียนจากการเลี้ยงไหมหอมฟ้าไหมมีใช้น้อย ปัจจุบันแม่ถนอมพยายาม

สอนให้ลูกสะใภ้คนโตเลี้ยงไหมทอผ้าไหมจากที่ไม่เคยทามาก่อนเลย พ่อกองทุนได้ซื้อวัวมาเลี้ยงตั้งแต่ออกรเรือน เมื่อยกวัวทั้งฝูงขายไปได้นำเงินมาซื้อโรงสีขนาดเล็กรับสี่ข้าวให้ชาวบ้านพร้อมกับได้เลี้ยงหมู ลงทุนที่สะสมไว้ทำไร่ปอไร้มันแต่ไม่ได้ผลสำเร็จเท่าที่ควร จึงได้เปลี่ยนที่ดินที่เคยทำไร่ปอไร้มันเป็นแปลงหญ้าขุดบ่อเลี้ยงปลาและใช้เป็นที่เลี้ยงวัว พ่อกองทุนยังมีความสามารถในการสานตะกร้า กระบุง กระติบ เมื่อออกไปเลี้ยงวัวก็เอางานสานตะกร้าไปหาด้วย สำหรับลูกชายคนโตของพ่อกองทุนและแม่ถนนมีความสามารถในการเย็บผ้า ผ่านการอบรมทางการเกษตรสามารถถักด้ายได้ หมู วัว ได้ เป็นคนขยันขันแข็งนอกจากทำงานในครัวเรือนรับผิดชอบงานโรงสี ซึ่งเปลี่ยนเป็นโรงสีใหญ่ เลี้ยงหมูแล้ว ยังรับจ้างคานา เกี่ยวข้าว เลี้ยงไม้ให้กับชาวบ้านอื่น ๆ อีก ครอบครัวของพ่อกองทุน แม่ถนนทานาในฤดูกาลผลิตเหมือนชาวบ้านครัวเรือนอื่นทั่วไป สิ่งที่แตกต่างจากครัวเรือนอื่นคือการไม่ออกไปทำงานหรือขายแรงงานในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเมือง

กรณีของนายอุตรและนางระเบียบ พ่อสันเหี้ยะ ได้ใช้ประสบการณ์เดิมจากการได้ทำงานกับพ่อค้าในตลาดเมืองชัยภูมิในหน้าที่ชั้นบรรพบุรุษสืบต่อ เมื่อมีครอบครัวได้เก็บหอมรอมริบสร้างบ้านเรือน ชื่อที่นา ขุดบ่อปลา ซื้อโรงสีเล็ก เลี้ยงหมู ปลูกไม้ผล และขายเองกับภรรยาใช้รถยนต์บิ๊คออฟออกเเร่ขายผ้าสำเร็จรูปภายในหมู่บ้านต่าง ๆ ทั้งระบบเงินเชื่อและเงินสด โดยจะไปรับสินค้ามาจากตลาดเสื้อผ้าที่กรุงเทพฯ กิจการค้าเงินไปได้ด้วยดีแต่ทุนรอนมีจำกัดอยู่ระหว่างการพิจารณาเพิ่มทุน ส่วนภารกิจในครัวเรือนได้พ่อตาแม่ยายคือพ่อสำรองแม่บุญโถมช่วยดูแลให้รวมทั้งลูก ๆ ของนายอุตรเองด้วย พ่อสำรองใช้เวลาตอนกลางวันสานตะกร้า กระติบ แม่บุญโถมใช้เวลาทอผ้าไปด้วย ถึงแม้จะมีหนี้สินจากการลงทุนต่าง ๆ แต่นายอุตรนางระเบียบก็เลือกใช้ชีวิตการทำงานไปหาไปถือเป็นการสร้างในครัวเรือนในระยะยาวที่เดียว ในทานองเดียวกันครอบครัวของพ่ออำคาแม่สวย อภัยฤทธิ์รงค์ ได้ขุดบ่อเลี้ยงปลาไว้เป็นอาหาร เลี้ยงวัวและแม่สวยได้ไปเก็บต้นเห็ดมาทอเป็นเสื้อได้ใช้สอยรวมทั้งได้พยายามเย็บที่นอนที่ทำด้วยมือเอาไว้ใช้สอยและแบ่งให้ลูกหลาน การใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการสร้างงานนี้มาในครัวเรือนจึงเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาก็ยงแล้งที่เกิดในชุมชนหนองไผ่ล้อมอย่างได้ผลดีทีเดียว และประการสำคัญคือเป็นการผสมผสานความรู้ประสบการณ์สมัยใหม่กับภูมิปัญญาที่คนรุ่นพ่อแม่ได้สั่งสมมาแต่อดีตอย่างมีคุณค่าโดยแท้

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาสภาพทั่วไปและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนหนองไผ่ล้อม

จากเดิมที่ชุมชนหนองไผ่ล้อมได้ก่อตั้งขึ้นมาจากชาวบ้านคือที่เดินทางไปไร่ไปนา แล้วอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาตั้งชุมชนใหม่ได้ 78 ปีมาแล้ว จากการทำบ้านหนองไผ่ล้อมเป็นชุมชนชายขอบเมือง ปัจจุบันการซื้อขายที่ดินซึ่งเป็นที่ทำกินของชาวบ้านโดยเฉพาะบริเวณติดกับถนนหลวงสายชัยภูมิ-บัวใหญ่มีมากขึ้น แทบกล่าวได้ว่าสองฟากฝั่งถนนหลวงเป็นที่ดินของพ่อค้านายทุนไปหมดแล้ว การเจริญเติบโตของตัวเมืองชัยภูมิแม้จะไม่มีอัตราเร่งอย่างรวดเร็ว เช่นเมืองที่เติบโตทางเศรษฐกิจอื่น ๆ แต่ก็มี การกว้านซื้อที่ดินในกลุ่มพ่อค้าคนกลางทุนเพื่อเตรียมการขยายกิจการทางธุรกิจต่าง ๆ เอาไว้ ด้วยความสะดวกสบายในการคมนาคมระหว่างชนบทกับเมือง การติดต่อไปมาหาสู่กันเป็นไปโดยง่าย คนในสังคมเมืองต่างรับรู้ความต้องการในเชิงบริโภคนิยมของชาวชนบท ไม่ว่าจะเป็นสภาพความเป็นอยู่ อุปสรรคปัญหาในการผลิตทางการเกษตร ตลอดจนค่านิยมต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไป การเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมในเมือง ซึ่งต้องการแรงงานคนในกระบวนการผลิต จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการดึงดูดแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองตลอดเวลา ประกอบกับสภาวะความแห้งแล้งในฤดูกาลผลิตที่ค้ำมาอย่างในกรณีชุมชนบ้านหนองไผ่ล้อม คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวหรือแม้แต่พ่อบ้านแม่เรือนที่อยู่ในวัยแรงงานต่างอพยพถิ่นฐานไปขายแรงงานในกรุงเทพฯ และในตัวเมืองชัยภูมิบางส่วน เมื่อถึงฤดูกาลการผลิตในไร่นามักเกิดการขาดแคลนแรงงานจึงต้องมีการว่าจ้างแรงงานในชุมชน การให้วามร้องขอความช่วยเหลือกันในชุมชน เช่นในอดีตเปลี่ยนไปต้นทุนในการผลิตในไร่นาจึงสูงขึ้น ชาวบ้านต้องอาศัยเงิน เชื้อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เป็นทุนรอนในการทำงาน และอาศัยลูกหลานที่ไปหาแรงงานส่งเงินมาช่วยชำระหนี้ธนาคาร ข้อมูลดังกล่าวนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหนองไผ่ล้อม นอกจากนี้แล้วในด้านสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหนองไผ่ล้อม ในแง่ของความเชื่อเกี่ยวกับผีบ้านผีเรือน ผีไร่ผีนา ผีบรรพบุรุษ ซึ่งมีการเซ่นไหว้ ในฤดูกาลต่าง ๆ นั้นมีเพียงคนแก่คนเฒ่าในชุมชนเท่านั้นที่ให้การเคารพยึดถือ ทั้งนี้เพราะคนหนุ่มสาวไม่ค่อยอยู่ในชุมชนประการหนึ่ง และเห็นว่าความเชื่อเป็นเรื่องโบราณถ้ายึดถือปฏิบัติก็ทำอยู่หากินไม่ทันการ สิ่งที่ปรากฏเห็นในชุมชนหนองไผ่ล้อมขณะนี้คือคนแก่คนเฒ่าต้องดูแลลูกหลานไม่มีโอกาสได้ไปวัดหรือทำกิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ดังเดิม สิ่งดังกล่าวนี้ถือว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนบ้านหนอง

ไฟล์ลอมประการหนึ่ง

ผลการวิเคราะห์ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ปัญหาของครอบครัวและชุมชนการดี
ภัยแล้ง

เมื่อชุมชนหนองไฟล์ลอมได้ประสบปัญหาวิกฤติการภัยแล้ง การใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้าน
ในการแก้ปัญหาในแง่มุมทางเศรษฐกิจเพื่อให้มีรายได้พอจุนเจือตัวเองคือการอพยพไปขาย
แรงงานในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเมืองดังกล่าวมาแล้ว แต่การใช้ภูมิปัญญาแก้ปัญหาการ
หามาข้าวเพื่อไม่ให้เกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจคือการขายข้าว ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้าน
ไม่อาจเสี่ยงรอคอยฝนได้ การขายข้าวโดยการหว่านคูณแล้วพืชที่ขึ้นง่ายและรอเก็บเกี่ยวเมื่อ
ข้าวตกรวงไม่ต้องถอนกล้ามาดำแม้ให้ผลไม่ดีเท่าการหว่านดำ แต่ได้ชี้ให้เห็นภูมิปัญญาใน
การผลิตของชาวบ้านวิกฤติการภัยแล้งทางหนึ่ง เมื่อเกิดความขาดแคลนเรื่องข้าวปลาอาหาร
การดีเกิดความแห้งแล้งข้าวปลาอาหารไม่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านมักนำพริกเกลือ ตะกร้า
กระบุงไปขอแลกข้าวกับญาติพี่น้อง หรือไปช่วยเจ้าของนาชุมชนอื่น ๆ เกี่ยวข้าวจนได้รับความ
เห็นใจก็ได้รับการแลกข้าวหรือแบ่งปันข้าวมาอยู่มากิน นับเป็นการใช้ภูมิปัญญาของชาว
บ้านในการแก้ปัญหาในแง่มุมสังคมอย่างได้ผลดี จึงสะท้อนให้เห็นว่าสังคมชนบทที่สามยอม
รับภัยในกล่มเครือญาติ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อแบ่งปันต่อกัน การใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการ
แก้ปัญหาภัยแล้งในแง่มุมวัฒนธรรมนั้น ชาวบ้านหนองไฟล์ลอมยังให้การเคารพเทิดทูนไว้ที่นา
ที่บ้านศรีเรือน ที่บรรพบุรุษ โดยมีการเลี้ยงเซ่นไหว้ตามฤดูกาล ซึ่งส่งผลให้เกิดกำลังใจ และ
หวังในเรื่องอธิษฐานขอโดยเฉพาะให้คนทำเอื้ออาทรญาติให้ผลผลิตในไร่นาอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อ
นี้ยังคงยึดถือปฏิบัติในหมู่คนสูงอายุ แต่คนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร โดยมีข้ออ้างว่า
ล้าสมัยไม่ทันการหามาหากิน สิ่งนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า การออกจากชุมชนไปหางานเพื่อหาเลี้ยง
ชีพได้เปลี่ยนแปลงค่านิยมความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านและหันไปยึดถือค่านิยมในสังคมเมือง
ทดแทน ซึ่งจะก่อให้เกิดการสูญสลายรากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนในอนาคต ใน
ส่วนการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการแก้ปัญหาของครอบครัวการดีวิกฤติการภัยแล้ง นอก
จากชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ใช้วิธีการอพยพไปขายแรงงานในสังคมเมืองแล้วบางครอบครัวใน
ชุมชนหนองไฟล์ลอมได้ใช้วิธีการสร้างงานขึ้นมาในครัวเรือน ให้มีการะงานทำตลอดปี ไม่
เฉพาะในฤดูกาลผลิตในไร่นาเท่านั้น การใช้รูปแบบการเกษตรผสมผสานเป็นวิธีการที่ครอบครัว
ครัวของกันแม่ถนอม ครอบครัวนายอุครนางระเบียบ ครอบครัวพ่ออำคาแม่สวย ได้ยึดเป็น

แนวทางเพื่อเอาชนะความแห้งแล้ง ทั้งนี้แต่ละครอบครัวได้ใช้วิธีการสะสมทุน และการลงทุนแตกต่างกันบ้าง แต่ต่างมีเป้าหมายเดียวกันคือการมีงานทำในครัวเรือนไม่ออกไปทำงานนอกชุมชน และพยายามยึดถือรากฐานประเพณีดั้งเดิมของชุมชน มีการผสมผสานแนวคิดของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่กับรุ่นลูกหลานสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม แนวทางการแก้ไขภัยแล้งของทั้งสามครอบครัวที่กล่าวมาแล้ว ไม่อาจเป็นแบบอย่างให้ครอบครัวอื่นในชุมชนหนองไผ่ล้อม ได้ยึดถือได้ ทั้งนี้เพราะการเจริญเติบโตของระบบธุรกิจอุตสาหกรรมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยส่งผลต่อการทำลายวิถีการผลิตแบบเลี้ยงตนเอง ตลอดจนความล้มเหลวแบบพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนชาวบ้านไปหมดสิ้น สถาบันต่าง ๆ ในชุมชนดั้งเดิมถูกทำให้เสื่อมสลายไป ในขณะที่ระบบธุรกิจอุตสาหกรรมเจริญเติบโตรุกคืบกินกินสิ่งคนหมู่บ้านไปทุกขณะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ประการที่หนึ่ง ผลจากการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมไม่ได้รับความสนใจในการเรียนรู้ เพื่อการสืบทอดจากคนรุ่นใหม่เท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่นักวิชาการและคูปฏิบัติงานในองค์กรพัฒนาเอกชนหลายท่านซึ่งทำการศึกษาท้องถิ่นได้เสนอว่า "วัฒนธรรมชุมชน" สามารถใช้เป็นศูนย์กลางจิตใจทางการพัฒนาสังคมไทยได้ วัฒนธรรมทั้งบ้านของสามัญชนไทยนั้นมีลักษณะอันดีงามหลายประการ อาทิ การมีจิตใจดี การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การกระหมัดกระหม่อม การไม่นิยมความรุนแรง ความซื่อสัตย์ และการแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมกัน สิ่งเหล่านี้ได้ถูกเก็บรักษาไว้อย่างดีภายในชุมชน หมู่บ้านในยุคศักดินาหรือก่อนทุนนิยม และยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องเป็นบุคลิกลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมไทย ปัญญาชน นักวิชาการ และคูปฏิบัติงานพัฒนาได้ค้นพบแก่นวัฒนธรรมไทยคือ วัฒนธรรมชุมชน อันจะได้ใช้เป็นจุดร่วมของการพัฒนาท้องถิ่นและชาติ (จักรทิพย์, 2534)

จากผลการวิจัยและข้อค้นพบดังกล่าว การแก้ไขทางหนึ่งที่สามารถทำได้คือ การจัดการศึกษาควรจะสร้างภูมิคุ้มกันให้คนมีกระบวนการกลั่นกรองทางปัญญา เพื่อให้มีภูมิปัญญาที่มั่นคงมีทัศนระจุกแยกแยะ การศึกษาควรช่วยส่งเสริมศักยภาพของปัจเจกชนโดยเฉพาะการพึ่งตนเอง ซึ่งการศึกษานโยบายชาวบ้านจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชน คนที่ประสบความสำเร็จในหมู่บ้านจะช่วยทำให้เห็นแนวทางที่จะทำงานจะสร้างงานขึ้นในหมู่บ้าน การศึกษานโยบายท้องถิ่นจึงไม่ได้หมายถึงว่าต้องย้อนกลับไปสู่อุดมคติ แต่หมายถึงการที่

จะก้าวไปข้างหน้าด้วยการปรับเปลี่ยนที่อยู่บนรากฐานเดิม เนื้อหาของการศึกษาต้องสัมพันธ์กับชีวิตจริง ปัจจุบันคนในชนบทยังไม่เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิม และเห็นว่าเป็นเรื่องล้าหลัง ไม่ใช้ความรู้ทันสมัยอันเป็นเมตตาภิรติ และการทิ้งถิ่นฐานเดิมของตนจะทำให้สังคมขาดพื้นที่มั่นคง คนในชนบทมักคิดว่ายังได้รับการศึกษาสูง บุตรหลานของตนต้องมีความก้าวหน้าในชีวิต ประสบความสำเร็จในการได้ทำงานดี ๆ ไม่ต้องเป็นชาวนาไร่ชาวนาให้ลำบาก แท้จริงแล้วปรากฏว่ามีผู้มีการศึกษาสูงแล้วไม่มีงานทำมีมากขึ้นทุกที หลายหมู่บ้านพบว่าชาวบ้านมีแนวโน้มไม่ส่งลูกหลานเรียนชั้นมัธยมเพราะเห็นตัวอย่างว่าเรียนจบแล้วต้องว่างงานเป็นจำนวนมากไม่น้อย จะเรียนต่อก็ไม่ได้และมักจะอายุที่จะต้องกลับมาทำงานในไร่นา (สุจารี, 2531) กล่าวโดยสรุปแล้วการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการเตรียมคนให้พร้อมรับสนองการเปลี่ยนแปลงอันหลากหลายและรวดเร็วในอนาคต การศึกษาต้องเป็นแกนกลางในการแก้ปัญหาที่ต้องหันเหให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่สมดุลในแต่ละท้องถิ่นโดยยึดประโยชน์ชุมชนหมู่บ้านเป็นหลัก การศึกษาแนวใหม่ต้องสนองต่อการสร้างจิตสำนึกในความภาคภูมิใจและรับผิดชอบต่อชุมชนของตนและส่วนรวม พร้อมทั้งมีการวิเคราะห์ว่าภูมิปัญญาใดควรคงไว้หรือพัฒนาออกไปประกอบการเรียนการสอนในหลักสูตรของโรงเรียน ทั้งนี้ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเป็นการใช้วัฒนธรรมชุมชนของตน ใต้ตอบการครอบงำจากระบบธุรกิจอุตสาหกรรมและเป็นพลังผลักดันให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีความชอบธรรมที่สุด (สมเกียรติ, 2531)

ประการที่สอง ผลจากการวิจัยพบว่าเกษตรกรรายย่อยได้คิดสร้างงานขึ้นมาในครัวเรือนให้มีภาระงานเท่าตลอดทั้งปี การใช้แนวทางการทำการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้มีผลผลิตต่อการยังชีพและเหลือผลที่จะขายเป็นรายได้อื่นจะเป็นช่องทางในการขยายกิจกรรมในการผลิตให้มีความมั่นคงตลอดไป ในกรณีนี้หน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องหาทางให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำอันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างงานของชาวบ้าน การให้สินเชื่อแก่เกษตรกรจัดหาแหล่งน้ำในไร่นาของเกษตรกรเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ตลอดจนฤดูกาลผลิตในไร่นาอีกด้วย การจัดหาตลาดเพื่อช่วยให้เกษตรกรได้ขายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคเพื่อเป็นรายได้ให้เกิดการหมุนเวียนทุน ตลอดจนการส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนหรือภายนอกชุมชนได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ เพื่อหาแนวทางการสร้างงานในครัวเรือนหรือไร่นาของตนเอง และควรส่งเสริมให้เกิดเครือข่าย

ย้ายการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน เพื่อให้เกิดการเลือกและการตัดสินใจที่เหมาะสม อันจะเป็นทางแก้ไขปัญหายั่งยืนได้อย่างถาวรอีกทางหนึ่งต่อไป

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

ประการที่หนึ่ง การวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านกับการแก้ไขปัญหายั่งยืนควรจะมีการศึกษาในชุมชนอื่น ๆ อีก เพื่อจะได้ทราบถึงแง่มุมของการใช้ภูมิปัญญาในการต่อสู้เพื่อความยั่งยืนในครอบครัวและชุมชนของตน และจะได้ทราบถึงการผสมผสานแนวความคิดของสมาชิกที่ต่างวัยในชุมชนว่า เป็นไปในลักษณะใด อีกทั้งจะก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ซึ่งกันและกันภายในชุมชน ตลอดจนระหว่างชุมชนได้อย่างไร

ประการที่สอง ควรมีการศึกษานโยบายของรัฐเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในแต่ละช่วง เพื่อจะได้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นไปในลักษณะใด การวางแผนหรือการริเริ่มโครงการพัฒนาต่าง ๆ จะได้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนอย่างแท้จริงต่อไป

ประการที่สาม ควรมีการศึกษาว่าการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนชุมชน เพื่อให้ให้นักเรียนได้เข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง อีกทั้งเป็นการส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการศึกษา เพื่อให้หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนได้สัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานและสภาพแวดล้อม ตลอดจนความต้องการในชีวิตของชาวบ้านในชุมชนอีกด้วย

บรรณานุกรม

- กุลวิตรา กังคนานนท์. "นานาพรรณสะเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น." วารสารการศึกษา
แห่งชาติ. สำนักงานรัฐมนตรี กันยายน 2531.
- กองบรรณาธิการ. "อีสานยังแล้งหนัก". วารสารชุมชนพัฒนา. ปีที่ 1 ฉบับที่ 6 มีนาคม -
เมษายน 2530.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
ธนิมทร์ เจียรธนนท์ "เกษตรกรไทยกับปัญหาภัยแล้ง." จุลสารเครือเจริญโภคภัณฑ์ ซีพี
ปริทัศน์. ประจำเดือนตุลาคม 2534.
- นิพนธ์ พร้อมพันธุ์. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์. รายการเข้าวัน.
สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5. 30 มีนาคม 2536.
- พิทักษ์สิทธิ์ ฉายะภูติ. ผลกระทบโครงการสร้างงานในชนบทปี พ.ศ.2534 ภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ. วารสารเศรษฐศาสตร์เกษตร. ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 มิถุนายน
2534.
- สามารถ จันทรสุรีย์. ภูมิปัญญาชาวบ้านคืออะไร อย่างไร : วัฒนธรรมก้าวไปกับการ
เปลี่ยนแปลง. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533.
- สุจารี จันทรสุข. "การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น." วารสารการศึกษาแห่งชาติ. สำนักงาน
นายกรัฐมนตรี สิงหาคม-กันยายน 2531.
- สุนทร ชวาลศิลป์. "ไฟป่าที่มาของภัยแล้ง." หนังสือพิมพ์เดลินิวส์. ประจำวันอาทิตย์ที่
21 มีนาคม 2536.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. สัญลักษณ์สำคัญในชุมชนไฟ : การวิเคราะห์และตีความหมาย
ทางมานุษยวิทยา. ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษย
วิทยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น, 2533.
- สุริยา สมุทคุปต์และคณะ. ชุมชนเวสของชาวอีสาน : การวิเคราะห์และตีความหมายทาง
มานุษยวิทยา. ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน. ภาควิชาสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น,
2534.

..... . **บุรุษชาวระดับคิดและบุรุษชาวสาก : พิธีกรรม ข้าว และมนุษย์ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมของอีสาน.** ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น, 2534.

..... . **หนังสือประไม้มวยของอีสาน : การแพร่กระจายและการปรับเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน.** ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น, 2535.

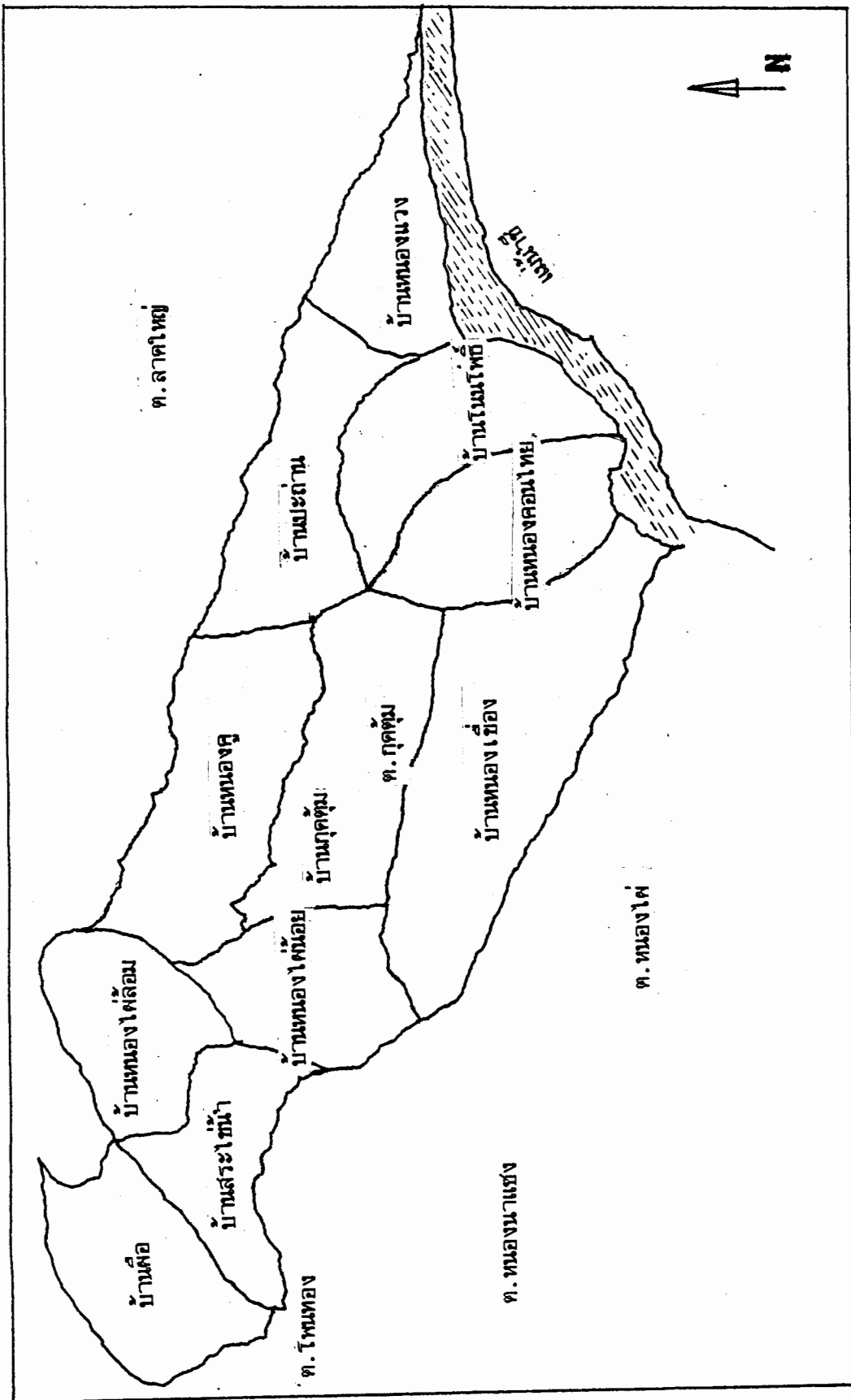
สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์. "ภูมิปัญญาชาวบ้าน : การทวนกระแสเพื่อฟื้นฟูการศึกษาและสังคมไทย." วารสารการศึกษาแห่งชาติ. สำนักงานนายกรัฐมนตรี กันยายน 2531.

ภาคผนวก

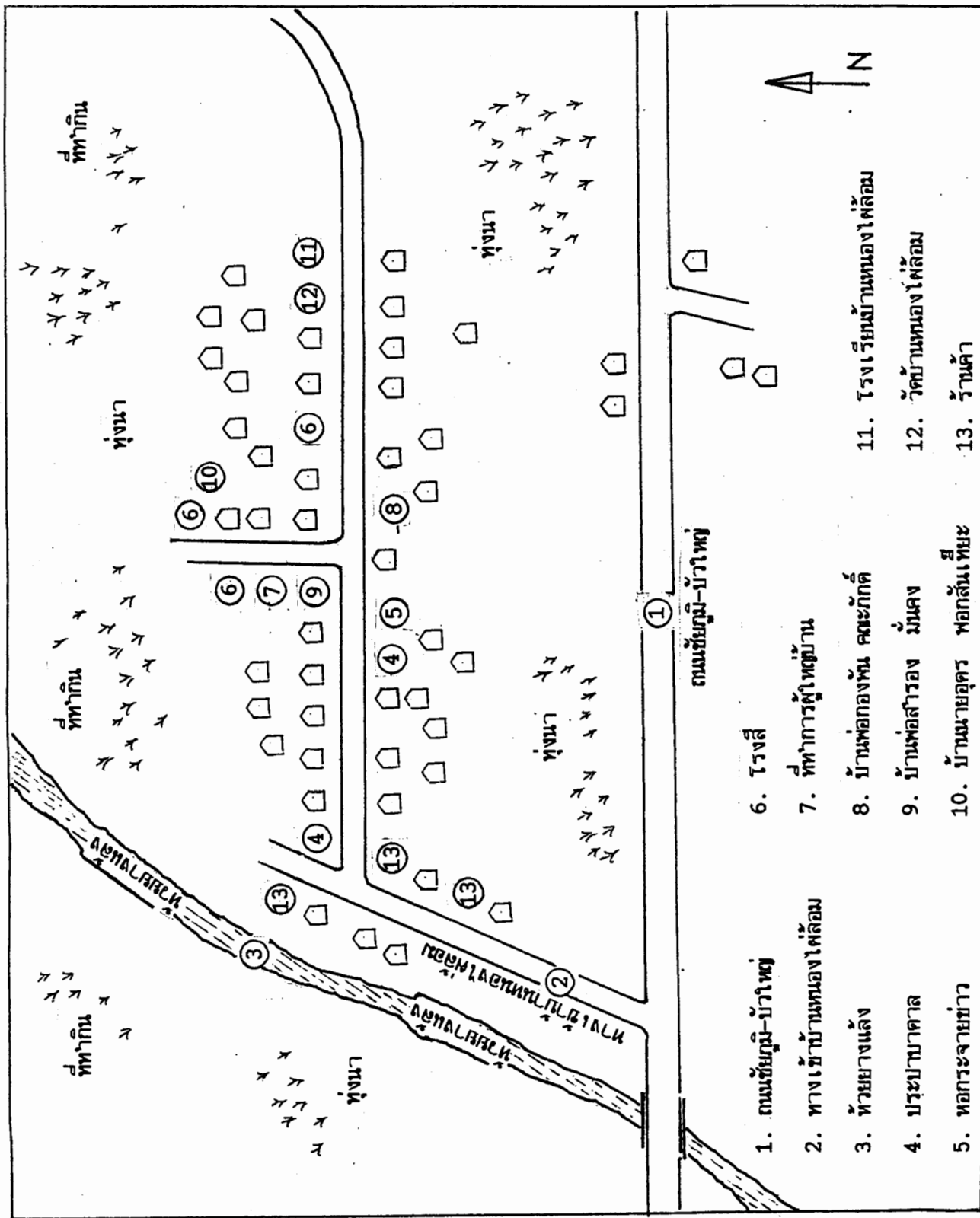
ภาคผนวก ก.

- แผนที่ตำบลทุกตำบล
- แผนที่บ้านหนองไผ่ล้อม

แผนที่ตำบลกุดชุม

แผนที่บ้านหนองไผ่ล้อม

ภาคผนวก ข.

ภาพประกอบชุดที่ 1

- ทางเข้าบ้านหนองไผ่ล้อมที่ กม.9 แยกจากถนนสายชัยภูมิ-บัวใหญ่
- สภาพไร่มันสำปะหลัง ไร่บ่อที่เพาะปลูกไม่ได้ผล เพราะความแห้งแล้ง
ชาวบ้านล้อมรั้วไว้เป็นที่เลี้ยงสัตว์

ภาพประกอบชุดที่ 2

- พ่อบ้าน อภัยฤทธิ์รงค์ ผู้ใหญ่บ้านกับช่วยยางแล้งที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ
ในชุมชนได้รับการขุดลอกโดยโครงการอีสานเขียว แต่ไม่สามารถบรรเทา
ความแห้งแล้งในไร่นาของชาวบ้านส่วนใหญ่ได้
- ที่นาติดกับช่วยยางแล้ง ชาวบ้านพออาศัยปลูกพืชสวนครัวไว้บริโภคเป็นส่วน
ใหญ่ ได้ขายเพียงเล็กน้อย

ภาพประกอบชุดที่ 3

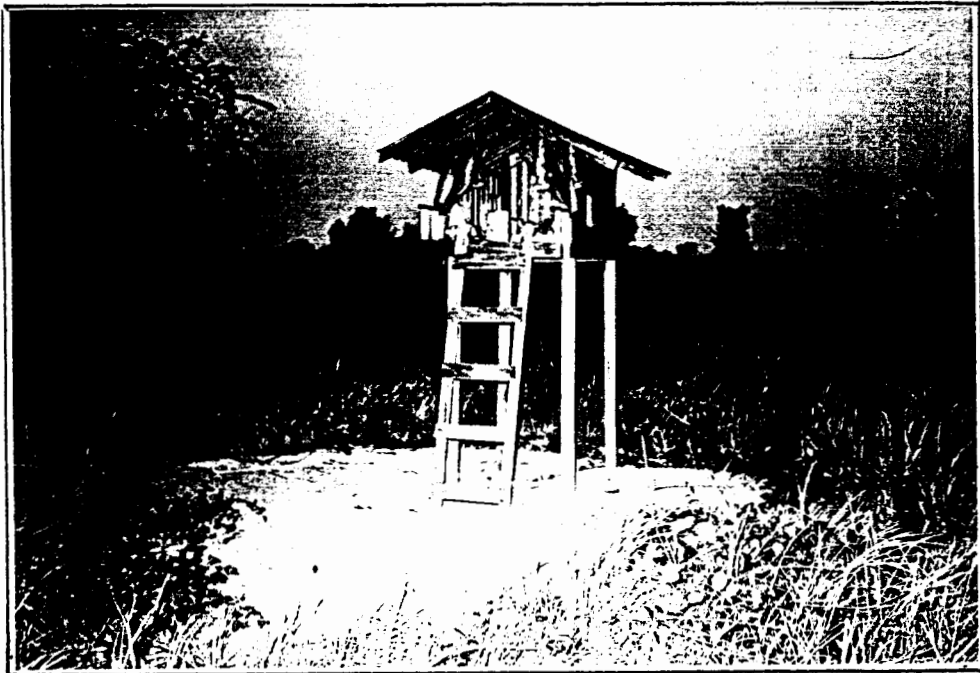
- ศาลปู่ตาตามหัวไร่ปลายนาของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านทำการเช่นไหว้ผีไร่
ผีนา ราวเดือนหกก่อนฤดูกาลทำนา เพื่อให้ช่วยปกป้องคุ้มภัยและเป็นสิริมงคล
แก่ตนเองและครอบครัว

ภาพประกอบชุดที่ 1

ภาพประกอบชุดที่ 2

ภาพประกอบชุดที่ 3

ภาพประกอบชุดที่ 4

- ที่นาของชาวบ้านที่ใช้วิธีการพายข้าว คินโถนาเสร็จคราดเก็บวัชพืชพอสตก
หว่านข้าวพร้อมปุ๋ย แล้วรอเก็บเกี่ยวเมื่อข้าวตกรวงแก่ เพื่อแก้ปัญหานี้ในช่วง

ภาพประกอบชุดที่ 5

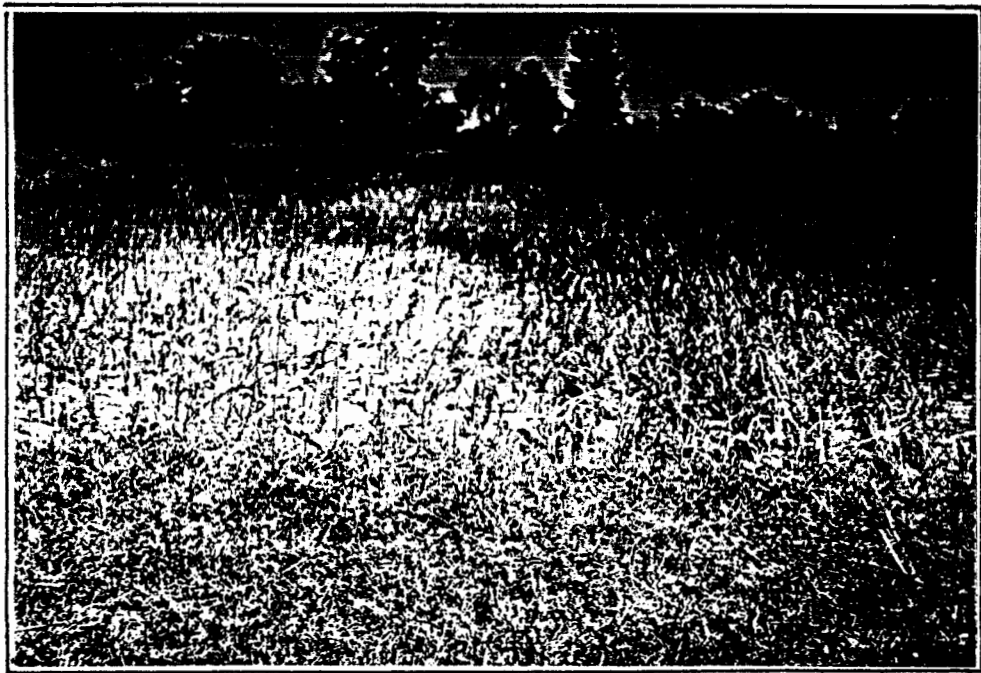
- ที่นาของชาวบ้านที่ใช้วิธีการเพาะกล้าแล้วปักดำ แต่ฝนขาดช่วงทำให้ต้นข้าว
แห้งตาย ไม่เติบโต เก็บเกี่ยวได้บางส่วนเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวบ้านต้องปล่อย
วัวควายให้กินต้นข้าวแทนหญ้า

ภาพประกอบชุดที่ 6

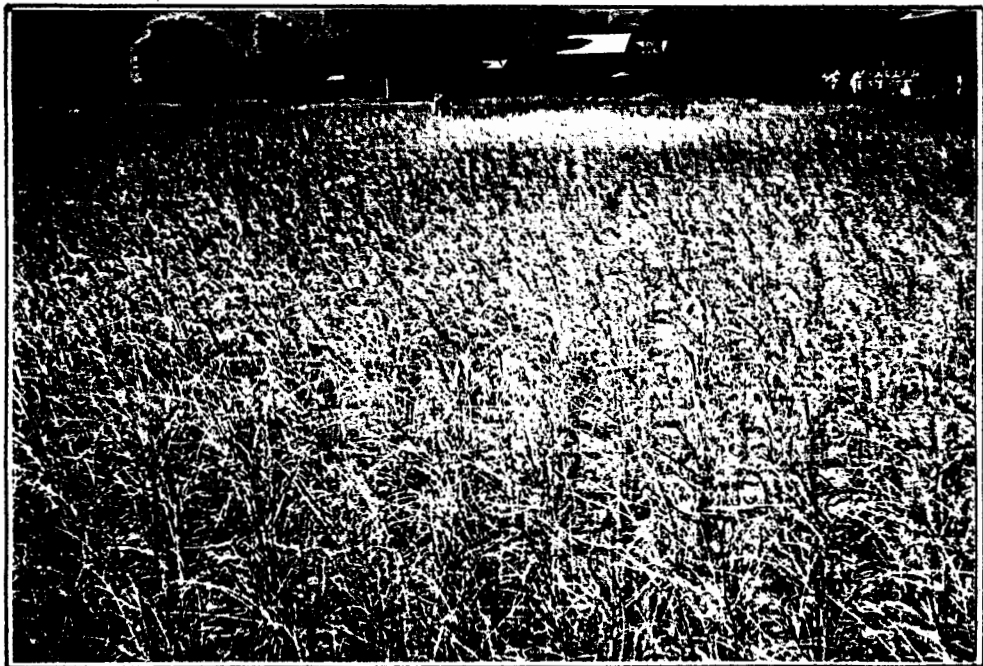
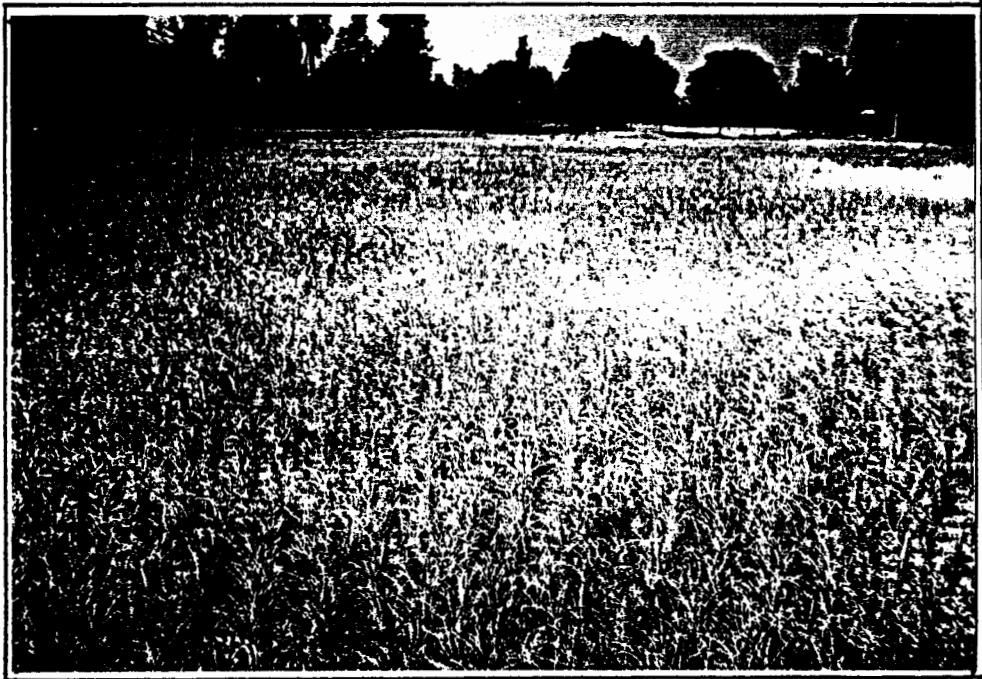
- ครอบครัวของพ่อกองหัน-แม่ถนอม คณะภักดิ์ ใช้วิธีการสร้างงานในครัวเรือน
เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำแล้ง โดยแม่ถนอมเลี้ยงไหม ห่อผ้าไหม พ่อกองหันเลี้ยงวัว
ทำโรงสี เลี้ยงหมู สานตะกร้า มีลูกชายและลูกสะใภ้คนโตช่วยเหลืออย่าง
ใกล้ชิด และไม่ออกไปขายแรงงานนอกชุมชนนอกฤดูกาลทำนา

ภาพประกอบชุดที่ 7

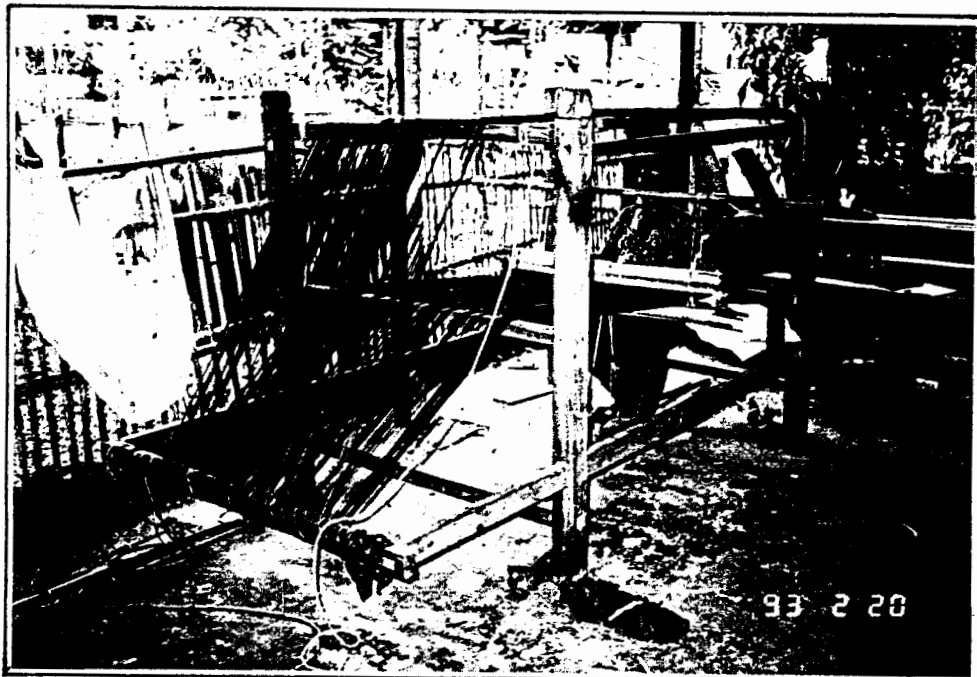
- ครอบครัวของนายอุตร-นางเหี่ยม พอกสันเทียะ ใช้วิธีการสร้างงานใน
ครัวเรือน เพื่อแก้ไขปัญหาน้ำแล้ง โดยการขายผ้าสำเร็จรูป ทำโรงสี
เลี้ยงหมู ปลูกไม้ผล มีพ่อตาแม่ยายคอยช่วยเหลือ มีงานทำนอกฤดูกาลทำนา
ตลอดปี

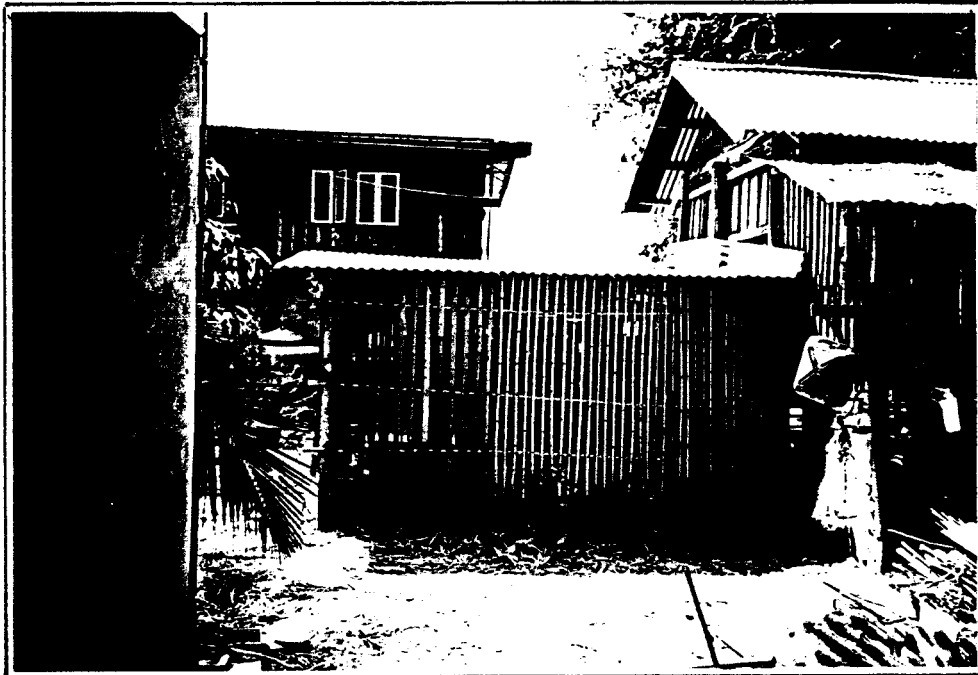
ภาพประกอบชุดที่ 4

ภาพประกอบชุดที่ 5

ภาพประกอบชุดที่ 6

ภาพประกอบชุดที่ 7

ข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัย

ผู้วิจัย นายจิราวุธ พลมณี
เกิด 1 มีนาคม 2498
การศึกษา กศ.บ. (ภาษาไทย-ประวัติศาสตร์)
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน
ศษ.ม. (หลักสูตรและการสอน)
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 7
สถานที่ทำงาน โรงเรียนสาธิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (40002)
โทร. (042) 241331, 241333 ต่อ 1833

ผลงานการวิจัย

- (1) ผู้ร่วมโครงการวิจัย พ.ศ.2533 เรื่อง "การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาเพื่อ
การพึ่งตนเอง : ศึกษาเฉพาะกรณี กลุ่มเลี้ยงไหม บ้านคอนสวรรค์ ตำบลโนนไช
อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี"
ทุนอุดหนุนการวิจัยจาก CIDA โดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น
(เผยแพร่แล้ว)
- (2) หัวหน้าโครงการวิจัย พ.ศ.2533 เรื่อง "โรงเรียนมัธยมศึกษา : ศึกษาเฉพาะกรณี
โรงเรียนประชารัฐวิทยาเสริม ตำบลบ้านโต้น อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น"
ทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (เผยแพร่แล้ว)
- (3) ผู้ร่วมโครงการวิจัย พ.ศ.2535 เรื่อง "บทบาทโรงเรียนที่มีต่อการสืบทอด
วัฒนธรรมชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณี โรงเรียนสาธิตศึกษาศาสตร์ ตำบลสาธิต
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น"
ทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (กำลังดำเนินการ)